

ВТУ "СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД:

**„ВЗАИМОВРЪЗКА МЕЖДУ ПОЗИТИВНО РОДИТЕЛСТВО И
ФОРМИРАНЕ НА ЛИЧНОСТНА ИДЕНТИЧНОСТ“**

за присъждане на образователна и научна степен "доктор" в Научна област

3. Социални, стопански и правни науки, Професионално направление

3.2. Психология

Докторант:

Розета Паскалиева

Научен ръководител:

проф. д-р Красимира Йонкова

2023 година

Съдържание

Въведение	3
1. ТЕОРЕТИЧЕН АНАЛИЗ НА ПРОБЛЕМА	9
1.1. Концепция за позитивно родителство	9
1.1.1. Определения за семейството	9
1.1.2. Исторически преглед на семейството и създаване на съвременното семейство	11
1.1.3. Семейни жизнени цикли	18
1.1.4. Динамика на родителските стилове	25
1.1.5. Концепция и програма за позитивно родителство	34
1.2. Представа за личностната идентичност на децата	59
1.2.1. Влияние на социалните и психологически фактори върху развитието на личността	59
1.2.2. Формиране на личностната идентичност на детето	63
1.2.3. Теорията на Хорни за невротичните потребности	68
1.2.4. Теорията на Ериксон за психосоциалното развитие	75
1.2.5. Теорията на Адлер за индивидуалната психология и психотерапия	83
2. ОПИСАНИЕ НА МЕТОДИКАТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	90
2.1. Предмет на изследването	90
2.2. Обект на изследването	90
2.3. Цели и задачи на емпиричното изследване	90
2.4. Изследователски хипотези	93
2.5. Методология и организация на изследването	95
2.6. Методи за статистичка обработка на податоци	99
3. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ	102
3.1. Количествен анализ на резултатите	102
3.2. Качествен анализ на резултатите	133
4. ОБСЪЖДАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ	144
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	170
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	176
ПРИЛОЖЕНИЯ	190

1. Въведение

Семейството е основен инструмент в ежедневието на съвременния живот, с който поколенията се свързват помежду си, възпитават се ценностите на уважение, любов, грижа и грижа, подкрепа и хармония. Добрите взаимоотношения и връзка между родители и деца са много важни, тъй като степента на връзка оказва голямо влияние върху децата, включително тяхното психично здраве, самоконтрол и способност да създават значими връзки с другите в средата, но също така и изграждането на тяхната идентичност като лица. Поради това родителите трябва да изградят добри отношения с децата си.

Качеството на семейния живот е в основата на благополучието на децата. Семейните отношения и отношенията родител-дете оказват силно влияние върху психологическото, социалното, физическото и икономическото благосъстояние на децата. Много значими психични, социални и икономически проблеми са свързани със семейна дисфункция и разпадане на семейните отношения. Епидемиологичните проучвания показват, че семейните рискове като безотговорно родителство, семейни конфликти и разпадане на брака оказват голямо влияние върху развитието на децата.

По-специално, липсата на топла - положителна връзка с родителите, несигурната привързаност, прилагането на дисциплинарни практики, които са негъвкави, строги или непостоянни родители, неадекватният надзор на децата, брачният конфликт и раздялата, както и наличието на родителска психопатология, увеличават рискът децата да развият сериозни поведенчески и емоционални проблеми, включително злоупотреба с вещества, антисоциално поведение и склонност към младежка престъпност.

Семейството е носител на множество функции в обществото: биологична, репродуктивно-продуктивна, полова и интимна, възпитателна, социално-активна, защитна, възпитателна, подкрепяща, емоционална и др. Всички функции, изпълнявани от семейството, са взаимно неразривно свързани и обусловени, което позволява функционалността на семейството и неговия принос към обществото. Но с развитието на семейството от традиционно към модерно семейство някои от тези функции са изоставени,

тоест не се изпълняват от самото семейство, а са предадени като дейност на външни институции.

Родителството като етап от живота носи със себе си сложни и трудни предизвикателства и сложни родителски цели. Като процес на развитие, той се състои от умения, които родителите усвояват от личен опит, от родители, професионалисти и/или съвети, поради което изисква ангажираност, дългосрочност, търпение, внимание, тясна връзка между партньорите и детето. , създаване на доверие и сигурност , любов. Като се има предвид, че родителството е основна категория във всяко общество, тъй като играе съществена роля във възпитанието на децата, то като тема заема място в изследвания, научни конференции и конгреси, разговори и обмяна на опит и мнения.

Родителите са част от образователната система на световно ниво и имат незаменима роля. Следователно родителите трябва да имат проактивна роля при отглеждането на децата си. Младите родители са особено насърчавани да се посветят на възпитанието на децата си, като същевременно внимателно избират концепцията за възпитание. Педагогическият триъгълник е завършен с присъствието и участието на родителите във всеки аспект от живота на тяхното дете. Положителното родителство се насърчава през последните няколко десетилетия чрез прилагане на известната програма с тройно П. Triple-P е стратегия за подкрепа на родители и семейства, която е структурирана на пет нива в зависимост от подкрепата, която трябва да бъде предоставена на родителя. Всички нива имат за цел да предотвратят проблеми в поведението, развитието и емоционалните проблеми при децата. Първоначално самата програма насърчава подобряване на уменията, знанията, увереността и наличието на ресурси сред родителите, по-добра среда за децата, която ще бъде безопасна, ненасилствена, грижовна и за подобряване на компетенциите на децата в социално, емоционално, езиково, интелектуално и поведенческо отношение ниво.

Емпиричната основа на поведенческите семейни интервенции е подкрепена от констатациите на изследванията, че този подход е успешно приложен към много други клинични проблеми, включително: разстройство с дефицит на вниманието/хиперактивност, постоянни затруднения при хранене, болкови синдроми, аутизъм и нарушения в развитието, проблеми с личните постижения, навик разстройство, тревожност. В литературата множество изчерпателни прегледи са

документирали и описали констатациите за ефективността на поведенческата интервенция в подпомагането на децата и техните семейства. Въз основа на многобройните докладвани резултати от изследвания може да се заключи, че децата с поведенчески разстройства също могат да се възползват от поведенческата семейна намеса. Най-често докладваната и оценявана интервенция е програмата triple-P (positive parenting program). Поради докладваната възпроизводимост на констатациите, клинично значими резултати за родителите, приемливост на програмата от клиентите, ефективност на програмата между различните видове семейства и ефективност на различни нива на интервенция, може да се заключи, че това е ефективна родителска стратегия и програма. Подпомагането на родителите с подходящи програми им позволява да развият и укрепят своите родителски умения или да развият нови умения.

Мотивът ми да изследвам тази тема идва от нейната актуалност в съвременното семейство, която придобива значение в по-новите изследвания и която очаквам да получи все по-широко разпространение, а резултатите и изводите от изследването да намерят приложение в ежедневната практика на детските психолози, психиатри, социални работници, учители и възпитатели и родители.

Допълнителен мотив за изследване на тази тема е ежедневната ми работа в отдел „Брак и семейство“, по време на която имах възможността да идентифицирам различни причини за конфликтни ситуации в семействата. Една от по-доминиращите причини е, че родителите прилагат различни стилове на родителство, които не са взаимно балансирани в доминиране. В реални ситуации не е възможно да се прилага само един стил на възпитание, тоест прилагат се комбинации от стилове на възпитание, но те трябва да бъдат балансирани, за да бъдат успешни. Друг фактор за семейния конфликт е отношението на родителите към децата. Неподходящото отношение на родителя учи детето на възпитание, което би се класифицирало като некултурно и девиантно. Ако подходът на родителя към детето е физическо наказание, критика, обиди и омаловажаване, обезценяване на развитието и успеха на детето, постоянно недоволство от напредъка на детето, има голяма вероятност детето да развие антисоциално или антисоциално поведение.

Условията, които съществуват в семейството и качеството на взаимоотношенията между неговите членове са изключително важни за оптималното развитие на индивида. Ето защо е от съществено значение

семейството да е функционално и да осигурява на детето атмосфера, в която то ще се чувства сигурно, защитено, обичано, прието, уважавано и разбирано. Това трябва да бъде място, където детето ще може да расте, учи и изследва свободно и по този начин да се развива безпрепятствено и да реализира потенциала, който носи в себе си.

Целта на това емпирично изследване е да се изследва влиянието на позитивното родителство върху развитието на детето и изграждането на неговата личностна идентичност. За целта ще се изследва връзката между детето и родителите и какви чувства създава тази връзка. Качеството на изградената връзка има съществена роля в изграждането на личността на детето, неговото социално-емоционално развитие и междуличностни умения. Ето защо целта на настоящото изследване е да се направи психологически анализ на влиянието на родителя върху детето и стила на възпитание, който родителят прилага. Това изследване ще проучи дали образованието на родителя и неговите умения, положителното му поведение към детето, прилаганите дисциплинарни стратегии и надзора на детето биха подобрили поведението на детето.

Задачата на това емпирично изследване е да анализира наличните в литературата данни за двете изследвани променливи „позитивно родителство” и „идентичност и личност на детето”. Този анализ има за цел да направи преглед на чуждестранни изследвания и техните констатации, а в рамките на дисертацията да направи сравнителен анализ на констатациите. Прегледът на литературата има за цел да представи теоретичните основи на позитивното родителство и теориите за изграждане на идентичност и личност. Също така, задачата на това изследване е да анализира и интерпретира избрани променливи (пол, етническа принадлежност, ниво на образование, участие в родителски програми, разделяне на семейните отговорности, родителски умения, по-нататъшно образование за развитие на родителски умения), тъй като те влияят на изграждането на положителното родителство. Следваща задача е да се анализира как положителното родителство влияе върху изграждането на идентичността и личността на децата. Задачата на статията е да изследва как променливите (опит в ранна детска възраст, родителски ангажимент, здравен статус, приятели, връзка родител-дете и учител-дете) влияят върху изграждането на идентичността на детето и впоследствие да идентифицира идентичностите в сравнение с теориите за изграждане идентичност и личност. Основната задача на това изследване е да изследва връзката

родител-дете и кои от променливите влияят върху подобряването на положителното поведение на родителите, връзката родител-дете.

Основната хипотеза, на която се основава това изследване, е, че техниките и програмите за родителство укрепват семействата, така че положителното родителство се практикува и подобрява, т.е. укрепва връзката и връзката между родители и деца, като по този начин намалява възможността за малтретиране на деца. форми на насилие. Основната хипотеза ще бъде допълнена от спомагателни хипотези. Те ще имат за цел да получат информация дали степента и качеството на развитите и придобити родителски умения могат да повлияят на връзката родител-дете и по какъв начин; как психичното здраве на родителите се отразява на децата; какво е въздействието на програмите за родителство за подобряване на връзката родител-дете; да придобият знания за типа идентичност на детето и стила на родителство и да изследват връзката на положителната дисциплинарна стратегия с развитието на положителното родителство. Следователно, две основни променливи, върху които ще бъде изградена тази изследователска статия, са: „позитивно родителство“ и „идентичност на детето“.

Позитивното родителство се дефинира като непрекъсната връзка между родители и деца, която включва безусловно и последователно предоставяне на грижи, обучение, напътствие, общуване и осигуряване на всички нужди на детето. Позитивното родителство трябва да символизира водене, учене, грижа за детето, задоволяване на нуждите на децата, насърчаване на ненасилствени отношения и откритост за комуникация, за което е важно да се установи добра връзка родител-дете. Очаква се положителното родителство да осигури на детето усещане за емоционална топлина и безопасност, безусловна любов, съпричастност към чувствата на детето и да осигури подкрепа в най-добрия интерес на детето.

Идентичността на децата, като сложен социокултурен феномен, се влияе от много фактори. Идентичността на детето е самосъзнанието, личните убеждения, техните оценки на способностите и възможностите. Поради това идентичността се счита за един от ключовите сегменти в развитието на детето. Децата развиват собствената си идентичност и започват да изграждат взаимоотношения чрез игра с приятелите си и чрез свързване с хората около тях. Това допринася за тяхното: емоционално, социално и когнитивно развитие. Теориите са предимно свързани помежду си с общ извод, че програмите за детството могат да допринесат за по-

доброто самочувствие на децата. Предварителните резултати показват, че подкрепата за родителска автономия има положителна връзка между развитието на идентичността и емоционалното развитие. Положителното родителство, проявено чрез положителни стъпки, доверие и комуникация, води до по-голямо щастие и помага на децата да развият чувство за собствено достойнство. С положителното родителство идентичността на детето се изгражда положително, защото то се чувства способно и ценно и поради това се очаква тези деца да имат по-добри оценки в училище. Здравословното чувство за идентичност помага на децата да бъдат по-отворени към хора от различен произход, защото имат по-малко причини да се страхуват от различията на хората.

От това изследване ще има принос в академичната област, за да се разбере как положителното родителство подкрепя и стимулира развитието на личната идентичност при децата, във връзка с различни възрастови групи с цел идентифициране на определени характеристики по възрастови групи при децата. Очаква се да се събират данни в Rs. С. Македония за връзката между родителите и техните деца и как програмите за подобряване на семейното поведение влияят върху подобряването на родителските умения. Очаква се изследването да генерира качествен психологически анализ от гледна точка на изграждането на идентичност сред децата като променлива, която зависи от връзката с техните родители и практикуването на позитивни родителски техники.

2. ТЕОРЕТИЧЕН АНАЛИЗ НА ПРОБЛЕМА

2.1. Концепция за позитивно родителство

2.1.1. Определения за семейството

Семейството е важен фактор за израстването и развитието на децата и тяхната личност. Дефинициите на семейството не са взаимно съгласувани, което се дължи на отчитането на различни определящи фактори.

Организацията на обединените нации даде следната препоръка за дефиниция: „Семейството се определя от членовете на домакинството, които са свързани помежду си до известна степен чрез кръвна връзка, брак или осиновяване. Степента на свързаност, използвана за определяне на семейните граници, зависи от използването на данните и не може да бъде зададена еднакво за световно приложение“ (Объединените нации, 1973 г.). Според ООН може да се отбележи, че определението за „семейство“ се основава на биологичния аспект и домакинството на едно семейство и произтича от демократичната гледна точка на нещата.

От друга страна, Европейският съюз в Директива №. 2004/28/ЕО насочва определението за семейство към обяснение на термина „член на семейството“ и посочва: съпруг, партньор, с когото жителят на ЕС има регистриран брак въз основа на законодателството на държава-членка, ако законодателството на приемащата държава държава-членка третира регистрираните бракове като равностойни на брак и в съответствие с условията, съдържащи се в съответното законодателство на приемащата държава-членка. Преки низходящи на възраст под 21 години или пряко зависими кръвни роднини и роднини на партньор или съпруг също се вземат предвид. Оттук косвено може да се заключи, че определението за семейство в законодателството на Европейския съюз всъщност е по-ориентирано към традиционното семейство, тоест към гражданския брак и неговите деца. Това определение дава по-широко разбиране за „семейство“. Той също така взема предвид характеристиките на семейството като група и домакинство.

Освен това Бюрото за преброяване на населението на САЩ (2005 г.) дефинира термина „семейство“ по следния начин: „Семейството се състои от двама или повече души, единият от които е домакинът, свързани по рождение, брак или осиновяване на дете и живеещи в същото дом . Домакинството се състои от всички хора, които обитават домакинската

единица, независимо от тяхното съотношение. Домакинството може да се състои от едно лице, което живее само, или няколко несвързани лица, или семейства, живеещи заедно."

В семейния закон в Р.С. Македония, семейството се определя като жизнена общност от родители и деца и други роднини, ако те живеят в общо домакинство. Семейството възниква с раждането на деца или с осиновяването на деца (Събрание на Република Македония, 1992 г.). Това определение свързва както традиционното семейство (в което са живели семейство и роднини), така и моногамното семейство, състоящо се само от родители и техните деца. Тази правна дефиниция отчита кръвната връзка с децата (собствените деца), както и осиновяването на дете.

В публикувани научни изследвания авторите представят свои собствени версии на „семейството“. Rothausen (1999) изяснява, че дефиницията на семейството в изследванията е обобщение на дефинициите. Децата се отглеждат, отглеждат и обучават предимно от семейството, т.е. от техните родители или настойници, а след това от други членове на семейството или домакинството, като баби и дядовци, лели, чичовци, лели и др.

Терминът "семейство" в изследванията обикновено се определя като "брачна двойка и деца", което съответства на моногамно семейство, или "кръвно родство в домакинството", което е подобно на характеристиките на традиционното семейство. Изключение от този стандарт за определяне на семейството е в клиничната и консултантската психология, където семейството включва семейството по произход (братя, сестри и родители) в допълнение към съпруга и децата. Оттук може да се установи, че обобщеното тълкуване на авторите от няколко литератури показва обща нагласа, че семейството се дефинира най-вече чрез домакинство и кръвна връзка.

Подобна дефиниция на семейството дава авторката Макданиел и нейните сътрудници (2005). Те определят семейството като група от хора, които са свързани помежду си: биологично, юридически или емоционално. Тоест група от хора, които индивидът определя като значими за неговото или нейното благополучие, и тази група е от съществено значение за благополучието на всеки член на семейството. Тази дефиниция взема предвид няколко фактора, за да обясни понятието семейство днес, което по-точно отразява дефиницията на съвременното семейство от гледна

точка на психологията и значението на семейството в развитието на личността.

Общият извод от изследваните дефиниции е, че терминът семейство обикновено приема биологичния фактор, кръвната връзка или правната връзка като основен фактор за описание, след това размера на семейството, членовете, от които се състои, т.е. моногамно, или женен съюз.

Определенията за семейство помежду си не са еднакви и често са различни в зависимост от смисъла, в който се използват. Общото между всички определения обаче е, че семейството е група от хора, които са свързани помежду си и играят важна роля за правилното и здравословно развитие на човек.

2.1.2. Исторически преглед на семейството и създаване на съвременното семейство

Раждането и размножаването са тясно свързани с понятието семейство. Тези два термина могат да бъдат обяснени най-добре, ако се изучават от историческото им развитие, особено ако демографски някои популации не са преминали през икономическо развитие, което носи със себе си своите демографски последици. Демографските промени и последици настъпват в социологическата система. В този случай социологическата система е семейството и следователно трябва да се разбира като демографска единица, в която се агрегират събития, като индивидуални раждания, които възникват като следствие от взаимоотношенията, вида и структурата на семейството. Този подход е известен в литературата като социологически в социалната демография или социология на раждаемостта, чрез която се анализират и извеждат по-добри обяснения за промените в семейството.

Историята на възникването на семейството датира от появата на първите племенни общности, в които не е имало регулиране на отношенията между половете, а семейните отношения са били регулирани от родството. Въз основа на родството в първоначалните общности хората са разделени, което се отразява в предаването на културни ценности и икономически процеси.

През историята семейството се е променяло и е съществувало в различни форми, така че днес то приема формата на така нареченото

нуклеарно семейство, което се формира от родители и деца, или формата на модерно семейство, в което няма основи на матриархат или патриархат.

Историческите форми на плодородие се класифицират като традиционни и съвременни. Може да се каже, че традиционното родство е съществувало в периода на докапиталистическите общественоекономически формации, т.е. първобитното общество, робството и феодализма. Тъй като плодородието е различно в първоначалното общество, според някои автори е оправдано да се счита за архаично плодородие, което е съществувало до неолитната революция, когато хората започват да се занимават с опитомяване на домашни животни и селско стопанство (Вишневски, 1976). В този период се предполага, че е настъпило отделянето на моногамното семейство, тоест формирането на семейство в истинския смисъл на думата или по-близо до днешното значение и дефиниция на семейство, както е обсъдено в глава 2.1.1. .

Все пак трябва да се отбележи, че няма достатъчно доказателства в подкрепа на разграничението между архаични и традиционни видове раждане. Основният аргумент на заговорниците за тази гледна точка е увеличаването на населението по време на прехода от палеолита към новокаменната епоха, което е свързано с начина на живот (Malačić, 1985). Ако този аргумент се анализира от демографска гледна точка, архаичната раждаемост е имала ниска раждаемост, като следствие от високата смъртност, и тя намалява с непрекъснатата миграция. Това е характеристика на традиционния модел на раждане, но повишената гъстота на населението крие риск от разпространение на инфекциозни заболявания, като по този начин се установява баланс между нивата на раждаемост и смъртност.

Архаичният тип родство съответства на първобитното общество, докато не се появи моногамното семейство, което съответства на традиционно семейство (патриархално семейство) и се състои от родители и деца, а децата остават в семейството. С промяната от събирателна към индустриална икономика семейството се превръща в основна производствена единица, а социалният ред и организация на живота променят родствените връзки. Тук се заражда патриархалното семейство, което по онова време е съставено от няколко поколения и кръвни и сватовски роднини. Като социална форма на семейство то съществува до капитализма. Днес обаче този тип патриархално семейство не е изчезнало напълно. А именно, могат да се срещнат семейства, които имат характеристики на патриархално семейство (Bottomore, 1971).

Най-често този тип семейства са представени в страни, в които има разделение по пол, ниска степен на грамотност и образование, зачитане на строги културни ценности, живот в племенни общности и по-ниска степен на индустриализация. Случаите на съществуване на този тип семейство в градските райони са редки и най-вече биха били свързани с домашното възпитание и традиционните семейни ценности. В този случай майката е домакиня, която се грижи за дома и децата и е икономически зависима от съпруга и живеят като нуклеарно семейство.

Основната характеристика на този тип семейство е половото и възрастовото разделение на труда в селското стопанство, т.е. бащата отива на работа, за да осигури финансовото съществуване на семейството, а майката остава у дома, отговорна за отглеждането, отглеждането и грижите за децата с ясни авторитет и уважение към възрастните хора. В тези семейства децата са били високо ценени за помощ в домакинската работа и ранно включване в селскостопански дейности, поради което нормите за раждане са били семейството да има много деца.

Този тип семейство се отличава с авторитарен тип поведение, съвместен живот на няколко поколения, уредени бракове в интерес на запазване на собствеността и раждане на деца. По това време патриархалното семейство се смяташе за сърцето на производството на материални блага, моногамните семейства за демографски принос, а бездетността се оценяваше негативно.

Авторът Murdock (1949) определя традиционното семейство като двама души или повече хора, които са свързани по кръвна линия, брак и понякога чрез осиновяване. В исторически план най-стандартната версия на традиционното семейство е семейство с двама родители. Съвсем наскоро определението за „традиционно семейство“ беше критикувано като твърде тясно. В допълнение към това телевизионните филми и сериали насърчават идеологията за перфектно семейство и практиката на наказания в случай на отклонение от нормите, а обществото подкрепя тези послания.

Съвременният тип родство е по същество модерното (егалитарно, нуклеарно) семейство и корелира с настъпването на индустриалната революция. Трансформацията на патриархалното семейство в модерно семейство се движи от прогреса на индустриалната революция в географски райони и не се извършва паралелно във времето.

Съвременните семейства, особено живеещите в индустриализираните общества, вече не са статична единица, а съществуват в много форми,

включително семейство с един родител, полагащи грижи, еднополови двойки, семейства без деца, деца, отглеждани от баби и дядовци, деца на разведени родители обикновено живеят с единия родител за определен период от време и след това живеят с другия родител. Има и примери за гимназисти, които вече са женени или живеят отделно от родителите си, например поради обучение в друг град или държава. Основните причини за промяната на традиционното семейство и конвенционалното значение се възприемат в: бързия и динамичен ритъм на живот, постоянния натиск на работата, различните форми на съвременното семейство. Обща характеристика на всички семейни форми е: ангажираност, грижа и тясна емоционална връзка, която увеличава емоционалната връзка, и тези характеристики са определящите характеристики на семейството (Benokraitis, 2015). Тези характеристики са от решаващо значение за развитието на личността на детето, формирането на неговата идентичност, установяването на добра и открита връзка и изграждането на първи опит в детството. Подхранването на родителството е много важно за децата.

Ако се сравнят традиционното и модерното семейство, могат да се обобщят следните отличителни разлики (Anokhi, n.d.):

1. Замяна на семейните съюзи с моногамно семейство

В традиционното семейство няколко поколения са живели в един дом, включително родители и техните деца, баби и дядовци, семейства на техните братя, вдовици-дъщери, докато в съвременното семейство живее едно семейство и практически не можете да срещнете семейство с повече от 10 члена.

2. Съвременното семейство не е социална единица

Традиционното семейство се разглежда като социална единица, докато съвременното семейство е индивидуализирано. В традиционното семейство всички членове на семейството са изпълнявали своите социални и физически нужди, така че не е имало нужда външна страна да се намесва в живота им. В съвременното семейство доминира индивидуализмът, членовете на семейството живеят на различни места, извършват различни дейности. Както пише Гисбърт: „Сега семейството е донякъде отпуснато като социална единица и е отворило вратата за индивидуалните тенденции и изяви. Сега човек трябва да напусне дома си, за да работи и да печели в

точно определено време и място и при условия, наложени от други." От това твърдение се вижда, че в миналото хората са имали свободата да извършват дейността си според личната динамика и време, при условия и правила, които са създали сами, тоест най-възрастните в семейството. И днес, въпреки че семейството се стреми към индивидуализъм, темпото на работа, а оттам и личното, се диктува от фирмата, в която работят родителите. Ако това не беше правилно балансирано, родителите биха прекарвали по-малко време с децата си.

3. Смяна на позицията на жената

Важна разлика между традиционното и съвременното семейство е позицията на жената. В първия тип семейство жената е имала много ниско положение в семейството, без собствена индивидуалност и подчинена на съпруга си, така че жените нямат права и свобода. От друга страна, в съвременното семейство жената има същата позиция като партньора си с равни права. Разпределението на властта е еквивалентно между двамата родители, а властта е демократична, поради което някои автори наричат съвременните семейства „демократични семейства“, акцентирайки върху по-свободните взаимоотношения и по-голямата индивидуалност.

Жената има право да се разведе със съпруга си, както и той има право на развод. Този факт беше невъобразим и допускан в миналото, така че процентът на разводите беше много нисък. Жените в съвременното общество са еманципирани.

4. Икономическа независимост на жените

В традиционното семейство жената е била напълно зависима от съпруга си, поради което е имала задължението да се омъжи, за да задоволи своите икономически нужди. Тогава жената не е имала право на собственост или работа, поради което всички нейни нужди като: храна, облекло и подслон са били осигурявани само от мъже. От друга страна, в днешно време жените имат по-голяма степен на икономическа независимост, така че и мъжете, и жените ходят на работа и печелят лични доходи. Поради тази промяна жените вече не се чувстват безпомощни, обезценени, деградирани и напълно зависими от своите мъже или драстично намалени.

5. Намаляване на религиозния контрол

Традиционното семейство е било религиозно, докато съвременното е светско ориентирано. Сключването на брак в днешно време е по-скоро гражданско задължение, отколкото религиозно, което може да бъде разтрогнато по-лесно. Поради това разводът е често срещано явление в съвременното семейство и е рядко явление за традиционните семейства. Също така е важно да се отбележи, че днешните бракове са между представители на различни раси, религии и националности, така че спазваните преди това строги правила за социална сегрегация в брака са елиминирани.

6. Намаляване на контрола върху брачния договор

Бракът е основата на семейството, а в традиционното семейство бракът се сключва от родителите. Самата церемония протече по такъв начин, че мъжът доминираше, а жената беше покорна. В съвременното семейство изборът на партньор в живота е по-скоро личен избор на детето и контролът на родителя е по-слабо изразен.

Семейството е ориентирано повече към емоционалност, любов и уважение, отколкото към икономическо съществуване и силни семейни връзки. Поради променената причина за брак се смята, че процентът на разводите днес е по-висок, в допълнение към други фактори, които допринасят за този процент. В съвременното семейство се задоволяват собствените потребности на партньорите, поради което партньорите са ориентирани към себе си, партньора и децата.

7. Изоставяне на несъществени функции

В традиционното семейство много функции са изпълнявани от членовете, а съвременното семейство е изоставило голям брой функции и те се изпълняват от външни институции. Функцията в съвременните семейства е повече психо-социална, отколкото производствено-икономическа. Останалите функции, които са изпълнявали членовете на традиционното семейство, като: икономическа, образователна и здравна, в съвременното семейство са преместени във външни институции, тоест компанията, в която работят родителите, болници, детски градини и

училища. По отношение на други основни семейни функции като грижа за дома, задоволяване на сексуални потребности, раждане и отглеждане на деца, отново присъстват като семейни функции, но тяхното качество е променено.

В някои семейства качеството е по-ниско поради натовареност на родителите с работа, други проблеми, а в други семейства качеството е сходно с това на традиционните семейства.

Според Джей Ръмни и Джоузеф Майер, „В сравнение със семейството от Средновековието функциите на съвременното семейство са малко. Функциите, които са изоставени от съвременното семейство са: икономическа, образователна, религиозна и защитна. В съвременното семейство за тези функции се грижат: държавата, църквата, училището, в което учат децата, и индустрията." Също така почистването и поддръжката на домакинството често се извършва от външна институция, готвенето и почистването също се извършват от външна фирма, тоест готвените ястия често се купуват от специализирани магазини за това или големи пазари, които приготвят готвени ястия. Може да се заключи, че съвременното семейство е насочено към изпълнение на основни функции.

8. Съвременното семейство вече не е икономическа единица

Традиционното семейство е било икономическа единица, докато съвременното семейство не е. А именно, традиционното семейство е било едновременно производствена и потребителска единица, така че те са задоволявали своите нужди с лични материални блага. Съвременното семейство, както беше споменато по-горе, не осигурява съществуването си от собствените си взаимоотношения, а от личните доходи на всеки член на семейството. Съвременните семейства трябва да търсят работа във външни звена (компании), които понякога може да не отговарят на техния образователен профил. Допълнителен фактор е, че голям брой от необходимите продукти могат да бъдат получени от пазарите, поради което производствената функция е изоставена в общности, живеещи в индустриализирани среди. Семействата, живеещи в селските райони, все още са производствено-потребителска единица.

Освен това психологията разграничава две основни групи семейства, базирани на функционалност: функционални и дисфункционални. Функционалните семейства живеят в хармония и разбирателство, взаимна подкрепа и доверие, които по този начин създават чувство за принадлежност у детето. Тези деца са любящи, позитивни, нетърпеливи да учат, да се развиват и да изследват. От друга страна, семействата, които са дисфункционални, са конфликтни семейства, в които през повечето време родителите имат проблеми със злоупотребата с алкохол, опиоидни вещества, домашно насилие. Поради това децата се чувстват необичани и отхвърлени, имат ниско самочувствие и увереност, често се наблюдава девиантно и агресивно поведение на децата.

2.1.3. Семейни жизнени цикли

Пътят, който всяко семейство изминава по своя жизнен път, е кръговрат и се нарича жизнен цикъл на семейството. Жизненият цикъл на семейството започва със сключването на брака, с раздялата с родителите, след това продължава с раждането на деца, живеенето в семейство с потомство и завършва с остаряването.

По време на своето развитие семейството постоянно се влияе от външната среда. В своето развитие тя е тясно свързана и зависима от културните и социални норми и стандарти. Семейството преминава през няколко жизнени цикъла, които се идентифицират чрез промени, свързани със семейството. Сред тях са сключването на брак, раждането на деца, тръгването му на училище, навлизането в юношеството, напускането на семейството на родителите и влизането в семейството в периода на стареене.

Всеки от тези етапи в семейството си има определени цели и задачи, които трябва успешно да изпълни. Само успешното изпълнение на целите и задачите от предходната фаза позволява на семейството да решава по-лесно задачите в следващата фаза.

Първата фаза от жизнения цикъл на семейството включва периода от момента на брака до раждането на първото дете. Основната задача на този етап е да се установят правилата за съвместен живот. През тази фаза партньорите трябва да се научат да живеят заедно, което е много различно от периода, когато са били гадже и приятелка. Съпрузите трябва да развият

комуникационни модели чрез вербален диалог и тяхното поведение. В тази фаза се установява структурата на взаимоотношенията, както и отношенията с разширеното семейство.

Семейната двойка представлява полупропусклива граница по отношение на външната среда, към членовете на разширеното семейство, приятели, роднини, колеги и др. В брачните отношения се установяват нови правила за функциониране, много различни от тези в предбрачния период. Някои правила се договарят, а други се пренасят от придобити модели в домовете на родителите. Необходимо е да се договорят по-значимите съвместни задължения и отговорности, преди всичко по отношение на разпределението на работата, екзистенциалните въпроси, интереси, планове, семейно планиране, свободно време, комуникация с външната среда и др. По-просто казано, на този етап се задава структурата не само на отношенията между партньорите, но и на отношенията и отношенията с разширеното семейство.

Това, което прави брака податлив на потенциални кризи на този етап, е сложността на връзката, в която всеки от партньорите носи образци и модели от своите първични семейства, индивидуални чувства, нужди и очаквания.

На този етап възникват кризи, ако съпрузите не са успели да създадат модел за разрешаване на конфликти. Ако партньорите не могат да определят границите на отношенията с родители, с роднини, с приятели, т.е. ако не изградят успешна комуникация за преодоляване на кризите, те се натрупват и задълбочават. Именно поради тези причини този етап е много важен за всеки брачен партньор. Правилата, които се установяват на този етап, преминават през целия жизнен цикъл на семейството. Затова може да се случи, ако партньорите не са преодолели недоразуменията от предишния етап, те да са генератор за нови кризи.

Вторият етап се нарича семейство с малко дете. Тази фаза започва с бременността, раждането на първото дете до тригодишна възраст. До раждането на детето съпругът и съпругата имат ролята на брачни партньори. С раждането на детето те получават нова роля, ролята на родители. На този етап брачната двойка се превръща в семейство.

Терминът родителство означава набор от необходими дейности и взаимоотношения на родители и възпитатели на деца, така че да се формира процес, състоящ се от елементи на: интелектуалност, емоционалност и

физическа адаптация, чрез които родителите стават родители и са готови да отговорят на изискванията на техните деца, включително: физически, интелектуални, емоционални и социални нужди (Stricevic, 2011:8).

По време на тази фаза брачните партньори също трябва да научат родителската роля и да вземат важни решения: кой ще се грижи за детето, кой какво ще прави, дали ще приемат помощ от родителите, как ще бъде разпределена работата в семейството и т.н. Когато детето навърши една година, процесът на възпитание започва. Родителите трябва да се споразумеят кой ще бъде авторитет за детето, дали носителят на авторитета ще бъде майката, бащата или и двамата. Това е важно заради структурата в семейството и особено във връзка с йерархичната подредба. Ако родителите се борят за налагане на власт и власт, както помежду си, така и с родителите си, те ще създадат объркване и съмнение в детето кое правило трябва да уважава и приема. По тези въпроси партньорите трябва открито да обсъждат и да постигнат съгласие по решенията на спорните елементи.

Раждането на дете изисква реорганизация и създаване на нова семейна структура в отношенията с членовете на първичните семейства. Родителите на партньорите влизат в нова роля на баба и дядо. Те имат още по-голямо желание да бъдат в служба и в полза на децата си. Позицията е добра, ако младата двойка я приеме и ако ролята на членовете на първичното семейство е градивна и добронамерена, а не във функция на доказване на некомпетентността и некадърността на младите родители.

Напрежението около раждането, поемането на родителската роля, промените в отношенията между родителите могат да доведат до критична фаза от жизнения цикъл на семейството с висок кризисен заряд или потенциал. Това се доказва от опита с голям брой разводи точно на този етап. Младото семейство трябва да има възможност да намери собствени механизми, необходими за постигане както на лични, така и на семейни цели. Това се отнася за професионално утвърждаване и кариера сред млади партньори, отношения с приятели и роднини, самостоятелност при вземане на решения, развиване на отговорност по отношение на храненето, защита, грижа и любов към детето. По този начин младото семейство може да повиши качеството на живот, като същевременно поддържа добри отношения с близки и приятели.

Третият етап се нарича семейство с дете в предучилищна и училищна възраст. Тази фаза от семейния цикъл започва от тригодишна

възраст до тръгването на детето на училище. Пред родителите се поставят много задължения, за да се даде възможност на детето да се развива във всички сфери: социална, педагогическа и психологическа. Този процес трябва да се развива в атмосфера на закрила, грижа и сигурност, която родителите осигуряват на детето.

В предучилищна възраст детето преминава през много важни етапи на психо-сексуално развитие, в които то се нуждае от нежност и грижа. Но в същото време детето се подготвя за отделянето си от семейството си, родителите в тази фаза го социализират, въвеждат го в отношения с хората, възпитават детето и по този начин влияят върху развитието на неговата личност. Със своето поведение и взаимоотношения те се превръщат в модел на идентификация за детето.

Детето свиква с някои социални правила (игра с връстници, поведение в детската градина, контакт с близки и др.). В тази фаза могат да се появят проблеми, свързани с родителството, но също и с активиране на брачни проблеми, които са останали неразрешени в предишните фази. За да бъдат прикрити, те се представят като проблеми на детето, които обикновено са свързани с неговите навици, сън, хранене, социализация и др. За всички тези проблеми родителите трябва открито да обсъдят дали са свързани с детето или на заден план се крият някои от семейните им проблеми.

Когато детето тръгне на училище, това бележи началото на нова фаза, която завършва с навлизането на детето в пубертета. В училище детето трябва да изгради специфични и независими взаимоотношения с връстници и учители. Семейството става чувствително към информацията, която получава за детето от учители, училищни педагози, психолози, от родителите на неговите приятели и всички, които виждат детето в околната среда, тоест извън семейството. Всичко това се отразява на семейните отношения. По този начин семейството започва да поставя под съмнение взаимоотношенията относно влиянието и ролята им във формирането на личността на детето.

Тази фаза изисква нови промени и адекватно адаптиране както на детето, така и на семейството, към изискванията на външната среда. Трудностите в адаптирането на детето към училищната среда и връстниците може да са признак, че детето не е достатъчно емоционално зряло или че родителите имат свръхпротективно отношение към детето.

Този етап от жизнения цикъл на семейството има потенциала да създаде криза. Родителите трябва да проявят много търпение към детето, което все още придобива основни знания, но и достатъчно упоритост и последователност, за да приучат детето към здравословно отношение към работата и отговорността.

Четвъртият етап е семейство с юноша. Семейството с юноша обхваща периода на навлизане на детето в пубертета и продължава до края на юношеството, т.е. до 18 години. През този период от родителя се изисква по-голяма гъвкавост по отношение на претенциите на детето за по-голяма самостоятелност, както в житейски, така и в поведенчески план. В същото време родителите трябва да запазят своя авторитет, който трябва да бъде съвместен и последователен, но максимално гъвкав, като постоянно следва нуждите и интересите на детето.

Периодът на юношеството е еднакво бурен период както за детето, така и за семейството. Юношата проявява повишен интерес към групата на връстниците си, както и към получаване на повече свобода, което може да доведе до конфликтни ситуации в семейството. Много е опасно, ако родителите нямат общо родителско отношение към нуждите на подрастващия. През този период семейството трябва да развие подкрепа и доверие към подрастващия, за да може той да изрази своите чувства, нагласи и мисли.

Прекалено твърдите нагласи на родителите и техните прекомерни изисквания създават условия на бунт у юношата чрез отхвърляне на всички норми и ценности на семейството. Независимо от поведението си, колкото и да отхвърля юношата ценностите на семейната система, той продължава да носи и предава ценностите на родителската система. В тази фаза юношата усвоява семейната, партньорската и родителската роля. Ето защо здравословното партньорство между родителите е много важно.

Семейството трябва да помогне на юношата да развие своята индивидуалност, тоест да започне процеса на отделяне и независимост от семейството. Това е периодът, в който родителите правят равностметка на своите житейски успехи и неуспехи, както в личен, семеен, така и в професионален план. Този етап е изключително критичен, ако родителите живеят с неразрешени конфликти и неопределени родителски роли за дълъг период от време. Всички нереализирани цели и лични провали могат да доведат до взаимно обвинение и конфликти.

Петият етап е етапът на семейството след родител или "стадият на празното семейство". През този период на семейно развитие децата и родителите се сблъскват с проблеми при раздяла, което може да предизвика стресова ситуация сред членовете на семейството. Тази промяна е еднакво болезнена за родителите и децата. Децата напускат семейния дом, като избират партньор, като по този начин формират собствено семейство.

Величието на родителството на този етап е в това да позволи на децата си да станат независими и да приемат реалността, че са възрастни. Естественото отделяне на децата от техните родители може да допринесе за тяхното сближаване едно с друго, но като възрастни. Грижите на младите както за родителите, така и за третото поколение (баби и дядовци) все повече придобиват качеството на зрели семейни отношения. Когато една млада двойка създаде семейство, особено в периода на родителство, опитът и мъдростта на техните родители могат да бъдат изключително полезни. Внуците облагородяват живота на старите родители във всеки смисъл и отново се установяват нови роли и взаимоотношения.

С ролята на баба и дядо родителите влизат в една от най-красивите роли в семейството. Давайки любов на своите внуци, бабите и дядовците не трябва да преминават границата, поемайки върху себе си родителската роля. По този начин те дават възможност на децата си да почувстват благословията, но и отговорността на родителската роля.

На етапа, когато децата напускат родителския дом, трябва да се установи нов баланс. Семейните партньори, след дълги години, в които децата им са били основна грижа, се сблъскват с проблеми с празен дом. Има нужда да се пренастроите един към друг, да организирате времето, да регулирате взаимната близост. Този период може да бъде много красив, ако партньорите му дадат ново качество на брачния живот.

Шеста фаза или период на застаряващо семейство наричаме онзи период от живота, когато сме изправени пред определени неизбежности като края на професионалната кариера и старостта. През този период са възможни определени здравословни проблеми, както и смърт на един от партньорите.

С напредване на възрастта често се наблюдава намаляване на интереса към общуването с околната среда, оттегляне и затваряне в себе си. Основното задължение на възрастните членове на семейството е

евентуалната помощ за внуците. В нашата култура бабите и дядовците все още имат голяма власт в семейството. Представлява комбинация от традиционни и материални причини.

Често младите семейства остават да живеят в общност с предишни поколения. Ако те имат самостоятелно домакинство, се установяват нови правила за изразяване, грижа и помощ, които децата оказват на своите родители в напреднала възраст. Качеството на взаимоотношенията зависи от много фактори. Ако родителите и децата са били в постоянен конфликт, има вероятност от трудности в новите отношения.

По време на болест или смърт на някой от старите родители децата са в състояние да се грижат и помагат за тях, но в същото време не го пренебрегват, а запазват новосъздаденото семейство.

Най-добре е многопоколенческите семейства да живеят самостоятелно без много смесване на поколенията. Въпреки това условията на живот, новите ситуации (болест, смърт и др.) поставят семейството пред реадaptация и пред организиране на нова структура и начин на семейно функциониране.

Проследявайки жизнените цикли на семейството, можем да заключим, че животът все още побеждава смъртта. Човек продължава себе си, семейните ценности и значението на семейството се предават на следващите поколения.

2.1.4. Динамика на родителските стилове

Концепцията за родителството се промени значително през годините, което се дължи на влиянието на няколко фактора. То е свързано преди всичко с промяната в обществото, в което живеем, различията в семейните структури и функционирането на семействата; разнообразието от култури, които съществуват едновременно в обществото; промяна на манталитета на хората чрез промяна на семейните структури и ценности, които се възпитават. Самата промяна в манталитета и начина на мислене, личните вярвания и убеждения е в основата на родителството.

През последните години на родителството се гледа като на авторитет, чиято цел е да възпитава децата в послушание и дисциплина.

Съвсем наскоро тази концепция се заменя. Родителската власт трябва да бъде създадена по начин, който ще бъде разумен и ще защитава правата

на детето, който възпитава и развива уменията на детето за социализация, прогресиране на неговата автономност и развитие на собственото и лично мнение, без да ги застрашава или намалява правата на майката. и баща.

В съвременното общество семейният фактор също беше взет предвид, за да се дефинира и приложи концепцията за позитивно родителство. А именно, литературните данни показват, че традиционното семейство, състоящо се от двама родители, биологична майка и биологичен баща, не винаги е било норма за дефиниране на понятието. Литературата предполага, че осиновителите (Meyiwa, 2011), лелите (Davis-Sowers, 2012), други членове на семейството (Jones, Zalot, Foster, Sterrett и Chester, 2007), еднополовите двойки или доведените родители също могат да бъдат добри родители (Schor, 2003).

Често се случва родителите да се чувстват безсилни да отговорят на родителските предизвикателства, изправени пред някои въпроси и решения. В тези ситуации родителите може да почувстват, че губят контрол над собствените си деца. Самотните родители или родителите без необходимото социално подпомагане може да се чувстват неспособни да изпълняват родителските си задължения. Това може да бъде свързано с недостатъчни финансови средства, за да се осигури на детето подходящо и качествено образование, по-богат и по-здравословен избор на храна, възможност за общуване чрез посещение на различни курсове по изкуство, спорт, език или недостатъчно време, което да прекарате с детето си. В тези реални случаи може да се очаква негативно въздействие върху детето или върху цялото семейство.

Родителските стилове могат да бъдат общи или специфични за дадена област и могат да бъдат свързани и различни от родителските практики. Тези термини могат да бъдат концептуализирани като вложена йерархия, като общите стилове на родителство са по-широка и по-всеобхватна концепция, която отразява подходите към отглеждането на деца в различни ситуации и области (Baumrind, 1967). Общите стилове на родителство са функция на вярванията, нагласите и поведението на родителите и както твърдят Дарлинг и Стайнбърг, стиловете на родителство отразяват социализационните цели на родителите, както и емоционалния климат, в който се използват специфични родителски практики.

Стильт на родителство има значително влияние върху благосъстоянието, здравето и развитието на децата. Неадекватният стил на родителство може да повлияе неблагоприятно на психологическото

развитие на детето и в резултат на това, когато децата станат възрастни, те ще имат затруднения в социалното функциониране.

Най-известните стилове на родителство са: разрешителен, авторитарен, авторитарен и безразличен стил, които са идентифицирани от Баумринд в средата на шейсетте години на миналия век.

Разрешителният стил на родителство се характеризира с топлота и грижа. През повечето време тези родители имат ниски очаквания или никакви. Те поставят ограничени правила за децата си, имат открита комуникация с децата си, но все пак оставят на децата си свободата да вземат самостоятелно решения, да решават самостоятелно предизвикателства и проблеми. Този тип родители също дават свободата на децата си сами да решават кога да си лягат, дали и кога да си пишат домашните, кога и колко време да прекарват пред телевизора, компютъра и т.н. (Langer, Crain, Senso, Levy, & Sherwood, 2014). Ниските родителски очаквания обаче водят до ниска степен на дисциплина, поради което може да се каже, че родителят е по-скоро в ролята на приятел на детето си. Малкият брой правила може да повлияе негативно на децата, създавайки нездравословни хранителни навици (Lopez, et al., 2018). Последствията от това могат да бъдат под формата на здравословен проблем, който обикновено е затлъстяване, а по-късно и други здравословни проблеми.

Позволяващият родител се отнася към детето си утвърдително, без наказание, с приемане. Той позволява на детето да регулира собствените си дейности и да контролира самостоятелно поведението си, доколкото е възможно. Родител, използващ този стил, се консултира с детето и предоставя обяснения на семейните правила, но изисква малко по отношение на отговорността за домакинството или придържането към външно определени стандарти на поведение. Позволяващият родител се характеризира с поставянето на малко или никакви граници.

Степента на свобода, която родителите дават на децата си, може да доведе до развитие на негативни навици, тъй като родителят не ръководи и насочва детето си. За децата, възпитани и отгледани с разрешителен стил на родителство, те са развили добри социални умения и самочувствие, но могат да се отличават и с лош самоконтрол, ниско самочувствие, егоизъм, импулсивност и агресия, постоянно изискващи нещо и с липса на

саморегулация (Leeman, et al., 2014; Piotrowski, Lapierre, & Linebarger, 2013; Mandara, 2003; Maccoby & Martin, 1983).

Авторите Maccoby & Martin разграничават два типа разрешително родителство, което се основава на родителска отзивчивост с родителски изисквания: „позволително“ родителство, характеризиращо се с висока степен на отзивчивост и ниско изискване и „неангажирано“ родителство, характеризиращо се с ниска степен на отзивчивост и ниско търсене на родителите. И двата стила, според авторите, водят до негативно въздействие върху децата.

Авторитарният стил се характеризира с еднопосочна комуникация, при която родителите обикновено установяват строги правила, които децата трябва да спазват. По същество има много малко място за детето да преговаря за промяна на правилата и те често не се обясняват от родителя. Очакванията на родителя са детето да остане последователно в спазването на тези правила и да не прави грешки. Ако детето сгреши, то обикновено се наказва, което не е в съответствие с очакванията за позитивно родителство. Авторитарните родители обикновено проявяват по-малко грижи и имат високи очаквания към децата си с ограничена гъвкавост за промяна.

Авторитарният родител е противоположността на разрешителния родител. Той се опитва да формира, контролира и оценява нагласите и поведението на детето в съответствие с установения стандарт на поведение. Авторитарният родител цени подчинението и може да използва наказателни, принудителни мерки, за да контролира поведението на детето. Преговори между родител и дете не са възможни в тази ситуация, защото думата на родителя е закон.

Децата, които са отгледани и възпитани в авторитарен стил, често са най-добре възпитаните деца в класната стая, защото се страхуват от последствията за лошо поведение. В тази посока те по-лесно се подчиняват на насоките, които са необходими за постигане на цел. В допълнение, този стил на родителство може да има обратен ефект и децата да развият високи нива на агресия, но от друга страна могат да бъдат напълно срамежливи, инертни и неспособни да вземат решения самостоятелно (Masud, Ahmad, Cho, & Fakhr, 2019).

Агресията може да стане неконтролируема, защото децата изпитват трудности да управляват гнева си, ако не са получили подходящи насоки как да се справят в подобна ситуация. Децата се отличават с ниско ниво на

самочувствие, което само засилва неспособността им да вземат самостоятелни решения (Martínez & García, 2007). Строгите родителски правила и наказания често влияят по такъв начин, че детето може да се превърне в бунтар и да прояви девиантно поведение, с което да не уважава авторитетите, когато стане възрастен.

Като цяло може да се заключи, че този стил на родителство има високи изисквания и очаквания за послушание от детето, но има ниска степен на отзивчивост спрямо нуждите на детето. Връзката родител-дете може да се характеризира като дистанцирана или емоционално студена. Следователно този стил на родителство е свързан с ниски академични очаквания и депресивни симптоми.

Авторитетният стил на родителство често е свързан с положителни резултати при децата. Този тип родители развиват близки, грижовни отношения с детето си. Тези родители насочват децата си с ясна идея и посока, но в контекста на топла и любяща връзка. Те обясняват причините за очакванията си с дисциплинарни процедури. Вместо наказания, като опора за разбиране на децата, те прилагат възпитателни методи. Общуването между родител и детето е на подходящо ниво, достатъчно често, за да се изградят добри взаимоотношения.

Авторитетният родител поема отговорността за грижата и контрола на детето си. Тези родители предлагат на детето обяснение за своите решения и насърчават преговорите. Комуникацията е важна за тези родители и има уважение към желанията и възгледите на детето. Тези родители са в състояние да упражняват твърд контрол, когато е необходимо, съобразен с нуждите на детето, но не контролират само заради самия контрол. Те определят последователни ограничения и стандарти за приемливо поведение – сега и в бъдеще.

Най-общо казано, този стил на родителство води до най-здравословните и добри резултати за децата, но изисква търпение и усилия и от двете страни. Децата, които са отгледани с авторитетен стил на родителство, са уверени, отговорни и способни да се грижат за себе си (Masud, Ahmad, Cho, & Fakhr, 2019; Morris, Silk, Steinberg, Myers, & Robinson, 2007). Те могат да управляват негативните си емоции по-ефективно, което води до по-добро социално поведение и емоционално здраве. Тъй като този тип родители насърчават независимостта, децата им ще научат, че са способни да постигат цели сами.

Следователно тези деца ще се отличат и ще израснат в личности с високо самочувствие. Освен това тези деца имат по-високи нива на академични постижения и представяне (Pong, Johnston, & Chen, 2010). Общият извод е, че децата, отглеждани и възпитавани с този родителски стил, се отличават с: емоционална стабилност, адаптивност при справяне с проблеми и предизвикателства, имат удовлетворение от живота, самостоятелност и академични постижения.

Безразличният родител като че ли изобщо не го е грижа за детето. То не е в състояние да осъзнае, че детето има основни първични нужди от грижа, любов и връзка. Този тип родители може сами да са били пренебрегнати от собствените си родители или да са имали затруднения със злоупотребата с вещества. Безразличният стил на родителство включва родителят да не се интересува от детето, да не контролира поведението на детето и да не му поставя ясни граници. Такива деца са непокорни, несигурни, враждебни към околната среда и склонни към делинквентно поведение.

Безразличният родител не съчувства на детето. Той често е твърде снизходителен и го пренебрегва. В същото време детето може да има всичко необходимо от материална гледна точка, но е оставено само на себе си. Самочувствието му е ниско, защото се чувства така, сякаш не е важен, безинтересен, както за родителите си, така и за другите. Децата, израснали с безразличен родител, често се държат студено към другите и нямат добри социални умения. Проявяват склонност към манипулация и контрол над другите. Безразличният родител е съсредоточен върху собствения си комфорт.

Разбира се, има вариации между тези описания на стиловете на родителство и не е задължително един родител да се вписва перфектно в една категория.

Стиловете на родителство се отнасят най-вече до общи правила за родителство и могат да бъдат специфични за домейна. Хюз и колегите му в множество проучвания са показали връзка между стила на родителство в областта на храненето. В тези проучвания неприложените стилове на хранене корелират с най-висок риск за децата във връзка с тяхното затлъстяване. Характеристиките на родителството могат да имат влияние и преобладаване в поведението на децата и техните действия, които се очакват във връзка с възрастта. По отношение на здравните резултати е

важно да се идентифицират кои области са пряко свързани със стила на родителско отглеждане на деца, например когато те не наблюдават похапването на децата си. Този вид проблеми излизат на преден план, когато има нужда от психолого-поведенческа намеса.

В сравнение с по-общите стилове, родителските практики са дискретни, наблюдателни актове на родителство (обратна връзка, награда и наказание, мотивиране, поставяне на ограничения и т.н.). Родителските практики могат да бъдат общи или специфични за дадена област. Когато родителските практики са общи, те се отнасят до обобщени практики във всички ситуации и сфери. Например, родителските практики са специфични за домейна, когато се прилагат в даден контекст, например, показвайки на детето, че трябва да бъде по-активно физически.

От друга страна, общите родителски практики могат да се отнасят до правилата на домакинството, училищната работа и подобни теми. Последните изследвания върху стиловете на родителство, които са специфични за дадена област, по-често се фокусират върху храненето (Birch, et al., 2001; Musher-Eizenman & Holub, 2007; O'Connor, et al., 2010) и физическата активност (Davison, Li, Baskin, Cox, & Affuso, 2011; Taylor, Wilson, Slater, & Mohr, 2011).

Родителските практики могат да бъдат наблюдавани, поради което има интерес сред изследователите да измерват практиките и да ги използват за предписване на родителски стилове. Например, ако една майка често наказва детето си и постоянно поставя изисквания, тя ще бъде етикетирана като авторитарен родител. От друга страна, бащата може да се отдаде на непослушното дете поради убеждението, че положителните награди са по-мотивиращи от наказанията, или на бащата изобщо да не му пука. В първия случай бащата би бил оценен като отпускащ, а във втория случай като безразличен. С тези примери може да се направи разграничение между нагласите и ценностите на родителите и следователно може да се направи анализ на родителското поведение.

В литературата могат да се намерят противоречиви мнения относно това дали родителските нагласи могат да се изучават отделно от родителските поведения (Schaffer, 1977). Не бива обаче да се пренебрегва фактът, че родителските практики трябва да се изучават в контекста на личните вярвания, ценности и поведение на родителите.

Родителските стилове също могат да бъдат свързани с етноса и културата. Авторката Baumrind (1972) в своето изследване върху

родителството идентифицира специфични характеристики на родителството в афро-американските семейства. Въз основа на нейното изследване е проведено голямо проучване за изследване на родителството в афроамерикански семейства (Tamis-LeMonda, Briggs, McClowry, & Snow, 2008). Констатациите от това изследване показват, че авторитарният стил на родителство е свързан с отрицателни резултати за децата в европейско-американските семейства от средната класа, докато не е свързан с отрицателни резултати в афро-американските семейства в семействата с ниски доходи (LeCuyer, Swanson, Cole, & Kitzman, 2011; Lansford, Deater-Deckard, Dodge, Bates и Pettit, 2004).

Оттук може да се заключи, че са необходими множество изследвания, за да могат да се идентифицират общи характеристики на родителството между различните култури, които могат да бъдат изразени по различни начини. Три често споменавани компонента, които изграждат теорията за самоопределянето, са: компетентност, автономия и свързаност (Ryan & Deci, 2000). Тези изследвания трябва да включват изследване на различни променливи: култура, етническа принадлежност, семейна ситуация, степен на автономия, форма на семейството, образователен профил на родителите, здравословно състояние на децата и родителите и други променливи.

Връзката дете-родител е двупосочна, тоест родителството се влияе и от децата. Тези влияния са демонстрирани в експериментални изследвания, при които поведението на децата е варирано, и в надлъжни проучвания, анализиращи промените в детското поведение и прогнозиращи промени в поведението на родителските взаимоотношения с течение на времето (Bell & Charman, 1986). Взаимната връзка дете-родител, която очевидно влияе върху родителството и поведението на детето, е твърде сложна, за да бъде разграничена и разбрана в общ вид.

Децата са естествено склонни да взаимодействат с околната среда и обичат да учат нови умения. Процесът на развитие, макар и движен отвътре, също се ръководи от външни влияния и стил на родителство. А именно децата растат и се развиват в хармония със заобикалящата ги среда.

Развитието на детето се влияе от взаимодействието родител-дете и дете-среда. Опитът в развитието на едно дете в града е различен от този в селския район. Бедността може значително да попречи на положителното развитие на детето. Ако родителите на детето са бедни и постоянно се тревожат за пари, те ще имат малко енергия или време за вида родителство,

който би подобрил развитието на детето. Именно в тази част социалната защита играе важна роля във връзка с благосъстоянието на децата.

Според културата и общността, в която живеят, хората имат различни ценности и очаквания от децата. Нещо, което помага на детето да оцелее в една среда, може да го изложи на риск в друга. Когато се оценява родителският стил на родител, както и нивото на развитие на детето, е много важно да се вземе предвид средата, в която то живее.

Оценката и измерването на родителството може да се извърши с различни подходи, техники и инструменти за измерване, всеки със своите предимства и недостатъци (Grotevant & Carlson, 1989; Holden & Edwards, 1989; Kerig & Lindahl, 2001). Общ подход е, когато се използват множество комбинирани методи, което води до допълващи се изследвания и анализ на данни. Например, прилагането на измервателен инструмент "въпросник за самоотчитане" се характеризира със следните недостатъци: общи или двусмислени въпроси, ограничено осъзнаване на собственото поведение, невнимателен или случаен отговор, пристрастие към социална желателност.

От друга страна, въпросниците могат да събират данни за важни ненаблюдавани променливи, като например: ценности, вярвания, поведение и чувства на родителите, данни за наблюдения с ниска честота и обща картина на родителството, а не просто получаване на обща картина в даден момент на време. Допълнително предимство е, че не са скъпи измервателни уреди и са ефективни за обработка и управление. Въпросниците като измервателни инструменти могат да се прилагат при деца, но имат по-сложен аспект. А именно, попълването на въпросници от деца зависи от когнитивното им развитие, тъй като ще има пряко влияние върху отговора на детето.

Интервюто като инструмент за измерване позволява преодоляване на някои от недостатъците на въпросниците, като допълнителни въпроси, които трябва да бъдат зададени, и възпрети несъответствия между отговорите могат да бъдат отбелязани и изследвани. Недостатъците на тази техника са пряко свързани със самия интервюиращ. Съществува риск интервюиращият да пропусне по невнимание отговор от респондента или ако интервюиращият е пристрастен при записването на отговорите по време на интервюто. Основното предимство на интервютата е, че участниците могат да говорят за родителството в по-свободен и открит стил.

Друга техника е методът на наблюдение, който позволява на наблюдателя - интервюиращия да наблюдава събитията и поведението,

докато се развиват, но дори и при този метод наблюдаваните са податливи на социални пристрастия. От друга страна прилагането на метод за наблюдение с видеозаписи е скъп метод и труден за изпълнение.

Родителството се състои от основната педагогическа дисциплина, която изучава и изучава семейството като предмет, тоест семейната педагогика. Предмет на семейната педагогика е отглеждането на деца от родители, а целта на този клон е насочена към изучаване на възпитанието и образованието във всяка страна, която е представена като мултиетническа и многонационална единица (Стеванович, 2000). Семейното възпитание трябва да води до здравословно и стабилно емоционално - детско развитие, което се основава на добри, стабилни, надеждни взаимоотношения, така че децата да могат да бъдат изградени в личности, които са здрави физически и психически, а жизненият им път е насочен към оценяване на добрите житейски ценности. Може да се каже, че едно семейство е щастливо, пълноценно и успешно, ако неговите ценности се основават на взаимно уважение, разбирателство и доверие.

Семейното възпитание е неразделна част от живота на родителите и децата. Възпитанието на децата от родителите има за цел да създаде чувство на уважение и да възпита житейски ценности като доверие, любов и взаимно уважително взаимодействие между членовете на семейството. С образованието на децата трябва да се определят норми за зачитане на собственото мнение, така че човекът да бъде уважаван и по този начин да бъде неразделна част от "образователната стратегия и философия" (Kasapi, 2003).

Нивото на качество на семейното образование се ръководи от начина на общуване между членовете на семейството, начина, по който те организират живота си, образователните мерки, прилагани към децата, безработицата или много работни дейности (работохолик). Недоволството на родителя от работното му място може да създаде негативни чувства у децата и това може да се отрази в тяхното агресивно или тревожно поведение, което могат да проявяват и към приятелите си. Загубата на член на семейството също може да създаде травма и стрес върху психическото и емоционалното здраве на детето и това може да се отрази в някаква форма на девиантно поведение, например агресия и сплашване към приятели, некултурно отношение към учителки и др. От друга страна, може да развие връзка на малоценност и затворена личност, което би затруднило общуването.

От горното обяснение може да се заключи, че семейното възпитание е толкова сложно, колкото и самото семейство като единица. Но възпитателната функция на семейството трябва да се анализира внимателно, като се обърне специално внимание на процеса на отглеждане на децата в периода на развитие.

2.1.5. Концепция и програма за позитивно родителство

Горепосочените случаи на различни форми на семейни форми и изоставяне на старите практики на родителско отношение към детето в последно време бяха коригирани или надградени от концепцията за „позитивно родителство“, която се появява в последните европейски политики, или по-конкретно с Препоръка 19 на Комитета на министрите на Европейския съвет (2006) към държавите-членки относно политиката за подкрепа на положителното родителство. Терминът „позитивно родителство“ в препоръката се дефинира като „родителска връзка, която се основава на най-добрите интереси на детето чрез подхранване, овластяване, насърчаване на ненасилствена връзка и предоставяне на признание и насоки, което включва определяне на ограничения, за да се даде възможност на детето пълно развитие.“

Според тази дефиниция целта на родителството е да се подхранват положителни семейни отношения, които се основават на практиката на родителска отговорност, да се стимулира развитието на децата и тяхното благополучие, като процесът е в съответствие със закона за закрила на детето . В този смисъл препоръката е в пълно съответствие с правата на децата и юношите съгласно Конвенцията на ООН за правата на детето. Изследването на Seay и нейните колеги (2014) чрез прилагане на метода за концептуален анализ на Walker и Avant стигна до формирането на нова дефиниция на позитивното родителство:

Положителното родителство се дефинира като непрекъснат процес на установена връзка и връзка между родител или родители и дете или деца, който включва постоянна и безусловна грижа, обучение, напътствие, комуникация и поддръжка (Seay, Freysteinson, & McFarlane, 2014).

Invest in Kids е национална организация в Канада, която установи, че 30% от всички деца имат социални, емоционални или интелектуални затруднения в резултат на недостатъчно положително родителство. Kulkarni (2010), като част от Invest in Kids, дефинира положителното родителство чрез пет основни принципа:

- *любов* чрез проявяване на топлина и грижа, безусловна любов, изслушване и чувствително откликване на нуждите на децата и проявяване на чувство за съпричастност;
- *разбиране* на темперамента на детето, необходимата детска гъвкавост и изграждане на силните страни на детето;
- *разумност* на родителя, като я проявява чрез предсказуемост и последователност, с установени ясни граници и дисциплина, като може да поставя забрани за неразумно детско поведение, но те все пак трябва да са разумни и естествени;
- *защита* чрез осигуряване на безопасна среда,
- *учител* и модел чрез предлагане на решения на проблеми и вземане на решения, но също така и създаване на условия за учене на детето в среда на насърчаване и очакване на успех и като познава себе си като родител и проявява подходящо поведение във всяка ситуация.

Центровете за контрол и превенция на заболяванията (2021) не предоставят ясна дефиниция на *положително родителство*. Въпреки това агенцията предлага наръчници със съвети за *положително родителство* за всяка конкретна възрастова група, които включват насоки относно безопасността на детето, развитието, образованието и установяването на грижовна и грижовна връзка с детето.

Има много фактори, които се използват, за да се определи как детето расте и се развива. Като цяло очакванията за растеж и развитие са свързани с критерии, известни като задачи за развитие. Проведени са различни проучвания, за да се определят специфичните задачи, които детето трябва да изпълни, за да израсне в зрял възрастен. Тези области включват умствено, социално, емоционално, физическо, сексуално и морално развитие.

Таблицы 1 и 2 показват характеристиките на четири аспекта: езиков, социо-емоционален, когнитивен и физически за възрастовите групи от 0 месеца до 18 месеца и от 18 месеца до 24 месеца, които съответстват на две

възрастови групи според категоризацията на Американския център за контрол и профилактика на инфекции от 0 до 1 година и от 1 година до 2 години.

Препоръките, които този център дава за позитивно родителство за тези възрастови групи са многобройни и се отнасят до факта, че родителят трябва да изгради контакт и връзка с детето си.

Препоръките за това са родителите да говорят на бебето, въпреки че то не ги разбира, но гласът на родителя ще му подейства успокояващо. След това четете, пейте или пускайте музика на бебето. С тези дейности бебето ще започне да развива езикови умения, да разбира звуци, да развива мозъка си и да обича музиката.

Родителите се насърчават да реагират на звуците на бебето си, като ги повтарят, но също така добавят думи, за да развият езиковите умения на бебето. Препоръчително е родителите да прекарват много време в гушкане на бебетата си, тъй като това ще вдъхне усещане за грижа, сигурност и любящо внимание.

Съветваме родителите да играят с бебетата си, когато се почувстват спокойни, да наблюдават поведението им, за да разпознаят признаци на умора и дискомфорт, за да си починат от играта.

Когато детето вече е пораснало достатъчно, тогава за по-добро развитие, родителят трябва да насочи детето си да търси неща, тоест да научи предметите, частите на тялото и да сглобява прости пъзели. Родителят не трябва да се страхува и трябва да насърчава детето си да изследва нови неща и да опитва нови неща.

Той също така трябва да насърчава детето си да се облича и да яде само, а не родителят да прави това вместо детето си в интерес на времето. По този начин родителят стимулира самостоятелността на детето.

Центърът препоръчва на родителите да не наказват децата си, а да реагират на поведението им с разговор, а не с наказание. Ако вече искат да накажат детето си, то трябва да е много краткотрайно.

За бебетата и малките деца ключовите задачи са в контекста на близки отношения с родителите. Тази връзка и сигурността, която предоставя, оформят способността на детето да постигне подходящи нива на развитие. Прекъсванията в тези взаимоотношения могат да имат драматичен ефект върху растежа и развитието на детето.

През първите осемнадесет месеца децата растат бързо, учат се да пълзят, ходят и преминават през много биологични промени. На

емоционално ниво връзката с майчината фигура е основната социална и емоционална задача на бебето. Това поставя началото на отношенията на доверие по-късно в живота. По отношение на моралното развитие, в очите на детето всичко, което иска, е правилно и добро, а това, което детето не иска, е лошо или погрешно.

Таблица 1. Преглед на развој на дете на возраст од 1 – 18 месеци

	1-3 месеци	4-6 месеци	5-9 месеци	9-12 месеци	12-18 месеци
Когнитивни	<p>Проявјува интерес към предмети и хора</p> <p>Може да му омрзне едни и същи дейности</p>	<p>Разпознава известни герои</p> <p>Отговаря на признаци на любов</p>	<p>Може сам да доближи ръцете си до лицето</p> <p>Може да прехвърля нещата от едната ръка в другата</p>	<p>Той вижда как нещата падат</p> <p>Търся скрити неща</p>	<p>Научи се как да използва основни предмети самостоятелно (напр. лъжица)</p> <p>Може да сочи към назована част от тялото</p>
Социално-емоционални	<p>Опитва се да гледа хората</p> <p>Той се смее на хората</p>	<p>Подходящ за изражения на лицето и различни тонове на гласа</p> <p>Обича да играе с хора</p>	<p>Обича да се гледа в огледала</p> <p>Знае кога присъства непознат човек</p>	<p>Той може да бъде привързан или да предпочита само известни герои</p>	<p>Може да плаче близо до непознати герои</p> <p>Може да се включва в прости игри</p>
Лингвистични	<p>Той се успокоява, когато му говори</p> <p>Тя плаче различно за различни нужди</p> <p>Те започват да ръмжат и да образуват гласни</p>	<p>Смее се</p> <p>Започва да тананика или да имитира звуци</p>	<p>Той отговаря, когато чуе името си</p> <p>Може да общува с жестове</p> <p>Може да добавя съгласни към издълбането</p>	<p>Показва</p> <p>Знае значението на "не"</p> <p>Имитира звуци и жестове</p>	<p>Може да задава прости въпроси</p> <p>Може да назовава нещата</p> <p>Може да казва имената на познати</p> <p>Може да използва двусмислени фрази</p>

Таблица 1. Преглед на развој на дете на возраст од 1 – 18 месеци

	1-3 месеци	4-6 месеци	5-9 месеци	9-12 месеци	12-18 месеци
Физически	<p>Обрџа се към звуци</p> <p>Следи предметите с очите</p> <p>Грабва предмети</p> <p>Постепенно повдига главата си за по-дълги периоди</p>	<p>Той гледа нещата и посяга към тях</p> <p>Може да се търкаля</p> <p>Вдига ръце, когато лежи по корем</p>	<p>Започва да седи без опора</p> <p>Завъртя се в две посоки</p> <p>Може да скача в изправено положение</p>	<p>Обхожда</p> <p>Може да се коригира</p>	<p>Може да се пие от чаша</p> <p>Може да стои самостоятелно</p> <p>Може да ходи, като се държи за повърхности</p> <p>Можете да се изкачите на стъпало или две</p>

Таблица 2. Преглед на развитието на дете на възраст от 18 месеца до 2 години

	18 месеци	24 месеци
Когнитивни	<p>Може да разпознава познати неща в книгите с картинки</p> <p>Познава функциите на общите обекти</p> <p>Може да изпълнява прости искания като "моля, станете"</p>	<p>Може да изгражда кубчета от кубчета</p> <p>Може да последват прости инструкции</p> <p>Може да групира форми и цветя заедно</p> <p>Може да играе игри за бягство</p>
Лингвистични	<p>Той знае няколко думи</p> <p>Следвайте прости указания</p> <p>Обича да слуша разкази или песни</p>	<p>Може да задава прости въпроси</p> <p>Може да назове много неща</p> <p>Разказва имената на известни личности</p> <p>Използвайте прости фрази от две думи</p>

	18 месеци	24 месеци
Социално-емоционални	<p>Може да помогне за разглобяването на играчки</p> <p>Развива чувство на гордост от постигнатото</p> <p>Разпознава се в огледало и може да прави изражения на лицето</p> <p>Може да изследва околната среда, ако родителят е наблизо</p>	<p>Може да отхвърли указания като „седнете“ или „елате тук“</p> <p>Той играе с други деца и може да започне да играе с тях и да се наслаждава на играта</p>
Физически	<p>Може да му помогне да се облече</p> <p>Започва да тича и да танцува</p> <p>Може да седи на стол</p> <p>Яжте с лъжица</p> <p>Може да пие добре от чаша</p> <p>Може да отиде и да носи играчка</p>	<p>Той бяга</p> <p>Скачайте нагоре и надолу</p> <p>Стои на пръсти</p> <p>Може да рисува линии и кръгли форми</p> <p>Хвърля топки</p> <p>Можете да се изкачвате по стълби с придържане</p>

Таблица 2. Преглед на развитието на дете на възраст от 18 месеца до 2 години (продължение)

Таблица 3 показва точките на развитие на деца на възраст между две и пет години. През този период родителите трябва да отделят време и внимание на децата си и да прилагат някои от насоките, дадени от Центъра за инфекции и контрол за позитивно родителство. Те включват, че родителите трябва да прекарват значително време в четене на книги и книжки с картинки с децата си, в игри за когнитивно развитие.

На тази възраст децата са заети с телата и телесните си функции. Техният двигателен контрол се подобрява, като се научат да се катерят и да бягат. Те стават по-независими, защото могат да правят повече неща и искат да правят все повече неща сами, например да се обличат, да слагат мляко в чашата си и т.н. Техният социален свят се разширява и разширеното семейство и съседите придобиват значение. Децата започват да се учат да играят с другите. Децата на тази възраст имат много малък обхват на вниманието, започват да учат за причина и следствие и придобиват основно разбиране за правилно и грешно. На този етап детето вярва, че ако родителят каже, че нещо е правилно, значи е правилно, или ако родителят каже, че нещо не е наред, то не е правилно за детето.

Родителите трябва да насърчават децата си да играят игри с преструвки, за да развият въображението си. За да се стимулира развитието, децата се насърчават да учат прости детски стихчета, да се разхождат с родителите си и да са наясно със заобикалящата ги среда. През този период детето трябва самостоятелно да казва името и възрастта си, но и да изразява, когато е разстроено по приемлив начин. Важна роля в това има родителят. Също така, когато детето следва инструкциите и показва положително и примерно поведение, и относително малко девиантно поведение, родителят трябва да покаже на детето, че го цени и му обръща внимание. По този начин родителят показва силно развити родителски умения, а от друга страна, влияе положително върху изграждането на идентичността на детето.

За деца в предучилищна възраст (3-5 години) Центровете за контрол и превенция на заболяванията също предоставят някои съвети за позитивно родителство. И на този етап родителите се съветват да четат на децата си, да създават и възпитават любовта им към книгите, която може да бъде допълнена с посещение на библиотеки или книжарници. На тази възраст родителите се насърчават да оставят децата си да изпълняват малки задачи.

По този начин децата ще се чувстват полезни, отговорни и горди от изпълнените задачи. През този период родителите трябва да позволят на

децата си да общуват с връстниците си, да научат стойността на приятелството и споделянето, въпреки че е възможно родителите да се чувстват загрижени за безопасността и сигурността на децата си. В предучилищна възраст децата трябва да развиват речта си и да подобряват езиковите си умения, а родителите играят голяма роля в това. Родителят трябва да бъде търпелив и внимателен, когато детето прави грешки, като посочва грешките с разговор, но без да наранява чувствата на детето. Това са характеристики на положителното родителство.

Родителят трябва да говори с детето с напълно оформени изречения и да използва по-сложни думи, да стимулира и насърчава детето да използва правилни думи и изрази. Ако родителят се държи като крещи и се кара, тогава детето ще се почувства непълноценно и може да се затвори в себе си.

Чрез разговор трябва да се демонстрират възпитателните мерки и уменията на родителя, да се обясни на детето какво се очаква от него, какво отношение трябва да прояви в дадена ситуация и когато родителят не позволява нещо, то трябва да го подкрепя горе с обяснение. Детето трябва да разбере и предисторията, когато родителят казва „не“. Също така, когато детето се чувства тревожно, трябва да говорите с него, да му кажете проблемите си и какво го мъчи, за да може да намери решение стъпка по стъпка с родителска помощ.

През този период детето трябва да се научи да взема само дребни решения, а родителят да му дава възможност за това. Например, можете да оставите детето да реши какво да облече за деня, кога да играе или какво да яде за лека закуска.

Докато децата продължават да растат, те все повече осъзнават своите тела и разликите между половете. Децата на възраст от 4 до 6 години са физически много активни. Обикновено са много любопитни за всичко, което се случва около тях. Техният социален свят се разширява значително, като започнат училище, играят с други деца и се научават да споделят. Комуникационните им умения се подобряват чрез разширяване на техния речник и реч. На тази възраст децата са много заинтересовани да угодят на възрастните, искат да правят правилното нещо и да избягват грешните постъпки.

Таблица 3. Преглед на развитието на дете от 3 години до 5 години

	3 години	4 години	5 години
Когнитивни	<p>Може самостоятелно да сглоби пъзел от 3-4 части</p> <p>Може да използва играчки, които имат движещи се части</p> <p>Може да изброи книга</p>	<p>Може да брои и да играе настолни игри</p> <p>Може да предвиди какво ще се случи в една история</p> <p>Може да рисува фигури с линии</p> <p>Може да назовава цветовете, цифри и букви</p>	<p>Може да рисува по-сложни хора</p> <p>Може да брои до 10 неща</p> <p>Може да копира букви, цифри и прости фигури</p> <p>Разбира последователността на простите процеси</p>
Социално-емоционални	<p>Проявява съпричастност към болка и плач при други деца</p> <p>Разбира думите "моя" и "твоя"</p> <p>Може да се разстрои, ако маршрутите му се променят</p> <p>Може да се облича</p> <p>Той знае как да поеме реда</p>	<p>Кажете какво му харесва и какво не</p> <p>Играйте с други деца, не само с тях</p> <p>Може да играе ролеви игри "родител" и "бебе".</p> <p>Той се преструва и може да му е по-трудно да разбере какво е истинско и да се преструва</p>	<p>Тя е наясно с пола си</p> <p>Обича да играе с приятели</p> <p>Пее, танцува и танцува</p> <p>Редуваща се връзка на подчинение и неподчинение</p> <p>Той може да различава кое е измислено и кое е реално</p>

Таблица 3. Преглед на развитието на дете на възраст от 3 до 5 години (продължение)

Лингвистични	<p>Говорете в 2-3 изречения</p> <p>Може да се разбере от семейството</p> <p>Разработи речник за назоваване на ежедневни неща</p>	<p>Говорете в пълни изречения</p> <p>Може да разпознава рими или рими</p> <p>Може да каже името и фамилията си</p> <p>Може да говори за това какъв е бил деня му в детската градина или училище</p>	<p>Може да казва цифри и букви</p> <p>Може да отговори на прости въпроси, свързани с историята</p> <p>Рецитирайте детски песнички или пейте песнички</p>
Физически	<p>Може да се изкачва по стълбите с единия крак на стълбата</p> <p>Той тича и скача с лекота</p> <p>Хване топката</p>	<p>Стъпки назад</p> <p>Качете се по стълбите с увереност</p> <p>Може да отскача</p> <p>Налейте течности с помощ</p>	<p>Използва ножици</p> <p>Подскача или стои на един крак за около 10 секунди</p> <p>Може да изпълнява салта и люлки на люлка</p> <p>Оди до тоалетната</p>

Таблица 4 показва очакваните характеристики на развитието на деца на възраст 6-8 години и 9-11 години. Центърът препоръчва на родителите да проявяват привързаност към децата си през този период и да признават и ценят постиженията им. Децата вече ходят на училище и започват да изграждат отношения ученик-учител, ученик-ученик, поради което родителите трябва да говорят с децата си как да се държат в училище, да уважават учителите и съучениците, техническия персонал в училище и да ги насърчават да помагат, когато видят нужда от помощ.

Препоръчително е родителите да включват децата си в домакинската работа, да им помагат да развиват чувство за отговорност. Освен всичко друго, необходимо е да се установят ясни правила, към които децата ще трябва да се придържат, тоест да им се изясни кое е правилно и кое не като поведение.

Освен да спазват правилата и да се справят с други хора, те трябва да се научат да бъдат търпеливи и разбиращи към другите. Децата трябва да се научат да дават приоритет на другите в своята среда или да завършат домашните си, преди да излязат да играят. Тези действия насърчават децата да научат последствията, преди да действат. По този начин родителят присъства в ежедневието на детето, разговаряйки с него, докато обратният процес би показал негативно родителство и риск детето да развие идентичност, която е нежелана.

През този период е препоръчително да използвате дисциплиниращи умения, но да насочвате и защитавате детето, а не да прилагате наказания, за да го накарате да се чувства зле за себе си. Винаги е препоръчително родителят да води последващи дискусии с детето си какво не му е позволено да прави и какво му е позволено, тоест трябва да прави. Когато детето направи добро дело или постъпи правилно, родителят трябва да го уважава и хвали. Родителят трябва да помогне на детето си да постигне целите си, така че да разчита по-малко на одобрение или награда от другите. Препоръчително е да подкрепяте детето в новите му предизвикателства и да го насърчавате да решава проблеми, като например несъгласие с друго дете, така че то да започне да проявява инициатива, осъзнатост и независимост.

Периодът от 6 до 10 години се нарича средно детство. През този период физическото развитие на детето се забавя и то започва да развива по-голяма физическа сила и умения. Уменията за групова игра продължават

да се развиват чрез учене да си сътрудничат с връстници, да решават проблеми и да създават приятелства чрез игра.

Въпреки че груповите взаимодействия са много важни на тази възраст, приятелствата са нестабилни и груповата лоялност е мимолетна. В по-късните години на този етап децата стават много по-ориентирани към връстниците си и се опитват повече да впечатлят приятелите си, отколкото възрастните. На тази възраст има известно съревнование, където децата се учат да измерват собствената си стойност чрез сравнения с други на същата възраст. Децата трябва да развият чувство за постижение по отношение на способността да учат и прилагат умения, да взаимодействат с връстници, да се състезават и да демонстрират самоконтрол. Те учат с ентузиазъм, започват да мислят логично и развиват чувство за справедливост, което става много важно за тях.

Във възрастовата група от 9 до 11 години родителите се съветват да отделят повече време за разговори с децата си, за техните приятели, постижения, дейности в свободното време и какви предизвикателства са изправени. В тази насока децата трябва да развият чувство за отговорност, което може да бъде показано на тази възрастова група със съвети за спестяване и управление на пари, помощ в домакинските дейности. Родителите трябва да присъстват в училищния живот на детето, например да опознават учителите и родителите на други деца, да посещават училищни събития и дейности, да говорят с детето за домашните. Родителите трябва да насърчават децата да подобряват придобитите преди това качества и умения. Например, да изразят уважение към другите с чувство на съпричастност, да помогнат на човек в нужда, но също така да говорят открито за това как да действат, когато се озоват в ситуация, в която техен приятел действа нелюбезно или без уважение. Родителят трябва да насърчава детето да си поставя лични цели, да мисли за своите умения, таланти и способности, които би искало да развие или тепърва да придобива. През този период при някои деца започват да се проявяват първоначалните промени в пубертета. Поради това родителите трябва да говорят открито с децата си за това, че тези емоционални и физически промени са нормални.

Таблица 4. Преглед на развитието на дете на възраст от 6 до 11 години

	6-8 години	9-11 години
Когнитивни	<p>Можете да изпълните инструкция в 3 или повече стъпки</p> <p>Може да брой отзад</p> <p>Разграничава ляво-дясно и Показва време</p>	<p>Може да използва ежедневни предмети и игри</p> <p>Пише писма и разкази</p> <p>Поддържа по-дълготрайно внимание</p>
Социално-емоционални	<p>Сътрудничи и играе с други</p> <p>Може да играе с деца от различен пол</p> <p>Копира поведението на възрастните</p> <p>Той се чувства ревнив</p>	<p>Може да има най-добър приятел</p> <p>Може да вижда нещата от гледна точка на друг човек</p> <p>Изпитва по-голям натиск от връстниците си</p>
Лингвистични	<p>Може да чита книги на основно ниво</p> <p>Разбира речта и говори добре</p>	<p>Може да води кратки бележки</p> <p>Следвайте писмените инструкции и пишете по ясна тема</p> <p>Прави логически заключения въз основа на четене</p> <p>Формира мнения въз основа на това, което е чул</p>
Физически	<p>Може да скача на въже или да кара велосипед</p> <p>Може да рисува или рисува</p> <p>Можете да си миете зъбите, да срешете косата си и да си направите прическа</p> <p>Може да практикува физически умения</p>	<p>Може да изпитате признаци на ранен пубертет, като растеж на гърдите или окосмяване по лицето</p> <p>Повишени нива на умения в спорта и физическите дейности</p>

Таблица 5 показва очакваните характеристики на развитието на децата съответно във възрастовата група 12-14 години и 15-17 години. Центърът за заразен контрол съветва родителите да развиват позитивно родителство към децата си чрез честност и откритост, внимателно и внимателно да говорят по чувствителни теми като: пиене на алкохол, пушене, употреба на други наркотици и сексуална активност. Препоръчително е да разговарят с децата си, за да ги подготвят предварително за неприятни или трудни ситуации, без предразсъдъци или неприятни и негативни емоции. Препоръчително е да обсъдят как да действат, ако някой от обкръжението им употребява наркотици, или е принуден за секс, или му се предлага превоз, а шофьорът е под въздействието на алкохол. На родителите се препоръчва да се запознаят с приятелите на детето си и да се интересуват от училищния живот, да му помогнат да вземе правилните решения и да ги вземе самостоятелно.

През този период децата изграждат лично мнение, което може да се различава от възгледите и мненията на родителите. Поради това родителите трябва да говорят открито и внимателно с децата си, да им показват аргументирано защо е правилно или не. Не се препоръчва родителите да реагират бурно и да се карат на децата си. В тази насока, когато има конфликт, родителите трябва да изяснят своите лични очаквания и цели, като проява на уважение, добри оценки, поддържане на хигиена, но и да посъветват своя тийнейджър как да постигне тези цели и очаквания.

От друга страна, те трябва да хвалят и празнуват постиженията и успехите на децата си. Родителите трябва да насърчават своите тийнейджъри да намират решения на проблеми или конфликти и в процеса да им помагат да вземат правилните решения. Те трябва да говорят открито за тревогите на децата и да обръщат внимание на възможните психологически разстройства, които могат да възникнат по време на юношеството. Освен това през този период родителите трябва да уважават нуждата на децата от лично пространство.

Този период на развитие се нарича още юношество. Биологията и социалните влияния движат много аспекти на юношеството. Нито един друг етап на развитие не изисква толкова корекция, колкото юношеството, защото нищо при младите хора не остава същото през този период. Телата им се променят бързо. Техните чувства и емоции се променят драматично. Техните отношения със семейството и връстниците придобиват нови значения и се променят. Представите за света се променят напълно.

Началният етап на юношеството се нарича пубертет. Този етап носи със себе си драматични промени в тялото на детето. Половите органи съзряват, но има и голям брой вторични промени в пола. Костите растат по-бързо от мускулите и често поради това подрастващите стават непохватни. Драматичните промени в хормоните на тялото, които съпътстват сексуалното развитие, могат да причинят вълнуващи, плашещи или объркващи сексуални и агресивни импулси. Това има огромно въздействие върху емоционалната стабилност на подрастващите и често води до бързи промени в настроението.

Деца на възраст между 10 и 12 години влизат в интензивни приятелства с деца от същия пол. Страхът или неудобните чувства относно сексуалността на този етап често карат децата да отричат всякакъв афинитет към противоположния пол. Те често експериментират със "срамни думи" и сравняват тела. С порастването на подрастващите отношенията с противоположния пол стават по-важни.

Младите юноши обикновено развиват силно чувство за справедливост и различават правилното от грешното. Те са си изградили морален кодекс и реагират остро, когато той бъде нарушен. Тъй като промените в способността за мислене настъпват постепенно, нормално е юношите да имат способността да мислят абстрактно по една тема и да бъдат обвързани с конкретно мислене по други теми. Например, един юноша може да има способността да мисли зряло за справедливост, религия или напреднала математика, но да няма способността да разбере рисковете, свързани с незащитен секс. Важна информация и умения трябва да бъдат предадени по различни начини.

Обществото на юношата се състои предимно от връстници. Тази група замества семейството като източник на поведенчески очаквания. Подрастващите трябва да изградят здрави и удовлетворяващи отношения с приятели от двата пола. Те трябва да развият способността да бъдат независими от възрастните, както и чувството за принадлежност към групата на връстниците. Подрастващите може да се чувстват неловко и да се борят да се впишат в група връстници, която има собствено социално поведение. Въпреки че групата от връстници може да бъде източник на негативни влияния в някои ситуации за някои юноши, общуването с приятели е необходимо, за да могат младите хора да станат социално компетентни възрастни.

В по-късна юношеска възраст, след петнадесетгодишна възраст, по-големите юноши могат да имат много промени в настроението. Мислят си, че са изключително важни и уникални, че никой не ги разбира и не знае как се чувстват. Има усещане за самота. Юношите започват да излизат от тези форми на егоизъм, докато растат и съзряват. Като изграждат близки отношения с други подрастващи и споделят най-личните си грижи и мечти, те започват да осъзнават, че другите хора преживяват живота подобно на тях.

Подрастващите имат чувство за безсмъртие, усещане, че лошите неща се случват на други хора, но не и на тях и техните близки. Това може да доведе до опасно рисково поведение сред тези, които вярват, че са имунизирани срещу последствията от своите действия и са неуязвими. Докато натрупват житейски опит и виждат проблемите, в които се забъркват другите поради опасно поведение, те започват да разбират, че не са имунизирани срещу последствията от своите действия.

По-големите юноши започват да се тревожат за бъдещето и имат способността да мислят абстрактно. Те лесно се разочароват от противоречието на ценностите и поведението и се объркват, когато се появят подобни явления. Подрастващите стават все по-способни за творческо и логическо мислене. На този етап от развитието способността да се мисли за абстрактни понятия като истина, реалност и приемане ги кара да изследват факти и теории и обективно да интерпретират ситуации и реалност. Поведението се основава повече на дълг и съвест, отколкото на удоволствие и задоволяване на егото. Юношите започват да се ръководят от морална отговорност и идеали, вместо да зависят от уверението на другите.

Подрастващите постепенно възприемат моралния и правния контекст и последиците от различни ситуации. С течение на времето те възприемат сложните детайли на света и разбират как правилата/законите са от полза както за общността, така и за индивида.

Компетентни практики ангажират децата с дейности, които са в рамките на възможностите за развитие на децата. Те могат да помогнат на децата да развият и поддържат взаимоотношения, умения и чувство за идентичност, които ще помогнат на детето да израсне в компетентен и продуктивен възрастен.

Таблица 5. Преглед на развитието на дете на възраст от 12 до 17 години

	12-14 години	15-17 години
Когнитивни	<p>Развива възгледи и мнения, които могат да се различават от родителските и че не винаги са прави</p> <p>Може да разбира образния израз</p> <p>Префронталната кора все още не е развита, но способността за логично мислене напредва</p>	<p>Приема работни и училищни навици</p> <p>Той продължава да се различава от родителите си</p> <p>Може да обясни своя избор и позиции</p>
Социално-емоционални	<p>Те могат да станат по-независими от родителите си</p> <p>Показва променливо настроение</p> <p>Повишена нужда от поверителност</p>	<p>Повишен интерес към сексуалността и любовните връзки</p> <p>Той прекарва повече време с приятели, отколкото със семейството</p> <p>Растеж в способността за съпричастност към другите</p>
Лингвистични	<p>Може да използва реч, която не е буквална</p> <p>Той може да използва гласов тон, за да съобщи своите намерения, например иронично или саркастично</p>	<p>Може да говори, чете, слуша и пише гладко и лесно</p> <p>Може да води сложни разговори и да говори, адаптирани към различни групи</p> <p>Може да разбира пословици, аналогии и образен език</p>
Физически	<p>Кај многу женски девојчиња ќе започне менструалниот циклус</p> <p>Развој на секундарни сексуални карактеристики</p> <p>Нагли промени во висина и тежина</p>	<p>Продолжува да созрева физички, особено момчињата</p>

В изследването на Seay и нейните сътрудници (2014) се анализира определението за позитивно родителство в Европа:

Подход към отглеждането и отглеждането на деца, който насърчава връзката между родители и деца, основана на взаимно уважение, улеснявайки пълния потенциал за развитие на детето и способността да преговаря за различни интереси по ненасилствен и конструктивен начин. Акцентът се поставя върху възхвала на доброто поведение и поведение, установяване на ясни правила, изслушване, работа в екип и положителна дисциплина, а не телесни наказания.

От самата дефиниция се вижда, че позитивното родителство е насочено преди всичко към общуването и разбирането с децата, а не към физическото наказание. Позитивното родителство включва прилагането и придобиването на няколко родителски умения: чувство за загриженост и топлина, аналитични умения да разпознава дали нещо притеснява детето му, силно развити комуникативни умения, с които то може лесно да общува с детето си и може да покаже приятелско отношение към детето да бъде открито и да не крие проблемите от родителя си.

Положителното родителство набляга на най-добрия интерес на детето или юношата, като ги третира като активни участници в семейството, а не просто като пасивни получатели на информация и задължения. Следователно може да се каже, че съвременната концепция за позитивно родителство е на преден план отговорностите на родителя към детето му, зачитайки автономията, равенството, автентичността на детето и неговите права, като по този начин като цяло родителят зачита личността на детето. Може да се заключи, че дефинициите за позитивно родителство, дадени от национални организации, включват ключови понятия като: разбиране, насочване, изслушване, осигуряване на безопасност, разбиране и позволяване на ясна и постоянна дисциплина, която е уважителна към детето. За да може един родител да се включи във фаза на позитивно родителство, родителят трябва първо да покаже интерес към детето и да поддържа постоянна връзка с детето. Тази взаимна връзка е един от определящите атрибути на родителството.

Според Леон (2002), връзката на родителя с детето е „доминиращо произволно движена от привързаността на детето, а не от доминирането на биологичните родители“ (стр. 659). Според него всеки родител, който не

може да направи това, е изложен на риск от развитие на негативно родителство, което може да доведе до насилие над деца.

В книгата „Roditeljstvo u najboljem interesu djece i početnje prádnej nážnjesje dječe“ от Starz (2014) се подчертава качеството на родителското отношение към детето, което се основава на равнопоставена връзка между двете страни, която е подкрепена от емпатия. Подобна връзка изисква родителят да познава много добре развитието на детето и неговите нужди, но също така изисква родителят да притежава компетенции, за да може да отговори адекватно на изискванията на детето.

В крайна сметка в съвременното семейство и практиката на позитивното родителство родителите трябва да се образуват и надграждат като родители. С въвеждането на тази нова модерна концепция се изоставя традиционната концепция, при която майките са учили за майчинството и отглеждането на децата си от други жени, които са членове на семейството. Позитивното родителство като концепция засяга и бащата, което не е било така в традиционните семейства.

От родителите се очаква да наблюдават активно развитието на детето си, да общуват активно и открито, да разбират от какво се нуждае то и да действат съответно или да прилагат подходящи образователни практики (Stricevic, 2011). Чрез прилагането на позитивната концепция се очаква да допринесе за изграждането на личността на детето, което след това ще може да извършва самостоятелно дейност, да се справя в живота и да напредва.

Позитивното родителство, често когато се споменава, се свързва с историята на тройното Р (Програма за позитивно родителство). Тази програма е стартирана от Матю Сандърс и неговите колеги от Университета на Куинсланд, Австралия. Тази програма е проектирана като поведенческа семейна интервенция, за да предизвика промени в поведението на децата чрез промяна на поведението на родителите, което има пряко въздействие върху подобряването и промяната на поведението на децата.

Те изследваха как индивидуалното обучение на родителите, което беше насочено към целева група деца с разрушително поведение в предучилищна възраст, би повлияло на цялостна програма за превенция (Sanders, 2008). Програмата се основава на модели за социално обучение на взаимодействия родител-дете, изследване на поведенческото детско поведение, родителска поведенческа терапия, приложен анализ на поведението, изследване на развитието на родителството и детска

психопатология. Тази програма може да събира данни за общественото здраве (Sanders, Murphy-Brennan, & McAuliffe, 2003).

Програмата Triple Q е изследвана повече от 30 години и може да се обобщи, че е една от най-ефективните програми, базирани на родителството. Като програма, която има за цел да помогне на родителите в родителството, тя е изградена от прости и практични стратегии, които трябва да подобрят доверието на родителите в ролята им на „родители“, да им помогнат да подобрят развитието на децата, да изградят взаимни отношения, които са отворени, здрави и силни.

Triple-P е програма за подкрепа на семейството и родителите, насочена към предотвратяване на сериозни поведенчески, емоционални проблеми и проблеми в развитието на децата чрез укрепване на знанията, уменията и увереността на родителите. Програмата е изградена на пет нива за подобряване на родителството на деца до 12 години. Програмата е насочена към пет различни периода на развитие: новородени, малки деца, деца в предучилищна възраст, деца в начална училищна възраст и тийнейджъри. С периода на развитие на всяко дете степента на интервенция може да варира от много широка (насочена към цялото население) или много тясна по обхват (насочена само към деца с висок риск). Тази гъвкавост, предлагана от програмата, позволява на практикуващите да определят съдържанието на интервенцията в рамките на финансовия план и приоритетите.

Ниво 1 обхваща определени проблеми в поведенческото поведение, докато ниво 5 се занимава с по-дълбоки проблеми. Въпреки че концепцията на програмата е насочена към преодоляване на проблеми чрез адаптиране на положителни родителски практики, програмата все пак може да бъде посетена и осиновена от родители, които нямат потенциален проблем по отношение на отглеждането на детето си. Основната функция на програмата е превенция и интервенция, с които родителите се запознават чрез различни стратегии, методи, начини и техники, с които могат да преодолеят проблемите си. Петте нива са разгледани накратко по-долу и обобщени в таблица 6 за по-ясен преглед:

Ниво 1 предоставя на родителите достъп до информация за родителството чрез печатни и електронни медии. Целта на това ниво е да повиши осведомеността на обществото относно ресурсите за родителство и да насърчи родителите да участват. Това ниво може да се разглежда като

комуникационна стратегия за постигане на по-голямо въздействие на концепцията за позитивно родителство сред населението.

Ниво 2 предоставя краткосрочна помощ на родители, които като цяло се справят добре с ролята си на родител, но се нуждаят от малко помощ, за да се справят с проблем в поведението или развитието на детето. Това ниво е представено чрез избрана поредица от семинари с тройно П, които са въвеждащи семинари за положителното родителство. На пример, те могат да участват в един от трите семинара: *Повишаване на самочувствието на родителите, Способни деца, Силата на позитивното родителство и Изграждане на гъвкави деца*. Като алтернатива, родителите могат да вземат участие в една от трите серии семинари за тийнейджъри Triple-P, обхващащи следните теми: *Отглеждане на компетентни тийнейджъри, Отглеждане на отговорни тийнейджъри и Поддържане на връзки с тийнейджъри*. Лекарите също са включени в това ниво, тъй като има кратка първична помощ и кратка основна грижа за тийнейджъри. Здравната интервенция предоставя насоки за родители, които имат деца с леки поведенчески затруднения.

Ниво 3 е насочено към деца с леки до умерени поведенчески проблеми, включващо активно обучение за подобряване и придобиване на родителски умения в интервенция от четири сесии. Най-често интервенциите са насочени към справяне с конкретен поведенчески проблем. На това ниво е включена първичната здравна помощ, която може да бъде под формата на телефонен разговор с продължителност от 15 до 30 минути. Тези интервенции са насочени към родители на възраст от нула до 12 години или родители на юноши до 16 години. Освен индивидуален подход може да се приложи и групов. Груповите интервенции са двучасови сесии в малки групи, посветени на конкретен проблем, дилема или проблем. И на това ниво са концептуализирани теми за родители на деца от 0 – 12 години: *Справяне с непослушанието, Развиване на добри навици за навременно заспиване, Управление на кавги и агресия и преговори без кавги с децата*. Във втората група, за родители на подрастващи, са концептуализирани следните теми: *Справяне с емоциите на подрастващите, Сътрудничество с подрастващите, Намаляване на конфликтите в семейството и Изграждане на умения за оцеляване у подрастващите*.

Ниво 4 е насочено към подкрепа на родители с деца, които имат сериозни поведенчески затруднения, но също и към родители, които биха искали да получат по-обширна информация за позитивното родителство. На това ниво се развиват 17 родителски умения и е предназначено за родители на деца от 0 до 12 години и юноши от 12 до 16 години.

На ниво 4 има три групи тройни Р:

i. Standard и/или Teen Triple-P е предназначен за родители, нуждаещи се от интензивна подкрепа и обучение. Обикновено е под формата на индивидуално консултиране, осем до десет сесии.

ii. Online triple-P е обширна интернет база данни, в която са разработени 17 основни родителски умения, така че е ръководство за родители.

iii. Self-Directed Triple-P е 10-седмична програма за самопомощ за родители. Тази програма е представена чрез работна книга, но също така и допълнителна подкрепа под формата на телефонни консултации на седмична база.

Ниво 5 е представено от интензивни интервенции в поведението на семействата в по-трудни случаи, като родителска депресия, високи нива на стрес, конфликти в семейството. Задължително условие за посещение на това ниво е предишно посещение на ниво 4.

Ниво 5 представлява подобреното тройно П и е предназначено за родители, които имат битови проблеми като: психични разстройства, партньорски конфликти или стресови ситуации. Тази подпрограма се състои от три модула, от които партньорите могат да избират: партньорски отношения и комуникации, модели за практикуване на позитивно родителство и лични стратегии за справяне. На това ниво се осигурява управление на гнева и за родители, които са изложени на риск от малтретиране на деца. Този модул има за цел да даде възможност на един от родителите да се справи с ролята на отглеждане на дете.

Дизайнът на тази родителска програма е многостранен, т.е. разпознава различните нужди на родителите в зависимост от вида и нуждата от помощ. Програмата има за цел да помогне на родителите при решаването на проблеми, които възникват в процеса на отглеждане на деца.

Идеята е чрез: печатни материали, семинари, беседи и консултации, семинари, работилници, сесии родителите да обсъдят проблемите си на индивидуално ниво или групово с други родители, лекари и консултанти да измислят решение за преодоляване проблемът Най-често съобщаваните и представяни проблеми, с които се сблъскват родителите са: агресия, кавги и разногласия, неразбиране на единия партньор, непокорство, дисфункционална връзка.

С програмата triple-P може да се счита, че родителите, на първо място, са мотивирани, придобиват положителни чувства за ролята си на родители, насърчават се, така че тяхното самочувствие расте. Освен това надграждат своите родителски умения, поради което като родители, почерпили опит от други родители или консултанта, могат да възприемат по различен начин домашния проблем с детето.

Таблица 6. Модел Triple-P за родителство и семейна подкрепа

Ниво на интервенция	Целева популация	Интервенционални методи	Практици
<p>НИВО 1 Медийна кампания за информиране на родителите</p> <p>Универсална тройна-P</p>	<p>Всички родители, които се интересуват от информация за подобряване на детското развитие</p>	<p>Предоставя кратка информация за това как да се справите с проблемите в развитието и незначителните поведенчески проблеми при дете. Може да включва кратки консултации, групови презентации, медийни стратегии, телефонни услуги</p>	<p>Родителска подкрепа и/или здравна подкрепа</p>
<p>НИВО 2 Кратка селективна намеса</p> <p>Избрано тройно P Избрани тийнейджъри Triple-P</p>	<p>Родители със специфични потребности в развитието или поведението на своите родители</p>	<p>Предоставяне на конкретни съвети за дискретен проблем с поведението на детето. Може да включва: телефонен или директен физически контакт с медицински специалист или посещение на групова сесия</p>	<p>Родителска подкрепа по време на рутинни грижи за здравето на детето</p>
<p>НИВО 3 Насочено-фокусирано обучение за родител</p> <p>Първично здраве Triple-P Primary Health Teenage Triple-P</p>	<p>Родители със специфични потребности за поведение или развитие на детето си, които се нуждаят от консултация или активно обучение на умения</p>	<p>Кратка терапевтична програма (1-4 клинични сесии), съчетаваща консултиране, повторение и самооценка, за да научи родителите как да управлява дискретно поведенчески проблем на дете. Може да включва телефонна комуникация, групов сесия или контакт лице в лице с медицински специалист</p>	<p>Исто като ниво 2</p>

Таблица 6. Модел Triple-P за родителство и семейна подкрепа (продължение)

<p>НИВО 4 Обучение на родители с широк фокус</p>	<p>Родители, които искат интензивно обучение в положителни родителски умения – типично за родители с деца с по-сериозни поведенчески проблеми</p>	<p>Интензивна програма, която се фокусира върху взаимодействието родител-дете и прилагането на родителски умения към широк спектър от поведения. Това включва прилагането на общи подсилени стратегии. Може да включва телефонна комуникация, групова сесия или контакт лице в лице с медицински специалист</p>	<p>Интензивни родителски интервенции</p>
<p>Стандарт Torjano-P Група Triple-P Група Тийнейджъри Triple-P Самонасочено Triple-P</p>			
<p>НИВО 5 Модули за поведенческа семейна интервенция</p>	<p>Родители на деца, които имат конкурентни поведенчески проблеми и семейна дисфункция, като родителска депресия, стрес или партньорски конфликт</p>	<p>Интензивна индивидуално разработена програма, включваща домашни посещения за подобряване на родителските умения, стратегии за управление на настроението и управление на стреса</p>	<p>Интензивна семейна намеса</p>
<p>Подобрен Triple-P</p>			

Придобитите компетентности за родителство чрез Triple-P им позволяват по-нататък да се озовават в ролята на родител, а в последствие и да ръководят действията си като родител.

Проведени са множество проучвания, които изследват връзката на тройния P с различни променливи.

Програмата Triple-P от ниво 4 е успешно проучена и документирана в изследването на Sanders, Markie-Dadds & Turner (2003).

В изследването на Bodenmann, Cina, Ledermann & Sanders (2008) събират данни от три групи респонденти: 50 двойки, които са участвали в групова тройна програма, 50 двойки от контролна група и 50 двойки, които са участвали в превантивна програма за брачни проблеми. Целта на изследването беше да се оцени дали австралийската концепция за родителство може да се приложи към лица от Швейцария и да се оцени ефективността за период от една година в сравнение с другите две целеви групи.

Изследването заключава, че програмата Triple-P е ефективна сред швейцарските семейства. Интересно откритие е, че майките показват подобрене в родителството, самочувствието и намаляване на стресовите фактори, свързани с родителството. В допълнение към майките с подобро родителство, техните деца също са имали по-ниски случаи на лошо поведение в сравнение с другите две групи. Бащите имаха по-малко подобрени резултати.

Получените резултати са донякъде неочаквани, така че може да се предположи, че това откритие се дължи на факта, че жените обикновено имат по-добри умения и са по-опитни в наблюдението на поведението и развитието на детето. Ако се вземе предвид, че навиците в Швейцария са подобни на традиционното семейство, тоест вярването, че задачата и ролята на майката е да отглежда децата и да наблюдава тяхното развитие. Поради това майките в Швейцария прекарват повече време с децата си, тъй като майките са основният човек, с когото децата общуват. Най-често бащите прекарват време с децата си вечер, след като се върнат от работа.

В мета-анализ, проведен от авторите Nowak и Heinrichs (2008) за оценка на въздействието от прилагането на програмата тройно P върху родителството, беше направено заключение за положително въздействие. Родителите, участвали в проучването, показват по-добри родителски компетенции, по-добро поведенческо поведение на децата и по този начин родителското благосъстояние се подобрява от слабо до умерено

въздействие. В това изследване беше анализирано предимно ниво 4 или 5 (84%), докато не може да се направи ясно заключение за ниво 1 или 3.

Ключова констатация от изследване на Сандърс и колеги (2009) е, че прилагането на програмата Triple-P демонстрира по-ниски нива на злоупотреба с деца, намалени хоспитализации на деца за наранявания, причинени от насилие, и намалено настаняване в приемни семейства (Принц, Сандърс, Шапиро, Уитакър и Lutzker, 2009). В подкрепа на тази констатация е заключението, че прилагайки правилото на тройното П, родителите се чувстват по-малко стресирани, по-малко депресирани и не прилагат строга дисциплина (Sanders, et al., 2008). Родителите на деца с разстройства от аутистичния спектър, които са използвали програмата Triple-P, се чувстват по-удовлетворени като родители, поведението на децата им се подобрява и връзката им с партньора им се подобрява (Whittingham, Sofronoff, Sheffield, & Sanders, 2008).

2.2. Представа за личностната идентичност на децата

2.2.1. Влияние на социалните и психологически фактори върху развитието на личността

Личността е концепция, използвана за разпознаване на стабилността и последователността на поведението в различни ситуации, уникалността на личността и индивидуалните различия. Възгледите на психолозите относно дефинирането на думата "човек" не са еднакви. Исторически думата е от латински произход от "persona" и първоначално е била използвана за маската, носена от актьорите в древни времена, така че публиката да може да различи дали играят главния герой или антагониста в пиесата.

Личността включва поведенчески модели, които проявява в различни ситуации или психологически характеристики. Може да се каже, че личността е цялостното качество на индивидуалното поведение, което се проявява чрез: навици, мисли, интереси, лична житейска философия, нагласи. Личността се състои от: умствени, емоционални и физически елементи, темперамент и поведение.

Когато се описва човек, се използват различни атрибути като: той е приятен, привлекателен, динамичен, приятелски настроен, непротиворечив,

човек с изключителни способности и поради това може да се каже, че е много добър човек. От друга страна, можем да характеризираме човек като враждебен, непривлекателен, взискателен, тогава бихме описали този човек по отношение на някои черти или характеристики. Черти, които разпознаваме в хората, разпознаваме с понятието личност. В психологията се разграничават пет личностни черти: екстroversност, сговорчивост, добросъвестност, невротизъм и откритост.

Екстroversните хора са пълни с енергия, положителни чувства, ентусиазирано ориентирани и ориентирани към действие, обичат да привличат вниманието върху себе си и да се самоутвърждават. Те предпочитат да общуват и искат да бъдат център на внимание. Юнг определя екстroversността като ориентация към информация, идваща отвън. Екстroversът може да има богат вътрешен свят, но той ще се занимава с него само дотолкова, доколкото му е необходим за нещо, свързано с външния свят.

Сговорчивите хора са кооперативни и насочени към социална хармония, внимателни, приятелски настроени, щедри, готови да помогнат и готови да направят компромис с интересите си с другите. Този тип хора вярват, че хората са честни, почитени, почитени и заслужаващи доверие. От друга страна, неприятните хора поставят собствения си интерес пред съгласието с другите, поради което може да се каже, че не се интересуват от другите хора. Те могат да бъдат скептични към мотивите на другите хора, което ги кара да изглеждат подозрителни, враждебни и отказващи да сътрудничат на другите.

Съвестта е свързана с човешките импулси, техния контрол, регулиране и насочване. Понякога в дадени ситуации се изисква импулсивна реакция, бързи действия и вземане на решения. Импулсивният човек може да се счита за любител на забавленията и луд на жаргон. Импулсивните реакции могат да доведат до множество проблеми и антисоциално поведение. Неконтролираните противообществени действия могат да навредят на други членове на обществото. Импулсивните действия могат да доведат до незабавни награди, но също и до нежелани дългосрочни последици (уволнение от работа, прекратяване на важна връзка и т.н.).

Неврозата, първоначално от Фройд, се съобщава като психично разстройство, емоционално страдание и неспособност за ефективно справяне с нормалните изисквания на живота. Според Фройд всеки проявява някаква степен на невроза, но с различни нива на страдание и специфични симптоми на стрес. Неврозата винаги е била свързвана с негативни чувства. Невротичната личност възниква поради конфликта между дълбоки лични желаниа и потребности и външната ситуация, която представлява специфичен стрес и която може да бъде преодоляна без известно чувство на тревожност и безпокойство. В съдържанието на несъзнаваното, в невротичния, емоционалният конфликт винаги заема централно място

Откритостта е когнитивен стил, който отличава креативните хора от конвенционалните. Отворените хора са склонни да имат интелектуално любопитство към изкуството и красотата. Мислят индивидуалистично и необичайно, тоест интелектът им е на по-високо ниво. Според Бертланд Ръсел критичното мислене предшества непредубедеността. Критичното отношение включва непредубеденост с уважение към нашите вярвания. Непредубедеността се счита за важна лична черта за ефективно участие в управленски екипи и подобни групи. Непредубедеността често се насърчава в групови настройки в различни култури и нови среди. А именно, според Ръсел, непредубедеността извира от осъзнаването на присъщата грешка на собствените вярвания; от това следва, че непредубедените индивиди са по-склонни да слушат и сериозно да обмислят гледни точки, които се различават от техните собствени.

Развитието на личността се влияе от две групи фактори:

- индивидуални фактори и
- фактори на околната среда (Singh, 2015).

Индивидуалните фактори включват наследственост, т.е. генетично предаване от родители на деца, и това е свързано най-вече с умения и характеристики.

Друг фактор е физическото тяло на човека, физическата му издръжливост и физическо изграждане, което също е свързано с генетиката. Физическото телосложение на децата е свързано най-вече с техните

родители, т.е. високи ли са, ниски, слаби, по-дебели, мускулести, дали тялото има добра пропорционалност. Това се отразява на изграждането на личността, тъй като в съвременното общество ниските деца могат да имат проблеми със затлъстяването, да нямат пропорционалност на тялото и често са обект на подигравки, деградация и маргинализация в социалните среди на децата. Това унищожава самочувствието на децата, потиска ги и те могат да се развият като непълноценни личности.

Трети фактор, който оказва влияние е биологичният фактор. Ендокринните жлези влияят върху формирането на личността на човека. Секретията на хормони от жлезите с вътрешна секреция в кръвоносната система засяга нервната система, която регулира човешкото поведение като агресия, нужда от възпроизводство и родителство (Nelson, 2022).

И четвъртият фактор е интелигентността. Смята се, че хората, които са високо интелигентни, могат да се приспособят по-добре към средата и обкръжението си.

Факторите на околната среда, които влияят върху развитието на личността, са: семейство, училище, ранен опит, успехи и неуспехи, култура, физическа и социална среда. Най-важният фактор на средата е семейството, което оказва пряко влияние върху развитието на личността на детето.

Поведението на родителя и неговите нагласи, очакванията от детето, тяхното образование и вниманието, което отделят на детето, влияят върху развитието на личността на детето. Типът опит, който детето придобива в ранна детска възраст, оказва силно влияние върху развитието на личността. Социално-икономическото положение на семейството играе важна роля за развитието на личността на детето. Тези фактори, които са взаимосвързани, създават ранните преживявания на децата, които, като лоши и негативни в сравнение с добри и положителни, ще оформят личността на детето по свой начин.

Училището, в което учи детето, оказва силно влияние върху формирането на личността на детето. Личността и характерът на учителите, класните ръководители, дисциплината в училище и цялостната училищна атмосфера влияят върху формирането и развитието на личността на детето. Културните традиции са социални фактори, които също оказват влияние върху развитието на личността на детето. Страната на раждане и пребиваване също оказва влияние върху развитието на личността на детето.

2.2.2. Формиране на личностната идентичност на детето

Терминът "идентичност" може да се тълкува от няколко аспекта: правен, личен, социален, психологически и културен. Според Конвенцията на ООН за правата на детето идентичността е правна концепция, която е гарантирана на всяко дете от раждането му. Веднага след раждането детето се регистрира незабавно и има право на име, националност и, ако е възможно, право да познава своите родители и да се грижи за тях (Объединени нации, 1989 г., член 7.1.).

Педагозите в областта на ранното детство чрез изследвания и практика подчертават, че качеството на ранното детство за детето има силно влияние върху резултатите, които то ще покаже по-късно в училище (Siraj-Blatchford, 2008). В ранна детска възраст се формират умствените функции на децата, а с развитието се придобиват умения и възможности за двигателни умения, обучение, психосоциалност и езиково обучение. Тези умения обаче са силно повлияни и от образователната среда, в която детето се намира през първите години от живота си (National Research Council, 2001). Първите години на детето са основата за правилното развитие на неговото физическо и психическо здраве, емоционална сигурност, културна и лична идентичност и развитието на нови компетенции (Комитет по правата на детето, 2005 г., параграф 6(g)).

Развитието на децата е напредък на индивидуално ниво, характеризиращ се с напредък в: когнитивното, социално-емоционалното, физическото и езиковото развитие. Във всеки период от време има определени очаквани особености, според които се преценява дали развитието на децата е правилно или забавено. Таблицы от 1 до 5 показват сравнителните характеристики на децата от различните възрастови групи. Според Центъра по инфекциозни болести и здраве има подходящи препоръки за положително родителство във всяка възрастова група.

Личната идентичност се отнася до субективните чувства на децата относно тяхното различие от другите, тяхната уникалност и индивидуалност. От друга страна, социалната идентичност се отнася до начина, по който се чувстват, искат да бъдат като другите, което се осъществява чрез идентификация с член на семейството или култура на връстници. Идентичността също обхваща два основни човешки мотива: нуждата да принадлежиш и нуждата да бъдеш уникален (Schaffer, 1996, p. 80).

Формирането на идентичността на детето е сложен процес, който се влияе от множество фактори: възраст, пол, религиозна принадлежност, етническа принадлежност, интереси, таланти и хобита, модели за подражание и известни личности. Докато децата развиват своята идентичност и себевъзприятия, те осъзнават себе си и другите членове на семейството и взаимодействат помежду си. Те оформят своето „аз“ от местната среда, ценностите в обществото и семейството, така че да постигнат уникално развитие и да постигнат положително чувство за полова идентичност (Schaffer R. , 2006, p. 83-5).

Според автора Warin (2010), неговото „аз“ е много важно за пълното психологическо благополучие на човек, тъй като „неговото аз“ помага на човек да поеме контрол над живота си, да се справи с житейски опит и препятствия той среща. Малките деца по същество формират своята лична идентичност чрез осъзнаване на връзката с други хора. Авторът Woodhead (2008, p. 6) подчертава, че идентичността има два отличителни аспекта: уникалност за всеки отделен човек и аспект на общи социални личности.

През последните години концепцията за „идентичност“ се промени от две гледни точки. Първият възглед отразява нарастващата тенденция да се признае, че децата са постигнали нещо по-сложно от уникална и проста идентичност в ранните си детски години и идентичност, която остава стабилна през целия им живот и при различни обстоятелства. Поради това се развива тенденция да се разбира идентичността като многостранна структура или да се опише, че индивидите приемат множество идентичности: „Моето аз в никакъв случай не означава проста, единна концепция, а много сложна структура от множество конструкции, които са взаимосвързани, но все пак изразяват разнообразие от различни функции” (Schaffer, 2006, стр. 74).

Вторият възглед идва от межкултурно изследване, което показва как идентичностите се придобиват или концептуализират по различни начини в различните общества и вероятно няма да има универсален модел за този процес. Предположенията за универсалност, които са формулирани по-рано и произхождат от западната версия на психологията на развитието, са изследвани и оспорвани най-вече от антрополозите, най-известните от които са тези на Клифърд Гирц.

Западната концепция за личността като ограничена, уникална, повече или по-малко интегрирана мотивационна и когнитивна единица, динамичен център на осъзнатост, емоционалност, предразсъдъци и организирани

дейности в характерно цяло и поставено в контраст както с други такива цялости, така и с нейните социални и естественият фон, колкото и да ни изглежда закоравял, е доста странна идея в контекста на световните култури. (Geertz, 1975, препечатано в Golberger and Veroff, 1995, стр. 29)

Освен това идентичността се представя чрез субективните чувства на децата за себе си и другите. Авторът Miell (1990) представя децата като социални актьори с лично отношение, с съзнание за „аз като субект“ (аз), което се допълва от усещане за „аз като обект“ (аз), така че идентичността да може да бъде представявано е съставено от "аз" и "мене".

Според директора на Центъра за развитие на човешките ресурси в Баменда, Камерун, Vame Nsamengang:

Идентичността е ядрото на човека, с което хората се учат да бъдат много различни и да владеят света и себе си. Тя дава смисъл и цел на живота и перспектива на човешките усилия. С идентичността хората се позиционират, като принадлежност към определена „раса“, място, етническа принадлежност, култура, националност и пол.

Авторът Warin (2010) провежда надлъжно проучване, включващо деца на възраст от 3 до 17 години. Изследването му включваше анализ на същите деца, първо на тригодишна възраст (предучилищна възраст), но след това последван от празен период от седем години. След това изследователят провежда интервюта и разговори със същите деца, докато станат млади възрастни на 17 години. Уорин постулира два теоретични подхода за оценка на себе си.

Един подход е неустойчива, илюзорна концепция, която просто не може да улови сложността и несъответствията на реалния живот. Този подход подчертава променливостта на „Аз“, тоест идентичността не съществува извън социалния контекст, в който е създадена. Авторът сравнява това понятие с хамелеон, който променя цвета си в зависимост от околната среда.

Според втория подход азът е от решаващо значение за целия човек и неговото психологическо благополучие, тъй като ни позволява да поемем контрол над живота си и ни помага да управляваме житейските си преживявания. Този подход акцентира върху приемствеността на „аз“, нещо, което човек носи със себе си през времето и през различните

социални ситуации, в които участва. Авторът сравнява това с черупката на охлюв, която охлювът винаги носи със себе си.

С това изследване той видя наличието на променливост на "аз". Идентичността не съществува извън социалния контекст, в който е изградена, а вторият подход набляга на непрекъснатостта на себе си, това, което човекът носи със себе си във времето и в набора от социални ситуации, в които децата участват.

Въз основа на житейските истории на децата авторът установи връзка с техните житейски събития. Той заключи, че чувството за „аз“ е начин за справяне и управление на нашите социални преживявания, а историите, разказвани от деца в предучилищна възраст, подчертават образователното значение на самосъзнанието и осъзнаването на другите.

Изследването на Dunn (2004) установи, че приятелите на децата са важен източник за развитие на идентичността, поради което деца, които нямат достатъчно приятели или са отхвърлени, могат да бъдат жертви. Сравнявайки се с приятелите си, децата изграждат своята идентичност.

Създадените приятелства имат положително въздействие върху децата, които тръгват на училище. Следователно, според автора Dunn (2004), може да се заключи, че качеството на приятелството е от голямо значение за децата и значително влияе върху развитието на тяхната лична и социална идентичност. Приятелите са много важни за развитието на идентичността на децата, особено след като децата се сравняват със своите приятели и връстници и по този начин научават за техните умения, способности, поведение и изграждат своята идентичност. Приятелството влияе върху развитието на социалните умения, приятелите предлагат социална подкрепа и могат да си помагат взаимно в училище в случай на тормоз.

Играта е друг важен фактор за оформянето на идентичността на децата в ранните години на образование, особено през първите осем години, в които се извършва важно и основно развитие на мозъка, а липсата на игра и социални дейности в образованието може да има отрицателно въздействие. когнитивно развитие (Piaget, 1956), което е много важно за развитието на идентичността.

Играта допринася за емоционалното развитие на децата, а тъй като играта изисква добре развити двигателни умения и умствени функции, децата развиват и тези умения.

Пиаже (1956) също твърди, че играта насърчава когнитивното развитие на децата, увеличава употребата и чрез игра те могат да прилагат и подобряват своите придобити умения по спокоен начин. Например, деца, които току-що са усвоили математическите операции събиране и изваждане, искат да въведат новите умения по забавен начин. Erikson (1980) също се съгласи, че играта е важна за здравето на децата, за преодоляване на безпокойството и за преодоляване на конфликти.

Развитието на личностната идентичност е динамичен процес, който е представен в много дейности и взаимоотношения на децата в ежедневието у дома, в образователната институция и обществото. Идентичността се описва най-добре като конструирана, съконструирана и реконструирана от самото дете чрез неговите взаимодействия с връстници, родители, учители и други. Най-често тези процеси са имитация и идентификация в настолни игри, включващи например въображаеми роли.

Възрастта на децата е важен маркер за промяна на идентичността в съвременното общество, тъй като със самия въпрос „на колко години си?“ има силно очакване за ежедневни дейности и поведение, което е нормално и очаквано детето да проявява за възрастта си .

Много е важно да се развие положителна идентичност, така че детето да може да преодолее предизвикателствата, които ще се появят по неговия жизнен път. Това е особено важно за деца, които живеят и растат в лоша среда. В литературата могат да се прочетат по-разпространени възгледи, че положителната идентичност е многостранна, което позволява на децата да прилагат различно „Аз“ и различни силни страни в различни обстоятелства, в които биха попаднали, и са подтикнати от средата и заобикалящите ценности, както и от уникалните „нишки за развитие“, които децата възприемат (Super and Harkness, 1977).

2.2.3. Теорията на Хорни за невротичните потребности

Културата, особено преживяванията в ранна детска възраст, играят важна роля за оформянето на човешката идентичност и здрава или невротична личност. Детството е периодът, в който могат да се появят много проблеми и травми, като сексуално насилие, физическо насилие – побой или открито неприемане, които оставят следи върху бъдещото развитие на идентичността на детето. Трудното детство е основен фактор за

развитието на невротипичните потребности. Формирането на ранни връзки и привързаности също може да окаже влияние върху формирането и развитието на идентичността. Децата имат нужда от искрена любов и здравословна дисциплина и при такива условия децата ще се чувстват сигурни и удовлетворени и ще се развиват със своята истинска идентичност, уникална за всеки човек.

В противен случай липсата на сигурност и удовлетворение ще създаде условия децата да изпитват фундаментална враждебност към родителите си. В началото те щяха да потиснат враждебната си връзка и в процеса нямаше да осъзнаят. Този етап на потискане на чувствата ще доведе до несигурност и вече това състояние е известно като основна тревожност, която Хорни дефинира като „чувство на изолация и безпомощност в свят, който е потенциално враждебен“.

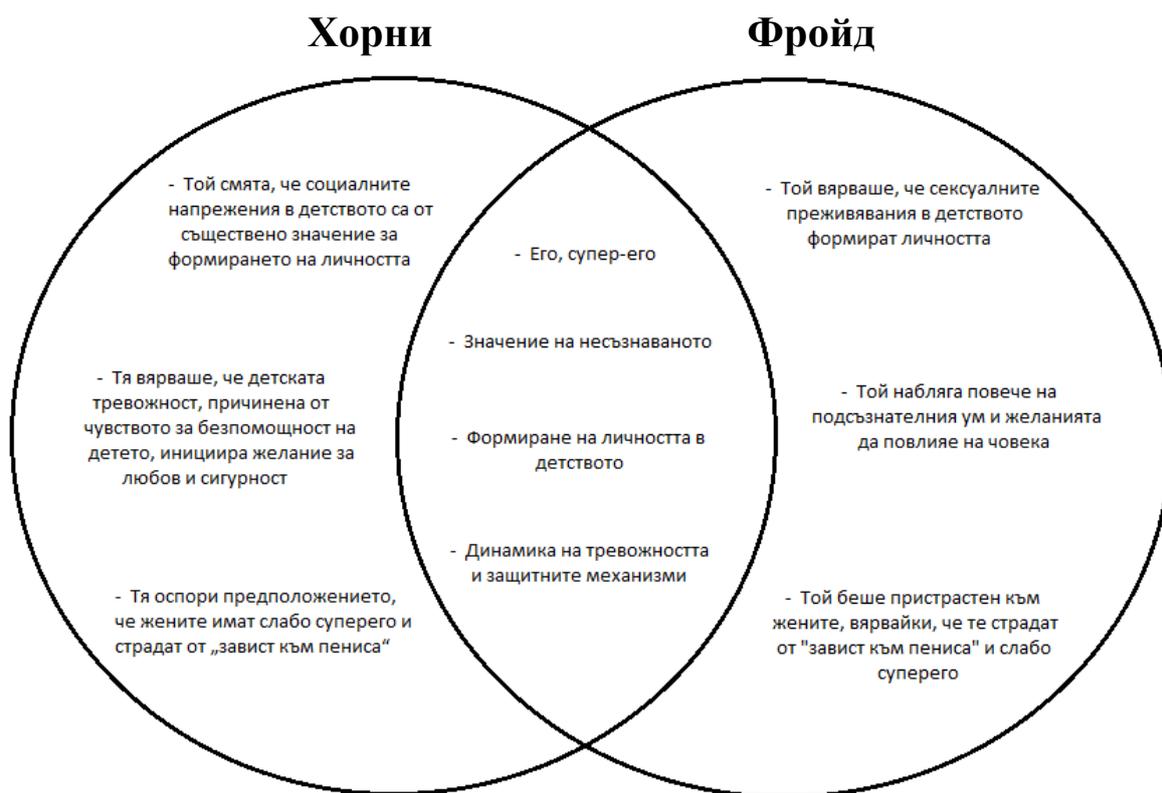
Теорията на Хорни за неврозата¹ се използва повече от три десетилетия в психоаналитичното изследване на деца. Карън Хорни беше психоаналитик и теоретик, който предположи, че хората имат редица невротични нужди, които играят роля при оформянето на тяхното поведение. Хорни се смяташе за неофройдистка, тоест вярваше в основата на принципите на Фройд, но отчасти не беше съгласна. Фигура 1 сравнява възгледите на Хорни и Фройд.

Житетският ѝ опит ѝ помогна да оформи своята теория. Тя имигрира в Съединените щати преди началото на Втората световна война и разбира, че американците имат различни житетски проблеми в сравнение с европейците. Следователно тя заключава, че само разликата в цивилизациите може да окаже влияние върху това откритие (Хорни К., 1945 г.).

Тя заключи, че неврозата може да зависи от културни фактори, което е много различно от теорията на Фройд за неврозата, която се основава на универсални инстинктивни конфликти.

---

¹ Неврозата е неспособност за адаптиране и склонност към прекомерни негативни мисли и чувства до степен на обсебване. Тази диагноза е премахната от регистъра на диагнозите и статистическите психични разстройства през 1980 г. Въпреки че не е официална диагноза, тя се използва неофициално като термин за описание на състояния, свързани със стрес и тревожност (Townsend & Martin, 1983).

Фигура 1. Графичен сравнителен изглед на възгледите на Хорни и Фройд

Подходът на Хорни, известен като психосоциален анализ, подчертава емоционалните връзки между родител и дете в ранното детство и живота на детето. Хорни подчерта важността на сигурното и топло родителство.

Според Хорни невротичните модели като постоянство и неадаптивно поведение произтичат от основната тревожност. Основното безпокойство е един вид основа на страх и недоверие в живота на човека, което Хорни свързва с несигурността в ранния семеен живот. Здравословното развитие на личността, според Хорни, води до основна увереност в идентичността на детето.

Самочувствието на децата според нея се създава от честност, предсказуема топлина, интерес и уважение от родителите или настойниците. Ако едно дете е малтретирано или пренебрегвано, тогава се очаква то да няма достатъчно доверие в живота.

Хорни пише, че основната тревожност е чувството на детето, че е изолирано и безнадеждно в един потенциално враждебен свят (Хорни, 1945, стр. 41). Понякога това чувство продължава и в зряла възраст, което води

до невроза. Хорни свързва тревожността с ранното детство. Според нея родителите създават основна тревожност с доминиране, омаловажаване, безразличие, неспазване на обещания, враждебна домашна атмосфера, насърчаване на детето да заема страна в родителските спорове, изолиране на детето от неговите приятели, други деца и връстници или незачитане на детето потребности.

Най-доминиращата причина за наличието на тревожност при децата е липсата на истинска топлина и привързаност към родителите и това се дължи на невротичната неспособност на родителя да осигури това на детето си (Horney, 1937, p. 80). Според Хорни всичко зависи от родителите на децата. Ако родителите му осигурят топлина, обич и последователност, тогава детето ще почувства „базово доверие“ вместо „базово безпокойство“. Базовото самочувствие осигурява солидна основа за увереност, щастие и продуктивен живот.

В книгата си "Самоанализ" (1942 г.) Хорни представя своята теория за неврозата, описвайки различни видове невротично поведение, което се проявява в резултат на многократно копиране на стратегии за справяне с тревожността у хората.

Хорни вярва, че неврозата се проявява като следствие от тревожност, причинена от междуличностни умения. Нейната теория описва, че стратегиите, използвани за справяне с безпокойството, могат да се използват толкова често, че да придобият вид на необходимост.

Според Хорни тревожността и впоследствие неврозата могат да възникнат от различни ситуации. Тя предположи, че като деца хората често преживяват ситуации, които допринасят за развитието на невротизъм, включително: липса на насоки, липса на уважение към нуждите, липса на топлина, изолация от другите деца, несправедливост и дискриминация, прекомерно възхищение, небалансирана отговорност, провал за спазване на обещание, кавги и разногласия между родителите в дома или прекомерна защита от родителите.

Десетте неврологични нужди могат да бъдат класифицирани в три широки категории:

- Потребности, които движат човека към другите: С тази невротична потребност човекът се предпазва от чувството за безпомощност. Тези невротични нужди карат индивидите да търсят утвърждаване и приемане от другите и поради това

тези индивиди се описват като напористи или постоянно нуждаещи се, тъй като те непрекъснато търсят одобрение и любов. Вторият вариант е да потърсят мощен партньор в личния си живот, който да поеме отговорност за живота им. Този тип идентичност се подчинява на другите, оценява другите като по-интелигентни или привлекателни и оценява себе си въз основа на мнението на другите;

- Потребности, които отдалечават човека от другите: Тази стратегия е израз на потребности от уединение, независимост и самодостатъчност. Тези невротични нужди създават дискомфорт и антисоциално поведение. Тези хора са описани като студени, безразлични и сдържани, т.е. затворени;
- Потребности, които водят човека срещу другите: Агресивният тип хора приемат за даденост, че според тях всички са враждебни. Те се противопоставят на другите, като се представят като силни или безмилостни. Тези невротични нужди водят до враждебно отношение и нужда да се контролират други хора. Тези личности са описани като трудни, нелюбезни и властни. Пет неврологични нужди са включени в тази група: необходимостта да бъдеш могъщ, да се възползваш от другите, да спечелиш признание и престиж, да бъдеш възхитен и да постигаш нови неща.

На практика хората проявяват характеристики от всяка от трите категории, но най-често някои характеристики преобладават повече от други, въз основа на които би се направила категоризация. Начинът на справяне на невротичните хора създава конфликти, обърквания и неприятни ситуации.

Ако някой от тези три междуличностни стила се прилага повече от обикновено, тогава прилагането на тези стилове за справяне създава невроза. Според Хорни са идентифицирани десет нужди:

1. Необходимост от одобрение и прикачване

Тази потребност включва желанието да бъдеш обичан, да угодиш на другите хора и да отговориш на очакванията на другите хора. Те са склонни да се страхуват от самоутвърждаване. Хората с тази нужда са изключително чувствителни към отхвърляне и критика и се страхуват от гнева или враждебността на другите.

2. Нужда от партньор

Хората с тази нужда са съсредоточени върху партньора и живота му, нямат самочувствие и обикновено избират силен партньор. Хората с тази нужда изпитват изключителен страх да не бъдат изоставени от партньора си. Често тези хора възхваляват значението на любовта и вярват, че наличието на партньор ще разреши всички житейски пречки и проблеми.

3. Необходимостта от ограничаване на живота

Тази нужда се съсредоточава върху невротичната нужда да се ограничи живота в тесни граници, така че тези индивиди да останат незабележими, да изискват малко от обкръжението си и да са доволни от малко в живота си. Те избягват да желаят материални неща, често поставят нуждите си на заден план и подценяват собствените си таланти и способности.

4. Нужда от власт

Хората с тази нужда търсят власт за собствените си цели и нужди. Обикновено те прославят силата, презират слабостта и експлоатират или доминират над други хора. Тези хора се страхуват от лични ограничения, безпомощност и неконтролируеми ситуации. Нуждата от власт често се съчетава с нуждата от престиж и собственост и се проявява като потребност да контролираш другите и да не се чувстваш слаб.

5. Необходимостта да се експлоатират другите

Хората с невротична нужда да експлоатират другите виждат хората по начин, по който могат да се възползват от тях в процеса на социализация и общуване. А именно, този тип хора се гордеят с умението си да извличат някаква полза от другите, поради което основният им фокус е да

манипулират другите. По този начин те постигат облага за своя собствена полза, като идеи, власт, функция, материална и финансова изгода, сексуална изгода и др.

6. Нужда от престиж

Хората, които имат нужда от престиж, често го показват по начин за обществено признание и приемане. Те оценяват и преценяват близките въз основа на: лични характеристики, материални притежания, професионални постижения и престиж. Тези хора се страхуват от публичен срам и загуба на социалния си статус в обществото.

7. Потребност от лично възхищение

Този тип хора са нарцистични и имат надутото самовъзприятие. Те искат другите да им се възхищават въз основа на въображаемото им виждане за себе си, а не на това кои са в действителност.

8. Потребност от лични постижения

Според Хорни хората се стремят да постигнат все по-големи неща в резултат на основна несигурност. Характерно за тези хора е, че се страхуват от провал и изпитват постоянна нужда да постигнат повече от другите хора и дори да надминат лични предишни успехи.

9. Нужда от независимост

Тази нужда е описана като невротична нужда от самодостатъчност и независимост. Тези хора проявяват "самотен" манталитет, дистанцират се от другите, за да избегнат обвързване или зависимост от други хора.

10. Нужда от съвършенство

Хората с невротична потребност от съвършенство и неприкосновеност се стремят към пълна непогрешимост. Хората с тази нужда търсят лични недостатъци, за да променят или прикрият тези възприемани несъвършенства.

След анализ на десетте нужди, описани от Хорни, той включва нуждата от обич, партньорство, структура, власт, контрол, престиж, възхищение, независимост, съвършенство и постижения.

В зависимост от неврологичните нужди и тяхната комбинация в даден човек, може да доведе до различни типове човешко поведение. Например, хората, които са склонни да придобият власт, престиж или лични постижения, могат да бъдат агресивни, егоистични, антисоциални, нечувствителни към нуждите на другите хора, тоест те могат да бъдат фокусирани върху постигането на собствените си цели. От друга страна, хората, които търсят независимост, могат напълно да се оттеглят от другите, да станат студени и дистанцирани, за да се почувстват самодостатъчни. Този тип хора смятат, че трябва да постигнат в живота си сами, а не да търсят помощ и подкрепа от другите. Друг случай е, когато хората търсят одобрение или привързаност, поради което могат да развият своята идентичност като хора, които искат да задоволят поведението и изискванията на другите хора.

Изследванията показват, че хората, които са силно невротични, обикновено се характеризират с отрицателни емоции. Отрицателните емоции допринасят за по-висок риск от чувство на тревожност, гняв, депресия, емоционална нестабилност, раздразнителност, самосъзнание (Widiger & Oltmanns, 2017). Невротизмът е свързан с физически и здравословни проблеми, включително нисък имунитет, сърдечни проблеми и повишен риск от смърт. Също така се свързва с по-ниско брачно удовлетворение, повишено безпокойство, проблеми, свързани с работата, и общо по-ниско качество на живот (Ozer & Benet-Martínez, 2006). Ако невротизмът е силно развит в човек поради невротичните нужди, които Хорни описва, някои констатации показват, че е важно как човек се справя с физическото и психическото здраве.

Според Хорни психиатрите, социалните работници и психолозите могат да научат много не само от това, което биха казали родителите на детето, но и да се доверят на звука на чувствата им. На практика е възможно да се свържат честните чувства и продуктивното развитие на всяко дете-пациент и това е в съответствие с обяснението на Хорни за това как се формира невротичният характер на детето. Поради факта, че детето трябва да се адаптира към действията и очакванията на родителите, то не само ще формира Аз-концепция, която ще съответства на тази на родителя. Въпреки

това, ако има силно чувство за „себе си“ и способността да оценява чувствата на другите към него, това дете ще остане по-ниско от нарушената „приспособена“ личност.

Хорни илюстрира това чрез примера на Клеър. Клеър не беше приета от майка си, което допринесе за развитието на нейната невротична личност. А именно, тя постоянно само се оплакваше и обвиняваше майка си в несправедливо приемане. Концепцията за отчуждение, според Хорни, е активен процес, който може да се опише като отдалечаване от истинската личност. Индивидът, тоест детето, се оформя в нещо, което не е. То чувства това, което трябва да почувства, желае това, което трябва да желае, иска това, което трябва да обича.

Хорни цитира примера от детството „Аз също обичам родителите си“, което в известен смисъл е невроза. По същия начин детето не би признало, че се страхува от родителите си, или от учителя, че ревнува от брат си или сестра си и други подобни примери.

За целта се препоръчват позитивни програми за родители и учители, за да могат да реагират адекватно на всяка искрена емоционална реакция на детето. Родителите също трябва да са наясно с произхода и началото на процеса на отчуждение при децата. Една четвърта концепция, която е подобна на третата (процес на отчуждение) се оказва най-полезна при лечението на невротични деца и това е само омразата. Общоприето е, че децата са по-наясно с омразата към себе си в сравнение с възрастните, тъй като това е неразделна част от самооценката на детето, че е лошо. Невротизмът е свързан с податливост към негативни чувства, поради което е важно да се намерят начини за разбиране и управление на емоциите.

2.2.4. Теорията на Ериксон за психосоциалното развитие

Ерик Ериксън, психолог на развитието и психоаналитик, през 1956 г. представя 8 етапа на развитие, като през всеки етап идентичността се развива според предварително определен ред, от ранна детска възраст до зряла възраст. По време на всеки етап човекът преживява психосоциална криза, която може да има положителен или отрицателен резултат върху развитието на идентичността. Според Ериксън процесът на социализация се състои от осем етапа, така наречените „осем етапа на човешкото развитие“ (Erikson, 1950; Erickson, 1958; Erikson, 1959; Erickson, 1963; Erikson, 1964; Erickson, 1968; Erickson, 1982 г.). Неговата теория не се основава на

емпирични изследвания, а на личен дългогодишен и богат опит в психотерапията с деца и юноши от различни социални класи. Ериксън нарича всеки етап "психосоциална криза", според която трябва да се намери решение, преди да се премине към следващия етап. Осемте етапа на развитие на идентичността според Ериксън са обобщени в таблица 7.

Етап	Психосоциална криза	Основна добродетел	Възраст (години)
1	Доверие vs. недоверие	Надежда	0 – 1.5
2	Автономия vs. Срам	Воля	1.5 – 3
3	Инициатива vs. Вина	Предназначение	3 – 5
4	Компетентност vs. Малоценност	Компетентност	5 – 12
5	Идентичност vs. объркване	Вярност	12 – 18
6	Интимност vs. Изолация	Любов	18 – 40
7	Генеративност vs. Стагнация	Грижа	40 – 65
8	Целостта на егото vs. Отчаяние	Мъдрост	65+

Таблица 7. Теорията на Ериксън за формиране на идентичност

Той нарече тези кризи психосоциални, защото те включват психологическите нужди на индивида, които са противоположни на нуждите на обществото. Йерархично, ако се разглеждат стъпките, тогава детето трябва да постигне задоволителна степен на обучение как да преодолее всяка криза, преди да премине към следващия етап. Той приравняваше тази йерархия с изграждането на къща.

Според теорията успешното завършване на всеки етап/криза води до здрава идентичност и придобиване на основни добродетели, които са характерни силни страни, които егото може да използва за разрешаване на последващи кризи. Неуспешното завършване на даден етап може да доведе до намалена способност за завършване на следващия етап и следователно да развие нездравословна идентичност и намалено самосъзнание.

Първият етап на развитие е да се научиш да се доверяваш срещу недоверието. Хронологично анализирано, това представлява първата година до година и шест месеца от живота на бебето. През този период то е безпомощно и несигурно в света, в който живее, поради което е оставено на

грижите, любовта, стабилността и съвестта на своите родители. Въз основа на връзката дете-родител, постоянството, предсказуемостта и надеждната грижа за бебето, то изгражда доверие, сигурност и любов към своя родител, като по този начин развива оптимизъм. По този начин бебето ще развие чувство на доверие, което след това ще пренесе като чувство в други връзки и взаимоотношения и ще може да се чувства безопасно дори когато е застрашено.

Обратно, ако грижите за бебето са непоследователни, непредсказуеми и ненадеждни, тогава бебето може да развие чувства на недоверие, съмнение и безпокойство. В този случай бебето няма да се доверява на света около тях или на способностите си да влияят на събитията.

Бебе, което е развило чувство на доверие, може да има надежда, когато възникне нова психосоциална криза, защото ще има подкрепата на други хора. Ако детето не придобие качеството надежда, това би довело до развитие на страх. Това дете няма да се доверява на други междуличностни отношения в бъдещия си живот. Може да се очаква да развият чувство на тревожност, изразена несигурност и повишено чувство на недоверие към света около тях. Възгледите на Ериксън са в съответствие с констатациите на теорията на Bowlby и Ainsworth, които подчертават, че качеството на ранното привързване може да повлияе на по-късните връзки (McLeod, Bowlby's attachment theory, 2017; McLeod, Mary Ainsworth, 2018).

Втората психосоциална криза, според Ериксън, възниква в ранна детска възраст, най-вероятно между 18 месеца или 2 години до 3,5 години. Този етап от психосоциалното развитие е свързан с развитието на автономията на детето в сравнение със срама и съмнението. Според Ериксън децата на този етап развиват чувство за личен контрол върху физическите умения и чувство за независимост. Успехът на този етап ще доведе до развитие на добродетел и воля. Детето, което е било под добро родителство, обгрижвано, обичано, създадено му е чувството, че е обичано и обичано, родителите са присъствали постоянно около детето си, тогава детето успешно излиза от първия етап и влиза във втория етап като уверено дете, пълен със самочувствие, няма признаци на смущение и малоценност.

Автономията, която децата показват, обаче, не е напълно синоним на самочувствие, инициативност и независимост, но поне за децата в ранните етапи на тази психосоциална криза, те включват насилствен произвол, инат, негативизъм и гневни избухвания, тоест атаки от ярост.

Ако децата на този етап се насърчават и подкрепят в нарастващата им независимост, те показват по-силно самочувствие и увереност в уменията си да оцеляват в света.

От друга страна, ако децата са критикувани, силно контролирани или не им се дава шанс да приемат себе си, тогава те започват да се чувстват грозни и несигурни относно уменията си да оцеляват и поради това могат да станат много зависими от другите, да се чувстват неудобно или се съмняват в уменията си и имат ниско самочувствие.

В този психосоциален етап детето се развива физически и става много по-мобилно, така че открива своите умения и възможности, например, научава се да се облича, да се обува, да играе с играчки и т.н. Развитието на тези умения илюстрира чувството на детето за развитие на независимост и автономност. Децата вече показват своята независимост, чрез различни жестове, като самостоятелно вземане на играчката за игра, самостоятелно решаване какво да облекат от дрехите или обувките, избор на какво искат да ядат и т.н.

Ериксън твърди, че е особено важно родителите да позволяват на децата си да изследват границите на своите възможности, да бъдат толерантни и разбиращи, когато детето направи нещо нередно, да го подкрепят да изследва и да го насърчават да развива своята независимост. Например, родител, който подкрепя детето си, не трябва да взема решение какво да облече детето, но трябва да има търпението да остави детето да избира само и да участва в решението, когато то поиска помощ. На този етап е много важно родителите да насърчават децата си да станат независими, като в същото време защитават детето.

Родителите инстинктивно ще искат да вземат решения вместо децата си, независимо от причината и мотива за същото. Родителят трябва да е развил силни умения за балансиране. От една страна, той трябва да позволява на детето да взема решения, да изследва и да става независимо от родителя си, а от друга страна, в случай че детето вземе неправилно решение или направи грешка, родителят не трябва да го критикува, напротив, трябва да му покаже къде е сбъркал по спокоен начин. Целта на този етап е да бъдете „самоконтролирани без загуба на самочувствие“ (Gross & Humphreys, 1992).

Инициатива срещу вина е **третият етап** от теорията на Ериксън за психосоциалното развитие. През този етап децата оценяват себе си много

по-често чрез игра и други социални взаимодействия. Това са практически най-оживените години от развитието на децата. Според автора Вее (1992) "това е време на енергични действия и поведение, което според родителите може да се счита за агресивно" (Вее, 1992).

Ериксън вярва, че третата психосоциална криза възниква по време на така наречените „години на игра“ или по-късни предучилищни години. Основна характеристика на този период е, че децата взаимодействат с други деца от училище, играят, защото играта има роля в развитието и изследването на междуличностните умения на децата чрез инициране на дейности. Поради свободната игра децата започват да планират дейности, да измислят игри и нови правила, т.е. развиват своята фантазия и въображение и в процеса иницират дейности с другите и се учат да следват. Тези стъпки и възможности позволяват на децата да развият чувство за инициатива и да се чувстват уверени в своите лидерски способности и вземане на решения.

Обратно, ако тази тенденция не се развие, независимо дали поради критика или контрол, децата развиват чувство за вина. Ако детето има чувство за вина, тогава то се страхува, то се придвижва към ръбовете на своите групи, тоест става маргинализирано, продължава да зависи до голяма степен от родителите си и развитието на неговата креативност е потиснато. Наличието на вина е необходимо, защото тя е ограничаващ фактор за упражняването на самоконтрол и съвест. Но твърде много вина е нежелателно. Затова е необходимо да се установи баланс между инициативата и вината. Успехът на този етап ще доведе до развитие на добродетел, а неуспехът да се развие ще доведе до вина.

На този етап детето може да надхвърли ограниченията, което може да увеличи риска от опасност и по този начин родителите могат да реагират твърде защитно, да ограничат инициативите на детето или да го накажат. Друга особеност е, че децата на този етап обичат да задават много въпроси, защото желанието им за знания и разбиране нараства. Най-често въпросите са насочени към родителите. Ако третираат проблемите като тривиални, може да се развие чувство на неудобство или чувство на опасност, тъй като детето ще се чувства виновно, че е разочаровало родителите си.

Ериксън смята, че **четвъртата психосоциална криза** - развитието на компетентност срещу непълноценност се случва в "училищната възраст", по време на детството между 5 и 12 години. На този етап детето се научава

как да овладее формалните умения за живот и основната грамотност. Например, той се научава да напусне свободната игра, в която няма правила, и да започне да играе структурирана игра с правила, като спортни дейности (футбол, баскетбол, тенис), научава се да овладява социалните науки (като четене, писане, аритметика), което се постига най-вече чрез редовно писане на домашни. На този етап учителите играят важна роля в живота на детето, тъй като те учат децата на специфични за детето умения.

Обемът и тежестта на домашните се увеличава с по-високата учебна година, поради което самодисциплината се повишава всяка година. На този етап групата от връстници на детето ще има по-голямо значение в живота и ще бъде източник на самочувствие и самочувствие за детето. Сега детето изпитва нужда да получи одобрение чрез демонстриране на специфични умения, които се оценяват от обществото и започва да развива чувство на гордост от своите постижения.

Ако децата се насърчават и инициативата им се подкрепя, те започват да се чувстват компетентни, като по този начин се повишава увереността им в способностите им да постигат целите. Ако тази инициатива не се насърчава и подкрепя и ако родителите и учителите са много строги, тогава детето ще започне да се чувства непълноценно, ще се съмнява в способностите си и няма да разгърне потенциала си.

Детето, което поради успешното си овладяване на предишни етапи от живота, в тази психосоциална криза се изгражда в автономно дете, което има увереността и инициативата да учи лесно и е усърдно. От друга страна, детето, което не е усвоило предишните етапи от живота, ще бъде изпълнено с недоверие към бъдещето. Детето се чувства виновно и засрамено, така че ще се почувства непълноценно и победено. Но преживяването на няколко неуспеха е необходимо, за да може детето да развие чувство за скромност, а балансът между компетентност и скромност е необходимост. Успехът на този етап ще доведе до развитие на добродетели и компетентност.

Петата психосоциална криза, според теорията на Ериксън за психосоциалното развитие, е идентичност срещу объркване и се появява по време на юношеството, от 12 до 18 години. По време на този етап юношите търсят чувство за лична идентичност чрез интензивно изследване на лични ценности, вярвания и цели.

Юношеството е преход от детството към зрелостта, а умът на юношата е в мораториум. Това е етапът между морала, преподаван на

детето, и етиката, която трябва да се развие от възрастния (Erickson, 1963, p.245). Децата стават по-независими и започват да виждат бъдещето си по отношение на кариера, взаимоотношения, семейство, домакинство. Човекът иска да чувства, че принадлежи към обществото и че се вписва в него. С това чувство и нужда детето трябва и трябва да научи ролите, които ще има в обществото като възрастен. По време на този етап детето ще постави под въпрос своята идентичност и ще се опита да намери себе си.

Според Ериксън на този етап се засягат две идентичности: сексуална и професионална. Освен това Ериксън твърди, че подрастващите може да не се чувстват комфортно в телата си за известно време, докато се приспособят към настъпилите промени. Успешното преодоляване на този етап ще даде възможност за развитие на добродетел, вяръност, тоест способността един човек да може да се обвърже с друг човек, въз основа на приемането на другия човек, дори когато има идеологически различия.

През този период юношите изследват възможностите и започват да формират своята идентичност въз основа на резултатите от своите изследвания. Ако юношата не успее да установи собствената си идентичност в обществото, това може да доведе до объркване относно неговата роля. Това означава, че индивидът не е сигурен в себе си или мястото си в обществото. В случай, че индивидът изпита объркване по отношение на ролята си, възниква криза на идентичността, поради която юношата може да експериментира с различни начини на живот, например политически дейности, заетост, избор на различна област на образование, дребна престъпност, непокорство, лични съмнения и подобни.

Юношата експериментира с различни градивни роли, вместо да приеме и развие негативна идентичност. Подрастващите се стремят към нови постижения и не позволяват да бъдат парализирани от чувство за малоценност или неадекватна времева перспектива. В по-късна юношеска възраст сексуалната идентичност вече е установена. Юношата търси лидерство, да се вдъхновява и постепенно да развива идеали.

Ериксън вярва, че по време на успешното ранно юношество се развива възприятието за съзряване. Според Ериксън в американската култура юношите си позволяват "психосоциален мораториум". Децата на този етап не е задължително да се занимават сериозно със задачите си, но могат да експериментират с различни роли и да намерят най-подходящата за тях.

Интимност срещу изолация е **шестият етап** според теорията на Ериксън. Този етап протича на възраст между 18 и 40 години. На този етап основният конфликт е концентриран върху формирането на интимни, любовни отношения с други хора. Индивидите са по-тясно свързани с други индивиди, взаимоотношенията се изследват в посока на дългосрочни ангажименти с някой, различен от членове на семейството. Избягването на интимност, страхът от обвързване и връзки могат да доведат до изолация, самота и понякога депресия. Успешното развитие в този жизнен етап ще доведе до развитие на добродетел и любов, на базата на които се изгражда успешен брак или се изгражда дългосрочно и искрено приятелство.

Генеративността срещу стагнацията е **седмият етап** според теорията на Ериксън за психосоциалното развитие. Този етап обхваща възрастовата група от 40 до 65 години. Психологически казано, генеративността се отнася до оставянето на лична следа върху света чрез създаване или грижа за неща, които ще надживеят индивида. На този етап целта е да се отговори на въпроса „Мога ли да направя живота си полезен?“. През средната възраст хората трябва да създават или да се грижат за неща, които ще продължат да съществуват след тях, тоест те трябва да създават положителни нужди, които ще бъдат от полза за други хора. Чрез този процес ние връщаме на обществото чрез образованието на нашите деца, нашата продуктивност на работа и участие в обществени дейности и организации. Необходимостта от създаване и водене на следващото младо поколение се осъзнава на нивото на родителството. По време на тази психосоциална криза хората допринасят за следващото поколение чрез грижи, учене и социален принос. В тази фаза човек допринася за развитието на други хора, бъдещите поколения чрез наставничество, доброволчество, родителство.

Целостта на егото срещу отчаянието е **осмият етап** според теорията на Ериксън за психосоциалното развитие. Този етап обикновено започва на 65-годишна възраст и завършва със смъртта на индивида. През този период хората разсъждават върху своите постижения и могат да развият чувство за почтеност, ако смятат, че са имали успешен живот. С напредване на възрастта производителността на човек намалява и той започва пенсионерски живот. Ериксън вярва, че ако гледаме на живота си като на непродуктивен, тогава ще се чувстваме виновни за миналото си или че не сме постигнали житейските си цели, така че ще станем недоволни от живота

и ще развием чувство на отчаяние, водещо до депресия и безнадеждност. Ако човек изживее този етап от живота успешно, тогава може да се каже, че този човек е постигнал мъдрост. Мъдростта позволява на човек да погледне назад към живота си с чувство на удовлетворение и удовлетворение и да приеме смъртта без страх.

Мъдрите хора се характеризират с непрекъснато състояние на почтеност на егото, но те също така изпитват отчаяние. Следователно по-късният живот се характеризира както с почтеност, така и с отчаяние, които се редуват като чувства в индивида.

Осемте етапа на човешкото развитие предоставят надеждни описания на развитието на личността. С тези етапи на развитие на идентичността на детето се помага да премине през различни етапи и да овладее положителното учене с пълната му сложност и трудност.

2.2.5. Теорията на Адлер за индивидуалната психология и психотерапия

Адлер беше решен да разбере човека напълно, вярвайки, че психологът трябва да разбира вътрешните фактори, както и външните фактори. Поради тази гледна точка той нарече своята школа по психология индивидуална. Тази школа на мисълта се съобщава в литературата като ненаучна и трудна за емпирично доказване. Адлер вярва, че основният психологически елемент на невротата е чувството за малоценност и че хората, които страдат от това чувство, се опитват да преодолеят чувствата, без да са в контакт с реалността (White, 1917).

До скоро теориите на Адлер бяха трудни за пълно доказване, докато скорошните невронауки не предоставиха подкрепа. Скорошно проучване (Miller & Dillman Taylor, 2016) обобщава настоящите невронаучни доказателства и връзката им с Адлерианската психология. Невролозите приветстват централните хуманистични принципи на теорията на Адлер, включително социалната вграденост, холизма и бихейвиоризма.

Напредъкът в невронауката потвърждава принципите и практиките на Адлер и допълнително информира еволюцията на теорията, която е описана по-обстойно в изследването на Miller & Taylor (2016).

Теорията на Адлер е насочена към признаването, че всеки човек се разбира най-добре в контекста на техните взаимоотношения. Основната роля на взаимоотношенията в растежа и развитието е фундаментално хуманистично вярване. Според Адлер хората имат способност за социален интерес, тоест социално чувство, чувство, че принадлежат на света и допринасят за света по различни начини. Теоретично, по-високите нива на социален интерес са свързани с по-високи нива на психическо благополучие, докато по-ниските нива на социален интерес са свързани с чувства на изолация, малоценност и егоцентрично поведение (Griffith & Powers, 1984). Консултантите и психолозите, които следват принципите на Адлерианската теория, имат за цел да укрепят терапевтичните взаимоотношения, да насърчат клиентите, да ги насърчат за социална ангажираност и да повишат перспективата на клиента.

Концепцията на Адлер за социалния интерес е в съответствие с много невробиологични възгледи за оптимално благосъстояние (Sikorski, McHenry, & McHenry, 2013), а действието за общото благо на други хора е отражение на невробиологичната интеграция. Скорошни изследвания показват, че състраданието и добротата могат да укрепят взаимоотношенията, психическото и физическото здраве (Fredrickson, et al., 2013). Индивидите, които съобщават, че имат по-висока цел, свързани социално и са били в услуга на други, имат по-ниски нива на възпалителни маркери. Индивидите, които изпитват повече хедонично щастие, що се отнася до здравето, показват по-ниски нива на антивирусни отговори и повишени нива на провъзпалителни гени.

Тези констатации са първоначално невробиологично доказателство за важноста на социалния интерес. Това предоставя валидни доказателства за усилията на адлерианските психолози да засилят социалните настроения за по-добро психично здраве. Тогава адлерианските психолози се стремят да разберат семейните връзки, техните културни и семейни ценности, очакванията за ролята на половете, психологическия ред на раждане. Обръща се специално внимание на поредността на раждане и той се оценява като фактор, който има съществено влияние върху сравняването и разграничаването на братята и сестрите помежду им, за да получат значимо място в семейството и чувство за принадлежност. Тази концепция също е представена теоретично от Адлер и е разработена по-долу.

Допълнителна адлерианска концепция е свързана с ранните детски преживявания в личностните приоритети. Кефир (1981) идентифицира

личностните приоритети като прозорец към живота на човека. Теорията за личностните приоритети се основава на факта, че всеки човек развива определено поведение и взаимоотношения по време на детството по отношение на околната среда и му дава чувство за значимост и принадлежност. Най-често срещаните приоритети на човек са: контрол, комфорт, превъзходство и удовлетворяващи чувства (Kefir, 1981; Taylor D. D., 2013).

Компенсация за слабости

Според Adler (2013b), всички бебета имат чувство за малоценност и неадекватност веднага след като започнат да изживяват света, като например привличането на родителско внимание. Преживяванията дават на детето необходимостта да се стреми да компенсира слабостите с други силни страни. В търсенето на обезщетение от детето могат да се развият няколко крайни сценария. Първият сценарий е, ако детето получава подходящи грижи и внимание, тогава се очаква то да може да приеме своите предизвикателства и да научи, че те могат да бъдат преодоляни с упорит труд. Смята се, че по този начин детето се развива нормално и смело, за да се изправи срещу несъвършенствата (Lazarsfeld, 1966, стр. 163-165).

Прекомерно обезщетение

В случай, че чувството за малоценност стане много интензивно, тогава детето започва да чувства, че няма контрол над средата си. Поради това ще се стреми към обезщетение до момента, в който обезщетението вече не е задоволително. В този момент тя кулминира в свръхкомпенсация, тъй като детето се фокусира твърде много върху целта си, което се превръща в патологичен феномен. Например, за да илюстрира този аспект, Адлер (1917 г., стр. 22) използва древногръцкия герой Демостен, който имаше много ясно изразено заекване, но въпреки това стана най-великият оратор в Гърция. Демостен се е чувствал непълноценен и свръхкомпенсиран поради изразеното си заекване, но не само е отстранил говорния си дефект, но е използвал тази възможност за своята професия, което е практически невъзможно за човек, който заеква.

Комплекс за малоценност

Третият етап, след свръхкомпенсацията, е развитието на комплекс за малоценност, което означава липса на самочувствие, когато човек не е в състояние да коригира чувството си за малоценност. Според Adler (2013), характеристиката на комплекса за малоценност е, че хората се стремят да намерят ситуация, в която ще процъфтяват (стр. 74), и този стремеж произтича от непреодолимо чувство за малоценност.

Чувството за малоценност се изгражда от два компонента: първичен и вторичен. Първичният компонент се отнася до малоценността на бебето, т.е. „оригинално и нормално чувство“ (Stein & Edwards, 2002, p. 23), което дава на детето чувство за мотивация за развитие. Вторичният компонент е малоценност, която се появява при възрастни, когато индивидът развива преувеличено чувство за малоценност (стр. 23). Вторичната малоценност е вредна за възрастните, но представлява комплекс за малоценност.

Комплекс за превъзходство

Комплексът за превъзходство възниква, когато човек трябва да докаже, че е по-висш, отколкото е. Adler (2013a) дава пример за дете с комплекс за превъзходство, което се държи арогантно, нахално и неприятно (стр. 82). Ако детето ходи на психотерапия, тогава може да се разбере, че наглостта идва от чувството му за малоценност. Adler (2013a) твърди, че комплексите за превъзходство произхождат от комплекси за малоценност, тъй като хората, засегнати от комплекс за малоценност, се опитват да избягат от своите предизвикателства и трудности (стр. 97).

Позицията на Adler (2013a) не одобрява концепцията за типовете личност, тъй като той смята, че по този начин може да се възприеме уникалността на всеки човек. Но смята, че има модели на начин на живот, които според него се формират в детството. Адлер вярваше, че въз основа на формираните модели психологът ще може да предскаже бъдещето по-лесно само въз основа на взаимен разговор и отговори (с. 100). Адлер и неговите последователи анализират начина на живот на човека, като го сравняват със „социално адаптирано човешко същество“ (стр. 101).

Друг фактор за формирането на личността на детето, на който Адлер обръща значително внимание, е редът на раждане на децата в семейството (Адлер, 2013b, стр. 150-155):

- Първородните деца имат предимства, защото родителите ги разпознават като „по-големи, по-големи, по-силни“, а това дава на първородните деца усещане за „пазител на реда и закона“. Поради това първородните имат много голяма лична сила и ценят концепцията за сила с уважение.
- Второродените деца често са засенчени от по-големите си братя/сестри, поради което непрекъснато се стремят към превъзходство под натиск, който се ръководи като процес от техните по-големи и по-мощни братя/сестри.
- Най-малките деца са постоянно в по-ниска позиция, непрекъснато се опитват да се докажат, поради усещането за по-ниско положение в семейството. Според Адлер се разграничават два типа най-малки деца:
  - По-успешен тип, който надминава всеки друг член в семейството и става най-способният член в семейството;
  - По-малко успешен тип, който не надхвърля очакванията, защото няма достатъчно самочувствие. Този тип деца се дистанцират от останалата част от семейството и се отбягват.
- Единствено дете, според Адлер, е най-нешащният случай, тъй като цялото внимание и очакване на родителите е насочено към единственото дете, а то до голяма степен е свикнало да зависи от родителите си и постоянно се нуждае от подкрепа и помощ. Този тип деца може да виждат света като враждебно място поради постоянната предпазливост на родителите.

Психотерапията на Адлер е изградена на шест етапа (Stein & Edwards, 2002). Тези шест етапа служат като ръководство, тъй като всяко отделно пътуване има различен път. Адлерианската психология има за цел да накара пациента да се чувства свързан и компетентен, така че Адлерианската психотерапия ще помогне на пациента да преодолее чувството за малоценност. Тази психотерапия има три цели:

- Да намали комплекса за малоценност в нормален интензитет, когато пациентът търси значимост;

- Намаляване или пълно изчезване на комплекса за превъзходство над другите;
- Да насърчава чувството за равенство и социалност;

Етап 1: Установяване на терапевтична връзка

За да бъде ефективна психотерапията, е необходимо терапевтът и клиентът да имат здравословно сътрудничество и разбирателство, с топла и емпатична връзка, за да постигнат постепенен напредък. Тази връзка се постига с истинска топлина и състрадание от страна на терапевта и взаимно доверие във връзката.

Етап 2: Оценка

Терапевтът трябва да извърши задълбочена оценка на клиента, за да може да се разработи подходящ терапевтичен процес. Следователно анализът трябва да оцени поне следните елементи: чувство за малоценност, психологическо движение под формата на „мислене, чувства и поведенчески движения, които ще бъдат отговор на ситуацията или задачата“, чувство за общност, ниво и радиус на активност, отношение към професия, любов, секс, други хора, фиктивна цел, дефинирана като "въобразена, само идеална, създадена да вдъхновява", постоянно и пълно освобождаване от чувството за малоценност;

Етап 3: Насърчаване и изясняване

Процесът на насърчаване помага на клиента да намали чувството за малоценност. Терапевтът може да започне с признаване на смелостта, която клиентът вече е показал, и да продължи с обсъждане на малки стъпки, които клиентът може да предприеме, за да стигне до по-сигурно място. Освен насърчаването, важен аспект е изясняването на чувствата и вярата на клиента в себе си, другите и в живота като цяло. Това се постига чрез Сократово задаване на въпроси, чрез които терапевтът предизвиква личната логика на клиента и се фокусира върху психологическите движения около неговата фиктивна цел.

Етап 4: Тълкуване

Фазата на интерпретация на начина на живот на клиента обхваща периода, когато клиентът отбелязва видим напредък, така че клиентът и терапевтът започват да изследват значението на неговото движение във връзка с неговите цели. Тази фаза трябва да се направи с голямо внимание и точно в точния момент, когато клиентът е достатъчно насърчен. Обсъждането и разпознаването на проблеми като комплекс за малоценност може да бъде трудно за клиента, но прозрението може да бъде трансформиращо.

Етап 5: Пренасочване на начина на живот

След преминаване на етап 4 и идентифициране на проблемите в начина на живот на клиента, в следващия етап клиентът трябва да пренасочи начина си на живот към удовлетворение от живота. Това включва намаляване и продуктивно използване на чувството за малоценност, промяна на фиктивната крайна цел и увеличаване на социалните чувства.

Етап 6: Мета-терапия

Някои клиенти може да решат да търсят по-нататъшно личностно развитие към по-високи ценности като: истина, красота и справедливост. На този етап терапевтът може да предложи стимулация на клиента да достигне до най-добрата версия на себе си. На този етап е необходимо дълбоко разбиране на индивидуалното ниво на клиента.

3. ОПИСАНИЕ НА МЕТОДИКАТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

3.1. Предмет на изследването

Предмет на изследване в този труд е оценката на въздействието на прилагането на концепцията за позитивно родителство върху изграждането на личността и формирането на личностна идентичност у децата.

Във връзка с темата беше оценена връзката между родители и деца, която е двупосочна и се влияе от множество фактори.

3.2. Обект на изследването

Изследваната популация е в училищна възраст от 7 години до 13 години, ученици в начално училище. Техните родители също бяха анкетирани и представляват втората извадкова група за това изследване. Териториално изследването е проведено на държавно ниво. Изследването включва 124 деца и 56 родителски двойки, т.е. 12 деца, които имат брат и/или сестра. Изследването е проведено в периода от декември 2021 г. до края на април 2022 г. Тъй като пандемията от Covid-19 все още продължаваше по време на изпълнението на емпиричното проучване, платформата Google Forms беше използвана за провеждане на анкетните карти. Изследванията са проведени в 10% (N=97) от броя на редовните основни училища на ниво РС. Македония регистрирани (N=972) според Държавната статистическа служба за учебната 2021/2022 г.

3.3. Цели и задачи на емпиричното изследване

Изследователските цели на това емпирично изследване са:

1. Проучване на информираността и запознатостта на родителите с понятието и значението на позитивното родителство;
2. Проучване на практиките на родители, които прилагат позитивно родителство при отглеждане на деца;
3. Проучване на потенциални причини за неприлагане на концепцията за позитивно родителство;

4. Проучване на влиянието на зависимите променливи върху родителите, прилагачи или неприлагачи концепцията за позитивно родителство;
5. Идентифициране на най-честите фактори, които имат отношение към неприлагането на позитивно родителство;
6. Проучване на влиянието на родителските трудови задължения върху възпитанието, изграждането на личностната идентичност и личността на децата;
7. Идентифициране на родителския стил на възпитание на децата;
8. Проучване на родителския стил на възпитание на децата в зависимост от чертите на характера на децата, формирана или формираща се идентичност и личност;
9. Проучване на общото въздействие на прилагането на концепцията за позитивно родителство върху формирането на личността и личностната идентичност на децата;
10. Идентифициране на нуждите на родителите и децата според теорията на Хорни и съпоставянето им, за да се изведе потенциалната зависимост;
11. Идентифициране на формираните елементи при децата според теорията за психосоциалното развитие на Ериксон;
12. Разпознаване на елементите на Адлер в развитието на личността и идентичността на детето;
13. Формиране на картина на ситуацията в РС. Македония за прилагането на концепцията за позитивно родителство и влиянието на позитивното родителство.

Задачата на това емпирично изследване е да анализира наличните в литературата данни за двете изследвани променливи „позитивно родителство” и „идентичност и личност на детето”. Този анализ има за цел да направи преглед на чуждестранни изследвания и техните констатации, а в рамките на дисертацията да направи сравнителен анализ на констатациите. Прегледът на литературата има за цел да представи

теоретичните основи на позитивното родителство и теориите за изграждане на идентичност и личност. Също така, задачата на този труд е да анализира и интерпретира избрани променливи (пол, етническа принадлежност, ниво на образование, участие в родителски програми, разделяне на семейните отговорности, родителски умения, по-нататъшно образование за развитие на родителски умения), тъй като те влияят на изграждането на положителното родителство.

Следваща задача е да се анализира как положителното родителство влияе върху изграждането на идентичността и личността на децата.

Задачата на статията е да изследва как променливите (опит в ранна детска възраст, родителски ангажимент, здравен статус, приятели, връзка родител-дете и учител-дете) влияят върху изграждането на идентичността на детето и впоследствие да идентифицира идентичностите в сравнение с теориите за изграждане идентичност и личност. Основната задача на това изследване е да се изследва връзката родител-дете и кои от променливите влияят върху подобряването на положителното поведение на родителите, тоест подобряването на връзката родител-дете.

Задачите на това изследване са:

1. Да се провери дали родителите са запознати с концепцията за позитивно родителство;
2. Да се провери дали родителите прилагат концепцията за позитивно родителство и доказана чрез практиката;
3. Да проучи какво влияние имат независимите променливи върху родителите да практикуват концепцията за позитивно родителство;
4. Да се изследва представянето на типа родителски стил, с който родителите възпитават децата си;
5. Да се изследва кои родителски стилове са застъпени и тяхното съотношение и роля в изграждането на личността и идентичността на детето;
6. Да се изследва дали прилагането на концепцията за позитивно поведение на родителите има положителен ефект върху изграждането на личността и личностната идентичност на децата;
7. Да се направи съпоставка между различните стилове на родителство и как те влияят върху изграждането на личността и идентичността на децата;

8. Да се изследва дали родителските знания, умения и чувство за компетентност подобряват връзката родител-дете;
9. Да се изследват практиките на дисциплиниращите стратегии и тяхното въздействие върху изграждането на връзката родител-дете;
10. Да се изследва как родителското присъствие в ежедневието на децата влияе на тяхната личност и изграждане на идентичност;
11. Да се изследва влиянието на изследваните независими променливи за родителите върху изграждането на личността и идентичността на децата;
12. Да се определи връзката на стила на поведение на родителите с профила на идентичността на детето.

3.4. Изследователски хипотези

Основната хипотеза, на която се основава това изследване, е, че техниките и програмите за родителство укрепват семействата, така че положителното родителство се практикува и подобрява, т.е. укрепва връзката и връзката между родители и деца, като по този начин намалява възможността за малтретиране на деца. форми на насилие.

Хипотеза 1: Майките показват по-положителни родителски характеристики от бащите.

Хипотеза 2: Родителите в двойка посещават или са информирани за концепцията за позитивно родителство.

Хипотеза 3: По-голямата част от родителите в Р.С. Македония прилага позитивно родителство.

Хипотеза 4: Децата от женски пол са по-склонни да помагат на другите.

Хипотеза 5: Децата от мъжки пол са по-склонни да се социализират.

Хипотеза 6: Бащите имат по-положителни родителски характеристики от майките, за да насърчават децата да повтарят нещата, въпреки че не са успели в нещо преди.

Хипотеза 7: Майките имат по-положителни родителски характеристики от бащите, за да насърчават децата да правят правилното нещо, дори когато това не им носи полза.

Хипотеза 8: Групата лични постижения по отношение на емоционалното състояние има по-голямо влияние върху изграждането на личностна идентичност у децата.

Хипотеза 9: Майките, в сравнение с бащите, не прекарват качествено време с децата си.

Хипотеза 10: Бащите по отношение на майките позволяват на взаимоотношенията с детето да се развиват повече спрямо неговите потребности и интереси.

Хипотеза 11: Децата от женски пол показват по-близки отношения с родителите си, отколкото децата от мъжки пол.

Това емпирично изследване се основава на следните променливи:

Независими променливи за родителите:

- възрастова група, степен на образователен профил, етническа принадлежност, наличие на пороци, финансови доходи, информираност на родителите за позитивното родителство, (не)заетост на родителя,

Независими променливи за деца:

- пол, възрастова група, наличие на увреждания, дали е единствено дете или има брат/сестра;

Зависими променливи за родителите:

- (не)достатъчно време за отглеждане на децата, прилагане на съвременни начини на отглеждане, стил на родителство;

Зависими променливи за деца:

- личностна идентичност при децата, личност, поведение, интерактивно-комуникационна връзка с родител, интеракционно-комуникационна връзка с учител и интеракционно-комуникационна връзка с приятели.

3.5. Методология и организация на изследването

За тази изследователска работа бяха използвани следните методи:

1) Метод на анализ и синтез

Анализът и синтезът в научните изследвания са допълващи се изследователски техники, които се третираат като един научен метод.

Според речника на Вуяклия (1980, стр. 43) терминът анализ идва от гръцката дума – анализ, което означава разделяне, разлагане, разпадане на цялото на части. С този научно-изследователски метод интелектуалните единици, процеси, явления се разбиват на общи, по-прости части или абстракти, за да се анализира тяхното влияние и участие като цяло. С помощта на този метод ще бъде направен критичен анализ на теоретичните основи и наличните публикации, както и резултатите от нашите изследвания и ще бъде установена причинно-следствена връзка (Баткоска, 2005:29-36; Шешич, 1988:69-99; Зеленика, 2000:323-401). Терминът синтез произлиза от гръцката дума синтез и в речника на Вуяклия (1980, стр. 847) се определя като сглобяване, съединяване на няколко части в едно цяло. Методът на синтез ще има за цел да обедини всички отделни елементи на резултатите от изследването, за да формира картина на значението на констатациите.

2) Метод на обобщаване и специализация

Терминът генерализация в речника на Vuяaklia (1980, стр. 167) идва от нео-латинската дума, която означава умствената дейност на обобщаване, формирането на общи заключения, докато специализацията също идва от нео-латинското и в речника на Вуяклия (1980, стр. 865) е мисловен процес на разбиране на общи характеристики на обекти, понятия, явления,

процеси, закони и характеристики към конкретни обекти, понятия, явления, процеси, закони и характеристики.

Методът на обобщаване ще има за цел да формира общи заключения от индивидуални наблюдения, докато методът на специализация ще има за цел да формира по-конкретни заключения от индивидуални наблюдения.

3) Метод на описателен анализ

Терминът описание в речника на Вуяклия (1980, стр. 207) означава процедура, която описва и представя фактите на процеси, явления, без да се прилага научно тълкуване и обяснение. Най-често описанието се прилага в началния етап на изследването, но стойността му нараства, ако е свързано с обяснението на причинно-следствени връзки, закони, важни открития и факти. В тази научно-изследователска работа ще се прилага дескриптивен анализ при тълкуване на теории, а в експерименталната част ще се свързва с анализ и писмено изследване.

4) Метод на сравнителния анализ

Терминът сравнение идва от латинската дума *comparatio*, която в речника на Vujaklia (1980, стр. 442) е описана като подреждане, сравняване, подравняване. Целта на този метод е да се направи съпоставка на два еднакви или свързани факта, явления, процеси, отношения, за да се получат нови данни и изводи. При метода на сравнението първо се определя общото между двата сравнявани субекта, а след това по какво се различават и в този начин на представяне на данните е съществена роля на този метод (Зеленика, 2000:339- 340). Целите на този метод са да се определят разликите и приликите, т.е. общите аспекти между сравняваните находки, да се изведат подходящи заключения, да се класифицират новооткритите аспекти и възможността да бъдат систематизирани, да се формира поток и проследимост на развитието на проучването.

Техниките, които са приложени в тази изследователска работа са: анализ на документацията, анкетиране и тестване.

За тази изследователска работа бяха използвани няколко измервателни инструмента: независимо създаден анкетен въпросник за родители и деца с въпроси с множество отговори, анкетен въпросник на Никомех за измерване на положителното родителство, РРТQ-С (въпросник за личностни черти за деца) – въпросник за анкета за деца за измерване на

личността, независимо създаден анкетен въпросник за връзката родител-дете със затворени въпроси и адаптиран анкетен въпросник за измерване на личната идентичност на децата. Използвани са общо шест анкетни въпросника.

Данните за демографските променливи бяха събрани от респондентите с помощта на анкетен въпросник, състоящ се от въпроси, свързани с: родителска роля, възраст, образователен профил, етническа принадлежност, заетост на родителите, финансови доходи, колко деца имат и на каква възраст, дали децата им посещават училище с увреждания и какъв вид увреждане и данни за злоупотреба с алкохол, злоупотреба с опиоидни вещества, домашно насилие и девиантно поведение. Анкетният въпросник е създаден независимо за целите на това изследване. Анкетната карта за деца се състоеше от въпроси за получаване на данни за: пол, възраст и дали имат братя и/или сестри. Анкетният въпросник за получаване на данни за взаимоотношенията между родители и деца е съставен от десет въпроса от затворен тип.

За оценката на положителното родителство е приложен анкетният въпросник на Никомах, който е базиран на модел, зададен от Seligman (2002). (Селигман, 2002). Изследване на Kyriazos & Stalikas (2019) показва, че този въпросник е приложим за родители, които имат деца на възраст от 7 до 13 години (Kyriazos & Stalikas, 2019). Въпросникът за проучването разглежда четири положителни родителски фактора: ценности на грижата, идентифициране на силните страни и насърчаване, родителски контекст и участие.

Този инструмент за измерване се състои от 20 елемента, като измерването е извършено с помощта на скала на Likert от 1 до 5, която изразява степента на съответствие с всеки елемент. Значението на всяка точка е следното: 1 = абсолютно невярно, 2 = предимно невярно, 3 = не мога да разбера дали е вярно или невярно, 4 = предимно вярно, 5 = абсолютно вярно. Няма отрицателни елементи.

Четири фактора се изследват с този въпросник: стойности на грижата, които са представени от точки 1 до 9, идентифициране на силните страни и насърчаване, които са представени от точки 10 до 14, родителски контекст, представен от точки 15 до 17, и участие представени чрез т. 18 до 20.

Точкуването за общ резултат се извършва чрез сумиране на всички отговори и разделянето им на 20, за да се получи общият среден резултат.

Резултатите за всеки елемент бяха анализирани отделно и общият резултат за всеки родител-респондент също беше представен.

РРТQ-C (въпросник за личностни черти за деца) е използван за оценка на личността на деца на възраст от 7 до 13 години. Изследователите Maćkiewicz и Ciesiuch (2016) проведоха проучване за валидиране на нов инструмент за измерване на детската личност - РРТQ-C. Този инструмент за измерване е разработен, за да преодолее трудностите, свързани с измерването на личността на децата, и е в съответствие с когнитивното развитие на децата като респонденти.

Основната идея на този въпросник е да покаже черти на личността чрез снимки, които представляват поведение. Героят, представен на всяка снимка, е подходящ за респонденти от двата пола. Измервателният инструмент се състои от 15 айтема, по три айтема за всеки аспект: екстравертност, невротизъм, отвореност към преживявания, сговорчивост и добросъвестност. Всеки елемент се състои от две картинки: първата картинка е индикатор за ниско ниво на дадена черта, а втората картинка показва високо ниво на същата черта. Снимките показват един и същ герой, който се държи различно на снимките. Детето трябва да избере картинка, в която да се разпознае с поведението си и да покаже приликата си с главния герой в три точки (за по-малки деца от 6 до 9 години) или пет точки (за по-големи деца от 10 до 12). години) по скалата за отговор. Според инструкциите детето трябва да помисли дали се държи повече като героя от лявата или дясната снимка. Скалата за отговор е много подобна на скалата, създадена от Harter в теста за профил на самовъзприятие за деца. Скалата се състои от 5 стойности, както следва:

1 = определено (лявата страна) (5 за елементи с обратен рейтинг R)

2= малко (лявата страна) (4 за елементи с обратна точка)

3 = зависи

4 = леко (дясна страна) (4 за елементи с обратна точка)

5= определено (дясна страна) (4 за елементи с обратна точка)

Въпросникът за изследване за измерване на личната идентичност на децата е адаптиран от въпросника за проучване, използван в изследването (Nario-Redmond, Biernat, Eidelman, Palenske, & Debra, 2004). Техният анкетен въпросник се състоеше от 16 елемента, докато в нашата версия той беше надстроен до 38 елемента. Скалата за отговор е по скала от 1-9 точки,

където 1 представлява „Изобщо не ме интересува кой съм“, а 9 представлява „Много ме интересува кой съм“.

3.6. Методи за статистическа обработка на данни

Данните, получени от първични източници, ще бъдат статистически обработени. За целта ще се прилага дескриптивна статистика, обхващаща статистическите показатели: минимум, максимум, средна стойност, ексцес, асиметричност, стандартно отклонение.

Изкривеността на статистическия индикатор се отнася до изкривяване или асиметрия, която се различава от симетрична полусферична крива или нормално разпределение. Изкривеността е степента на асиметрия, наблюдавана във вероятностното разпределение. Изместването на тази крива наляво (отрицателно изкривяване) или надясно (положително изкривяване) се нарича изкривена крива. Изкривеността определя количествено степента, в която дадено разпределение варира от нормално разпределение. Нормалното разпределение има изкривяване от нула, докато логнормалното разпределение може да покаже малка степен на изкривяване надясно (Chen, 2021). Изкривяването се изчислява по формулата (1):

$$\tilde{\mu}_3 = \frac{\sum_i^N (X_i - \bar{X})^3}{(N-1) \cdot \sigma^3} \quad (1)$$

$\tilde{\mu}_3$ - изкривеност

N – брой променливи в разпределението

X_i – случайни променливи

$\bar{X}$ – средно на разпределение

σ – стандартно отклонение

Статистическият показател ексцес като мярка описва формата на краищата (опашките) на разпределението по отношение на цялата форма. Високият ексцес често се характеризира с отклонения, докато ниският ексцес има липса на отклонения. Ексцесът се използва за идентифициране

дали краищата (опашките) на разпределението имат екстремни стойности. Разпределението на кривата на ексцеса може да бъде мезокуртично, където разпределението на ексцеса е подобно на нормалното разпределение, т.е. екстремните характерни стойности на разпределението са подобни на нормалното разпределение. Лептокуртичното разпределение има по-висок ексцес от мезокуртичното разпределение, то се характеризира с дълги опашки (отклонения). Платикуртичното разпределение се отличава с къси опашки, има широко-късо разпределение (Kenton, 2021). Ексцесът се изчислява по формула (2).

$$Kurtosis = \frac{\sum_i^N (X_i - \bar{X})^4}{(N-1) * \sigma^4} \quad (2)$$

N – брой променливи в разпределението X_i – случајни варијабли

$\bar{X}$ – средно на разпределение

σ – стандартно отклонение

Описателната статистика беше изчислена с помощта на софтуерния инструмент Excel от софтуерния пакет MS Office.

За да се тестват и проверят хипотезите, беше приложен t-тест на независими групи. Този статистически тест за независими средни сравнява разликите между две извадкови средни с очакването, че няма разлика в популацията. За този тип тест изследователят не трябва да знае параметрите на популацията. Докато нулевата хипотеза не показва разлики в популацията, стойността за t-теста. Предположенията за независими средни са както следва: произволно вземане на извадка от определена популация; интервал или съотношение на измерване; резултатите от популацията са нормално разпределени и дисперсиите на популацията са равни (t-тест за независими средни стойности, n.d.). T-тестът беше проведен с помощта на софтуерния инструмент Excel от софтуерния пакет MS Office.

Използван е тест χ^2 за анализиране на констатациите, при които са анализирани нечислови променливи. Очакваните честоти бяха изчислени в софтуерния инструмент Excel на софтуерния пакет MS Office с уравнение (3), а коефициентът с уравнение (4) и степените на свобода с уравнение (5), докато наблюдаваните честоти бяха преброени.

$$f_{exp} = \frac{\text{сума од ред} * \text{сума од колона}}{N} \quad (3)$$

$$\chi^2 = \frac{(f_{obs} - f_{exp})^2}{f_{exp}} \quad (4)$$

f_{obs} – емпирична честота

f_{ex} – очаквана честота

$$Df = (r-1)(c-1) \quad (5)$$

c = број колони

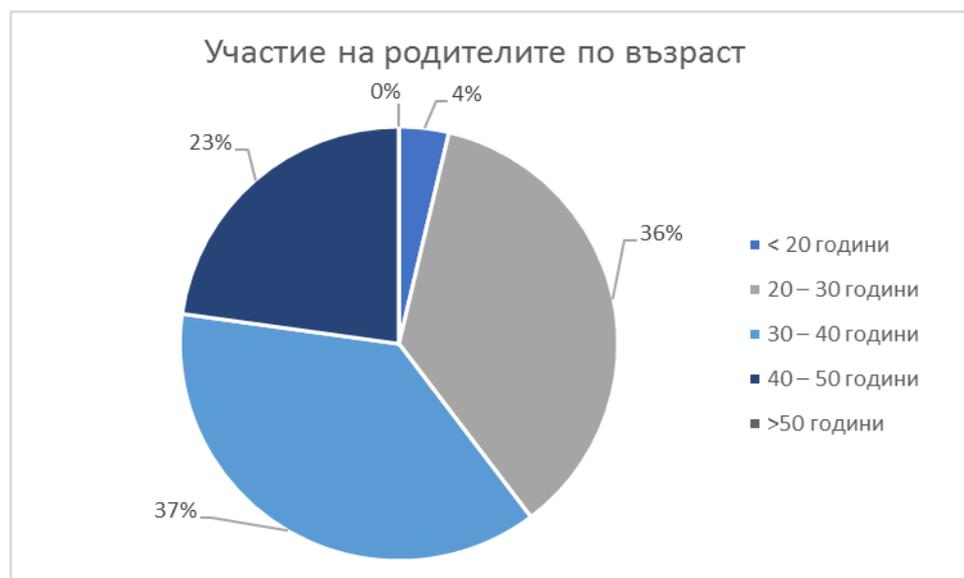
r = број редове

Беше избрано ниво на значимост $\alpha = .05$.

4. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

4.1. Количествен анализ на резултатите

Получените резултати от анкетните карти са обобщени и представени в тази глава. Отговорите на въпросниците за получаване на данни от социално-демографски аспект за родителите са показани на следващите графики по-долу. Графика 1 показва разпределението на родителите по възрастови групи.

Графика 1. Разпределение на родителите по възраст

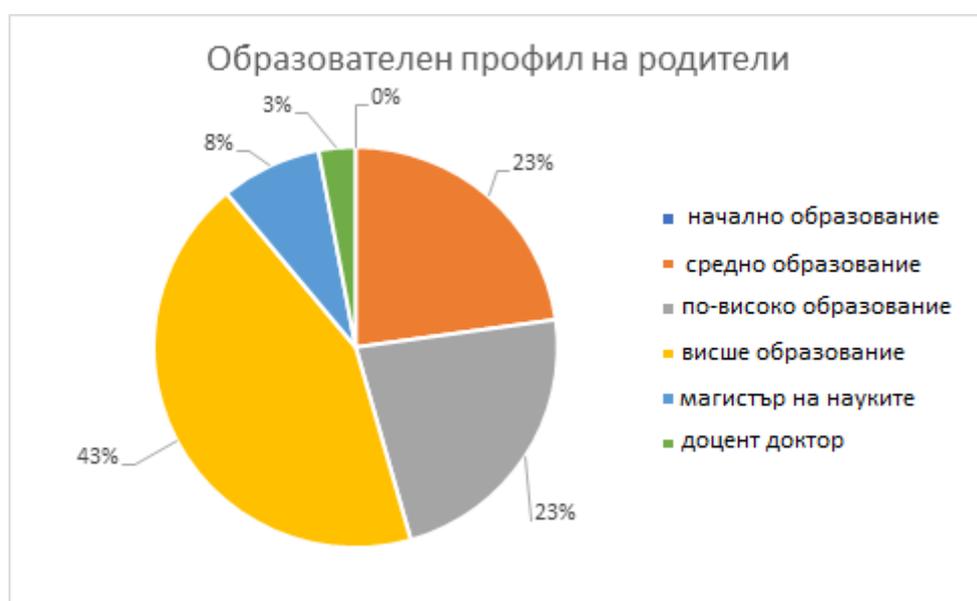
Най-голямо участие имат родителите на възраст от 30 до 40 години с 37%, а най-малко участие имат родителите на възраст < 25 години. Анкетираният родители на възраст от 40 до 50 години участват с 23%, а тези от 25 до 30 години с 36%. Сегментирана разбивка по родителска роля и възраст е показана в таблица 8.

Родителска роля	Майка		Баща	
	Брой	Процент	Брой	Процент
< 25 години	3	4,4%	2	2,9%
25 – 30 години	26	38,2%	23	33,8%
30 – 40 години	29	42,7%	22	32,4%
40 – 50 години	10	14,7%	21	30,9%
> 50 години	-	-	-	-

Таблица 8. Сегментирано разпределение на родителската роля по възраст

От сегментираното деление се вижда, че най-много са майките (N=29) на възраст от 30 до 40 години, следвани от участието на възраст от 25 до 30 години (N=26) и на възраст от 40 до 50 години (N=10). и поне (N=3) на възраст под 25 години. Най-често наблюдаваните честоти (N=23) за бащите са на възраст от 20 до 30 години, следвани от възраст от 30 до 40 години (N=22) и от 40 до 50 години (N=21). Най-малък брой наблюдавани честоти (N=2) е на възраст под 25 години.

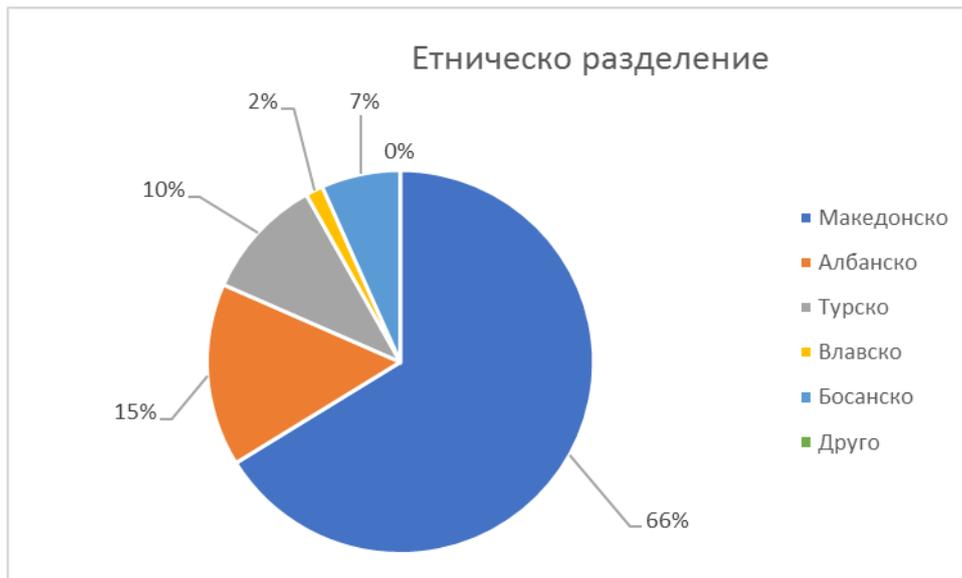
Графика 2 показва данни за образователния профил на родителите.

Графика 2. Образователен профил на родителите

По-голямата част от родителите (43%) са със завършено висше образование, а 23% от родителите имат висше професионално или средно образование. От тях 8% са придобили научна степен магистър, а 3% са доктор на науките.

По отношение на етническата принадлежност данните са показани на графика 3. Мнозинството (66%) са от македонски етнос, а най-малко (2%) са представени от влавски етнос. Представителството на албанския етнос е 15%, турския с 10%, 7% с босненския.

Графика 3. Етнически произход на родителите

Предварителни данни за финансовото състояние на родителите са анализирани и представени на графика X, а графика X представя трудовия статус на родителите.

Графика 4. Трудов статус на родителите

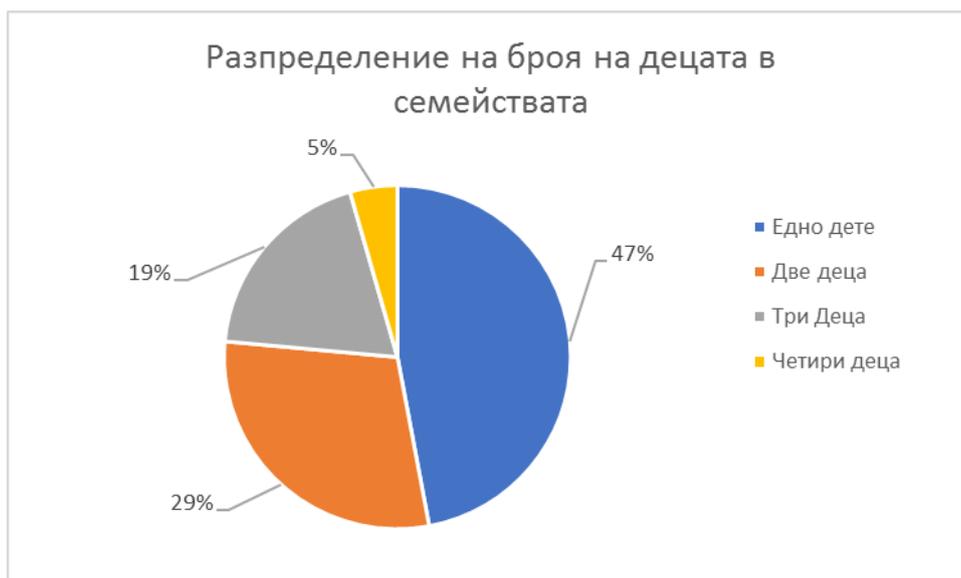
В повечето случаи родителската двойка е на работа (65%), докато в 26% от случаите е нает само бащата, а в 9% от случаите е заета само майката.

Графикон 5. Статус на вработеност на родители

Анкетираните са и родителите относно финансовото състояние на домакинството им. Няма регистрирани случаи, които нямат финансови доходи или са получатели на социални помощи. По-голямата част от родителите (43%) декларират, че финансовите им доходи не са достатъчни за покриване на месечните разходи.

Близо една трета от родителите (31%) декларират, че покриват месечните си разходи с финансовите си доходи, но не могат да спестяват. Почти една четвърт от анкетираните (26%) декларират, че успяват да спестяват и да покриват разходите си за живот. Графика 6 представя данни за броя на децата в семействата.

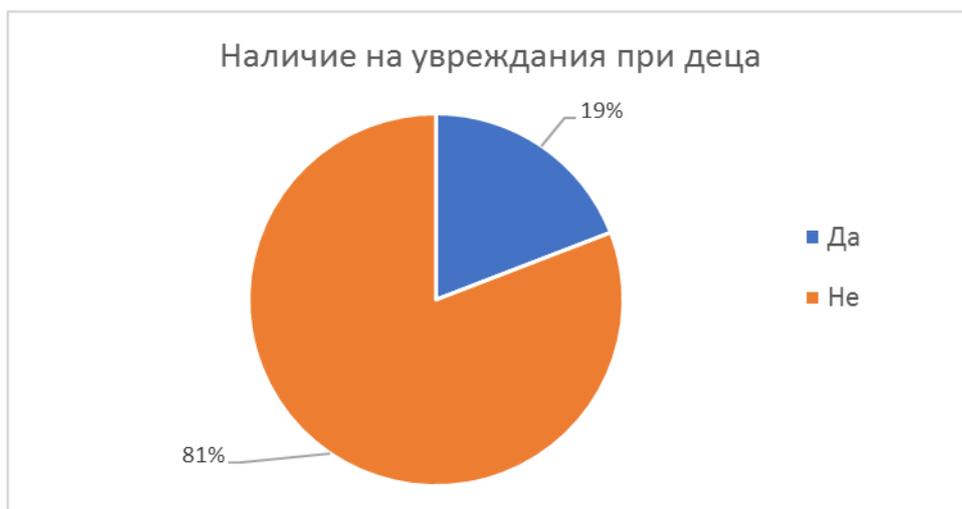

Графика 6. Разпределение на броя на децата в семействата

По-голямата част от семействата (47%) имат по едно дете, а почти една трета (29%) от семействата имат по две деца. Почти една пета (19%) от семействата имат по три деца, докато само 5% от семействата имат по четири деца. Семейното финансово положение в семейства с четири деца е разделено.

Две семейства имат достатъчно финансови приходи, за да покрият месечните разходи, докато едно семейство няма достатъчно доходи. Семействата с три деца също имат различно финансово положение, т.е. 38,5% от тях имат достатъчно доходи, за да покрият месечните разходи, 46,1% от тях нямат достатъчно доходи, за да покрият месечните разходи, а 15,4% имат достатъчно доходи, за да могат да спестяват. Статистическите данни показват, че 25,0% от семействата с две деца могат да спестяват, а 35,0% нямат достатъчно финансови приходи, за да покрият разходите си, а 40,0% от тях имат достатъчно финансови приходи, за да покрият разходите си. Почти една трета (34,4%) от семействата с едно дете имат възможност да спестяват, докато 43,8% от семействата декларират, че имат достатъчно финансови доходи, а около 21,9% декларират, че финансовите им средства не са достатъчни за покриване на разходите.

Графика 7 представя данни за наличието на увреждания сред децата, а графика 8 представя разпределението на уврежданията.

Графика 7. Наличие на увреждане при деца

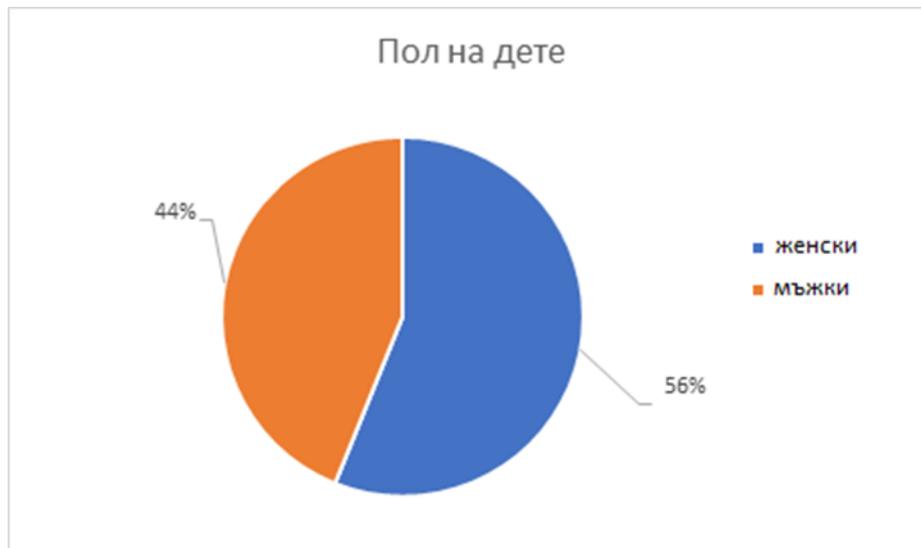
Родителите са декларирали в 81%, че децата им нямат увреждане, а 19% са с увреждане.

Графика 8. Наличие на вид увреждане при деца

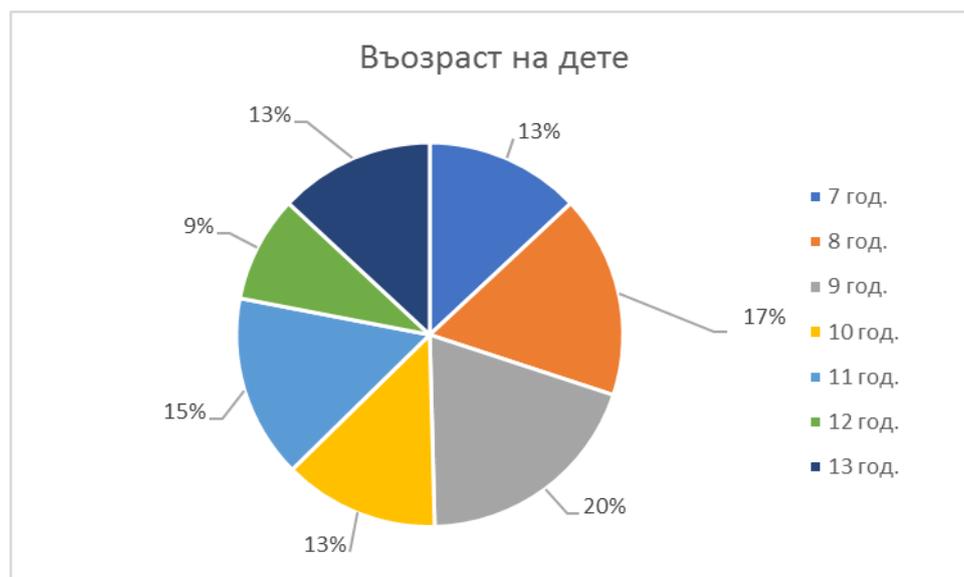
Децата с увреждания са предимно с аутизъм (54%), проблеми със зрението (31%) и проблеми със слуха (15%).

Участието на респондентите от мъжки пол е 56% (N=69), докато участието на респондентите от женски пол е 44% (N=54). Разпределението е показано графично на графика 9.

Графикон 9. Распределба на деца-испитаници по пол

Разпределението на общия брой деца (N=123) по възраст е показано графично на графика 10.

Графика 10. Разпределение на респондентите деца по възраст

Най-малко участие имат децата на 12 години (9%), а най-голямо участие имат децата на 9 години (20%). На възраст 7 години, 10 години и 13 години участието на децата е по 13%. При 11-годишна възраст участието на децата е 15%.

Направено е разпределение на децата-респонденти по пол и възраст, което е представено в таблица 9.

	Женски пол		Мъжки пол	
	Честота	Процент	Честота	Процент
7 години	13	18,8%	3	5,6%
8 години	13	18,8%	8	14,8%
9 години	12	17,5%	12	22,2%
10 години	8	11,7%	8	14,8%
11 години	11	15,9%	8	14,8%
12 години	5	7,2%	6	11,1%
13 години	7	10,1%	9	16,7%
Общо	69	100,0%	54	100,0%

Таблица 9. Разпределение на децата по пол и възраст

От табличното показване може да се заключи, че децата от женски пол на възраст 7 и 8 години имат най-високо участие с 13 наблюдавани честоти всяка, следвани в низходящ ред от 9 години (N=12), 11 години (N=11), 10 години (N=8), 13 години (N=7) и 12 години (N=5).

По отношение на децата от мъжки пол на 9 години най-често се наблюдават честоти (N=12), след това в низходящ ред са на възраст 13 години (N=9), 8, 10 години и 11 години (N=8), на 12 години (N=6) и на 7 години (N=3).

Въз основа на предварително представените данни е направена сегментация за наличие на увреждане спрямо възрастта и пола на децата. Данните са представени в таблици 10 и 11.

От таблица 10 се вижда, че най-голям брой наблюдавани честоти (N=4) има при деца на възраст 11 години, докато по две честоти се наблюдават при деца на възраст 7, 9, 12 и 13 години. Една честота е наблюдавана при деца на възраст 8 и 10 години.

Инвалидност Възраст	Проблем със зрението	Проблем със слуха	Аутизъм	Общо
7 години	1	1	-	2
8 години	-	-	1	1
9 години	2	-	-	2
10 години	-	-	1	1
11 години	-	1	3	4
12 години	-	-	2	2
13 години	2	-	-	2

Таблица 10. Разпределение на уврежданията по възраст сред децата

От таблица 11 може да се определи, че жените имат по-високо наличие на увреждане (N=9), отколкото децата от мъжки пол (N=4).

Инвалидност Пол	Проблем със зрението	Проблем със слуха	Аутизъм
Женски пол	4	2	3
Мъжки пол	0	0	4

Таблица 11. Разпределение на уврежданията по пол сред децата

Родителите отговориха и на въпроса дали са запознати с концепцията за позитивно родителство. Графика 11 представя получените данни. Според констатациите около една трета (34%) от респондентите заявяват, че са запознати с концепцията.

Графика 11. Информираност на родителите относно понятието за позитивно родителство

Таблица 12 показва наблюдаваните честоти на информираност на родителите относно концепцията за позитивно родителство.

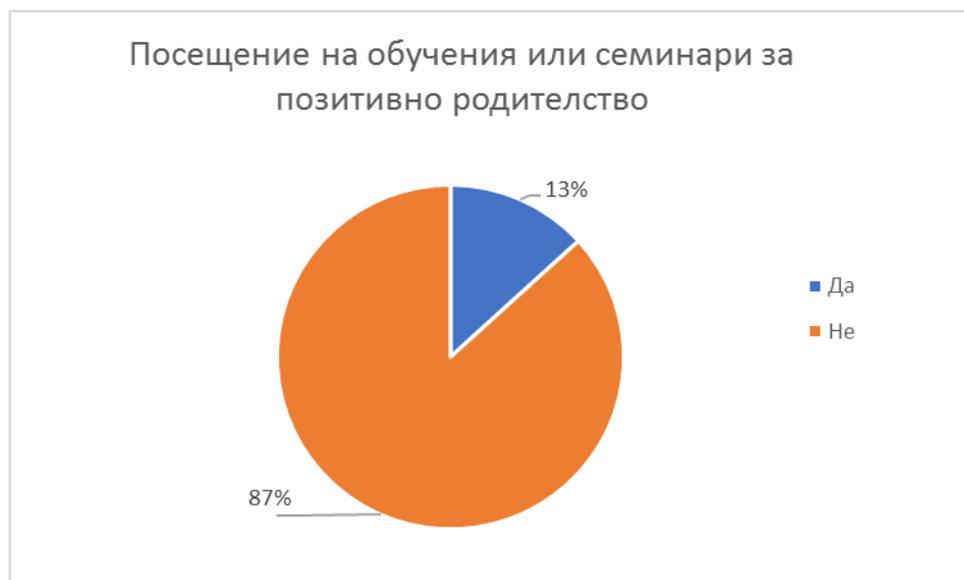
	N	%
В двойка	17	25%
Само майка	5	7,4%
Само баща	6	8,8%
Нито един	40	58,8%
Общо	68	100 %

Таблица 12. Честоти на информираност на родителите относно концепцията за позитивно родителство

Графика 12 показва резултатите по отношение на това дали родителите са посещавали семинари или допълнителни обучения, за да придобият знания за позитивното родителство.

Получените данни показват сравнително нисък процент (13,2%) родители, които посещават или са посещавали обучения или семинари за позитивно родителство. От тях 4,4% са в двойка, която посещава този вид

обучение или работилници, 5,9% от тях са само майки, посещаващи програми за позитивно родителство и 2,9% са само бащи.

Графика 12. Посещение на обученията или семинари за позитивно родителство

	N	%
В двойка	3	4,4
Само майка	8	5,9
Само баща	4	2,9
Нито един	118	86,8
Общо	136	100,0

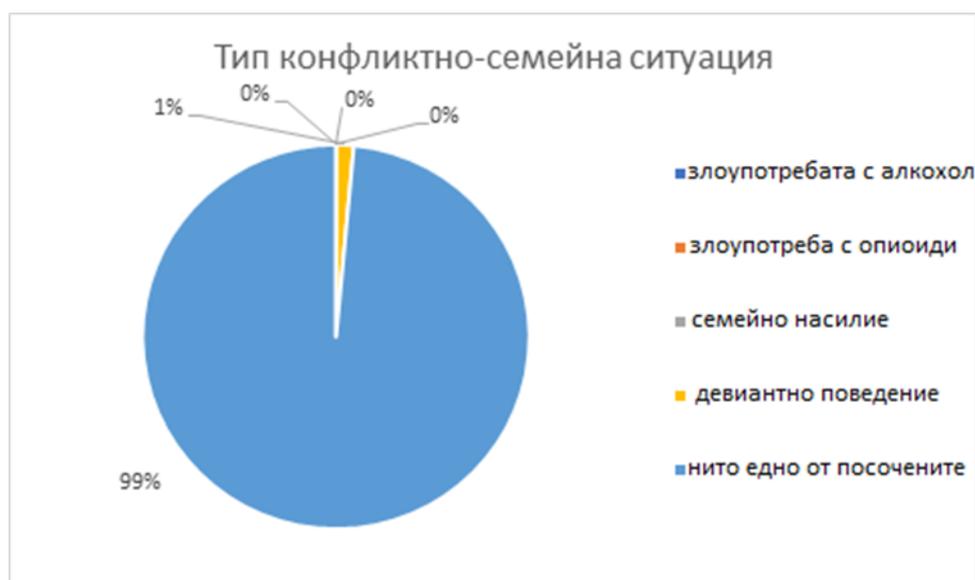
Таблица 13. Честота на посещенията от родители на семинари или образователни програми за позитивно родителство

Родителите трябваше да отговорят и на въпрос, свързан с наличието на семейни проблеми. В графика 13 са представени отговорите на родителите относно наличието на проблеми, а в графика 14 са представени видовете конфликтни ситуации.

От анкетираните само 1% посочват утвърдително наличието на конфликтни ситуации в семейството. И двамата декларираха, че имат проблем с девиантното поведение.

Графика 13. Наличие на конфликтни ситуации в семейството

Графика 14. Вид на настоящото конфликтно състояние в семейството

В рамките на изследването беше изследвано наличието на позитивно родителство сред родителите. Получените данни са оценени с помощта на описателна статистика и в таблица 14 са представени получените данни на ниво всички респонденти.

Получените резултати от двадесетте разгледани въпроса показват, че най-нисък среден резултат (3,6) от въпросника на NICOMACHUS е отчетен за въпроса дали родителите насърчават децата да бъдат справедливи.

N=136	M	Min	Max	SD	Kurt	Skw
1	4,2	3	5	0,63	-0,61	-0,22
2	3,6	2	5	0,63	-0,05	-0,28
3	4,2	3	5	0,68	-0,87	-0,21
4	3,8	2	5	0,77	-0,09	-0,35
5	4,2	2	5	0,70	0,58	-0,63
6	3,9	2	5	0,79	-0,36	-0,34
7	4,1	3	5	0,66	-0,74	-0,14
8	4,1	2	5	0,68	-0,27	-0,32
9	4,0	2	5	0,70	-0,56	-0,16
10	3,9	2	5	0,65	-0,72	-0,24
11	4,2	3	5	0,65	-0,72	-0,24
12	4,1	2	5	0,72	-0,63	-0,27
13	4,1	3	5	0,70	-0,96	-0,18
14	4,0	2	5	0,73	-0,79	-0,09
15	4,1	2	5	0,74	-0,77	-0,35
16	4,1	2	5	0,68	-0,33	-0,32
17	4,1	2	5	0,74	-0,36	-0,45
18	4,2	2	5	0,69	0,32	-0,62
19	4,1	2	5	0,72	-0,63	-0,35
20	4,0	2	5	0,83	0,19	-0,70

Таблица 14. Описателна статистика за наличието на характеристики на позитивно родителство сред респондентите родители

Най-висок среден резултат (4,2) е отбелязан в няколко от изследваните променливи: помагане на децата с домашните, запазване на чувството за хумор в трудни ситуации, казване на истината, запазване на ентусиазма и разпознаване на силните страни на детето.

Не се наблюдават най-ниски резултати в нито една от изследваните променливи – аспекти. Най-ниско стандартно отклонение (0,63) се наблюдава при променливите: да поддържаш хумор в най-трудните моменти и да култивираш справедливост. Най-високото стандартно отклонение (0,83) се наблюдава по отношение на докладите на родителите от учителите. Въз основа на изчислените индекси за асиметрия се вижда, че всички стойности са отрицателни.

Разпределението на резултатите е отрицателно асиметрично. Най-ниската стойност за асиметрия (-0,09) е отчетена за признаването на родителите за силните страни на децата, докато най-високата стойност (-0,70) е отчетена за доклада на родителите от учителите. По-голямата част от индексите се движат в диапазона $0.00 > x > -0.50$, така че асиметрията е незначителна, но се наблюдава и наличие на индекси в диапазона $0.50 < x < 1.00$, което показва значително асиметрично разпределение.

Разпределението на резултатите също беше анализирано чрез ексцес. *Platykurticity* се наблюдава за много от изследваните променливи и най-изразената плоскост (-0,92) се наблюдава за променливата, насърчаваща характерните силни страни на децата.

За променливите справедливост и даване на втори шанс на други хора разпределението е мезокуртично. Лептокуртично разпределение се наблюдава за няколко променливи, докато най-ниският индекс на лептокуртизм (+0,19) има променливата, че учителите често съобщават на родителите за деца, а най-високият индекс на лептокуртизм (+0,58) е за променливата за ентусиазма на детето.

Сегментирането беше извършено по родителски роли и описателните статистики са представени в таблица 15 за майките и таблица 16 за бащите.

От статистиката, получена от таблица 15 (майки), най-ниската получена средна оценка е 3,6 за променливата борба за това, което е справедливо, докато най-високата получена средна оценка (4,2) е получена за три променливи: ентусиазъм на децата, липса на брачни или битови проблеми и помощ на детето с домашните. Не се наблюдават най-ниски резултати в нито една от изследваните променливи – аспекти. Най-ниско

стандартно отклонение (0,58) се наблюдава при променливата запазване на чувството за хумор в най-трудните моменти.

Най-високото стандартно отклонение (0,83) се наблюдава по отношение на докладите на родителите от учителите. Въз основа на изчислените индекси за асиметрия се вижда, че всички стойности са отрицателни. Разпределението на резултатите е отрицателно асиметрично.

Най-ниска стойност за асиметричност (-0,01) е отчетена за поддържане на хумора в най-трудните моменти, докато най-висока стойност (-0,78) е отчетена за ентузиазма на детето. По-голямата част от индексите са в диапазона $0.00 > x > -0.50$, така че асиметрията е незначителна, но се наблюдава и наличие на индекси в диапазона $0.50 < x < 1.00$, което показва значително асиметрично разпределение.

Разпределението на резултатите също беше анализирано с Kurtosis. Platykurticity се наблюдава за много от изследваните променливи, а най-изразената плоскост (-0,93) се наблюдава за променливата, че децата подхранват силните си страни на характера. За променливите справедливост и поддържане на хумора в трудни моменти, разпределението е мезокуртично.

Лептокуртичното разпределение се наблюдава за няколко променливи, докато най-ниският индекс на лептокуртичност (+0,13) има променливата, че децата трябва да се опитат да направят отново неща, в които не са успели преди, и най-високият индекс на лептокуртичност (+0,47) за домашното помощна променлива.

N=68	M	Min	Max	SD	Kurt	Skw
1	4.1	3	5	0.58	-0.09	-0.01
2	3.6	2	5	0.63	-0.04	-0.41
3	4.1	3	5	0.69	-0.89	-0.21
4	3.8	2	5	0.82	0.13	-0.66
5	4.2	2	5	0.76	0.44	-0.78
6	3.8	2	5	0.68	-0.20	-0.08
7	4.1	3	5	0.67	-0.74	-0.12
8	4.1	2	5	0.68	0.23	-0.40
9	4.0	3	5	0.66	-0.69	0.03
10	4.0	3	5	0.70	-0.91	0.06
11	4.1	3	5	0.65	-0.63	-0.16
12	4.0	2	5	0.75	-0.56	-0.27
13	4.1	3	5	0.62	-0.47	-0.12
14	3.9	2	5	0.78	-0.93	-0.08
15	4.2	2	5	0.73	-0.14	-0.52
16	4.1	3	5	0.64	-0.58	-0.10
17	4.1	3	5	0.67	-0.77	-0.18
18	4.2	2	5	0.68	0.47	-0.57
19	4.1	3	5	0.69	-0.88	-0.14
20	4.1	2	5	0.83	-0.16	-0.62

Табела 15. Дескриптивна статистика за присуство на одлики на позитивно родителство кај мајки

От статистиката, получена от таблица 16, най-ниската получена средна оценка е 3,6 за променливата борба за това, което е справедливо, докато най-високата получена средна оценка (4,3) е получена за три променливи: поддържане на детския хумор в трудни моменти, разпознаване на силни страни на детето и помощ при домашните. Не се наблюдават най-ниски резултати в нито една от изследваните променливи – аспекти. Най-ниското стандартно отклонение (0,63) се наблюдава при променливата ентузиазъм на детето. Най-високо стандартно отклонение (0,87) се наблюдава по отношение на променливата четене на книги.

N=68	M	Min	Max	SD	Kurt	Skw
1	4.3	3	5	0.67	-0.75	-0.46
2	3.6	2	5	0.64	-0.02	-0.17
3	4.2	3	5	0.68	-0.81	-0.21
4	3.8	2	5	0.71	-0.56	0.13
5	4.1	2	5	0.63	1.00	-0.46
6	4.0	2	5	0.87	-0.35	-0.60
7	4.1	3	5	0.66	-0.71	-0.16
8	4.2	3	5	0.68	-0.81	-0.28
9	4.1	2	5	0.73	-0.38	-0.35
10	3.9	2	5	0.82	-0.46	-0.33
11	4.3	3	5	0.66	-0.72	-0.35
12	4.2	3	5	0.68	-0.81	-0.21
13	4.1	3	5	0.77	-1.30	-0.18
14	4.0	3	5	0.66	-0.69	-0.03
15	4.1	3	5	0.76	-1.24	-0.20
16	4.2	2	5	0.72	-0.10	-0.50
17	4.1	2	5	0.80	-0.27	-0.60
18	4.3	2	5	0.70	0.33	-0.69
19	4.2	2	5	0.75	-0.35	-0.55
20	3.9	2	5	0.82	0.59	-0.82

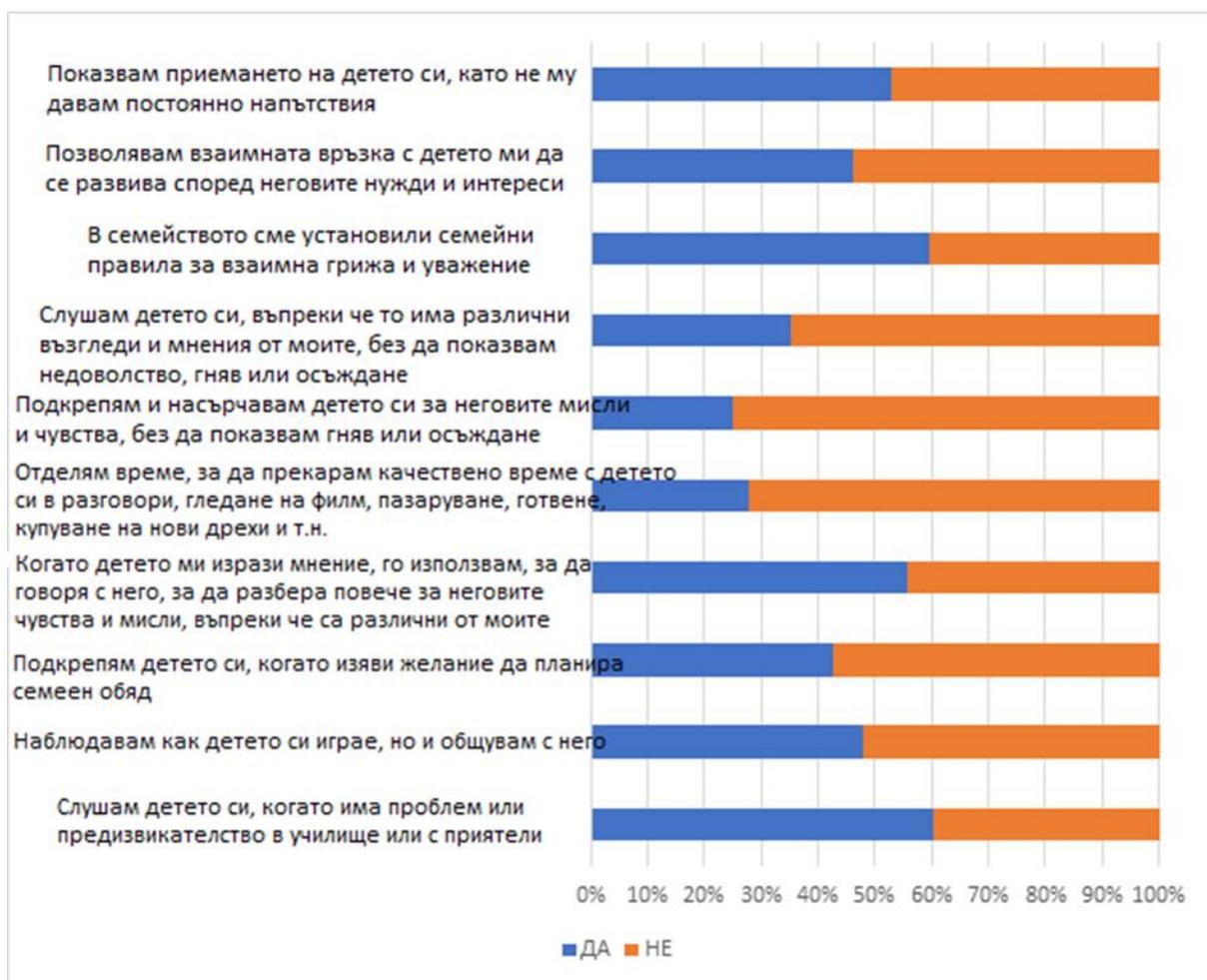
Таблица 16. Описателна статистика за наличието на характеристики на позитивно родителство при бащите

На базата на изчислените индекси за асиметрия се вижда, че всички стойности са отрицателни, с изключение на една променлива за детето да прави отново неща, в които не е успявало преди със $Skw=0,13$. Разпределението на резултатите е отрицателно асиметрично. Най-ниската стойност на асиметрия (-0,03) е регистрирана за възпитание на силните страни на характера, докато най-високата стойност (-0,82) е регистрирана за докладването на учителите пред родителите. По-голямата част от индексите се движат в диапазона $0.00 > x > -0.50$, така че асиметрията е

незначителна, но се наблюдава и наличие на индекси в диапазона $0.50 < x < 1.00$, което показва значително асиметрично разпределение. Разпределението на резултатите също беше анализирано с Kurtosis.

Platykurticity се наблюдава за много от изследваните променливи, а най-изразената плоскост (-1,30) се наблюдава за променливата, че децата подхранват силните си страни на характера. За променливите за справедливост разпределението е мезокуртично. Лептокуртичното разпределение се наблюдава за три променливи, като най-нисък индекс на лептокуртичност (+0,33) има променливата помагане на детето в домашните, а най-високият индекс на лептокуртичност е (+1,00) за променливата ентузиазъм на детето.

Във връзка с получените отговори от анкетния въпросник за оценка на отношенията между родители и деца, те са показани графично на Фигура 2.

Фигура 2. Връзка на родителите с децата

От графичното показване на получените резултати може да се установи, че 60% от родителите слушат децата си, когато имат проблем или предизвикателство в училище или с приятели, докато 40% от родителите не слушат децата си.

Почти една трета от родителите (65%) наблюдават и взаимодействат с децата си, докато играят, но останалите приблизително една трета (35%) не наблюдават или взаимодействат с децата си, докато играят.

Около 60% от родителите са заявили, че биха подкрепили детето си, когато планира семеен обяд, а около 40% не биха го направили. Почти три четвърти (76%) от родителите разговарят с децата си, за да разберат по-добре техните чувства и мнения, когато детето изрази мнение, въпреки че мислите на детето се различават от мислите на родителите.

Около 38% от анкетираните родители декларират, че отделят време за децата си в различни дейности, а 62% (почти две трети) от родителите не отделят време за децата си.

Една трета (34%) от анкетираните декларират, че подкрепят и насърчават детето си в неговите мнения и чувства, без родителят да проявява чувство на недоволство, гняв или осъждане, т.е. 66% от анкетираните родители ще проявяват негативни чувства като недоволство, гняв или преценка на мненията и чувствата на детето.

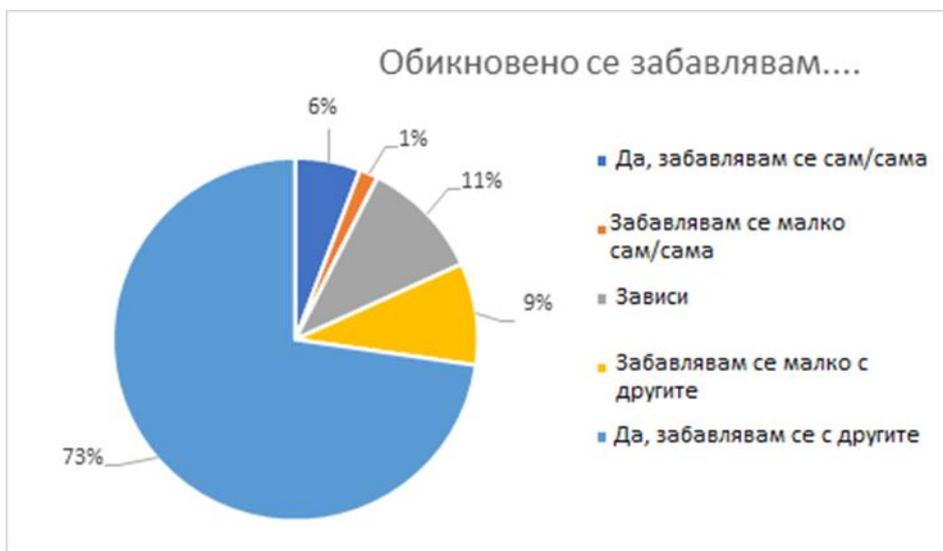
Малко по-малко от половината (48%) от анкетираните родители декларират, че изслушват детето, което има различни възгледи и мисли от родителите, като в този процес родителите не показват недоволство, гняв и осъждане.

Мнозинството (81%) от анкетираните родители декларират, че имат установени семейни правила в семейството, които се основават на взаимна грижа и уважение, докато 19% от анкетираните нямат установени семейни правила.

Почти две трети от родителите (63%) от родителите позволяват взаимоотношенията на детето да се развиват според неговите нужди и интереси, докато 27% от родителите не позволяват на децата да се развиват според техните нужди и интереси.

По-голямата част от родителите (72%) заявяват, че показват приемане на детето си, като не го насочват постоянно, докато 28% от родителите дават постоянни указания на детето си.

Като част от изследването е измерена личността на децата. Получените резултати са показани на следващите графики. Графика 15 представя отговорите на въпроса как се забавляват децата.

Графика 15. Разпределение на отговорите за начина на забавяне

По-голямата част от децата (73%) заявяват, че се забавляват с другите, а 11% не дават категоричен отговор. От децата общо 7% отговарят, че предпочитат да се забавляват сами.

Графика 16. Разпределение на отговорите за усещането при посещение на училище

Около 37% от децата се чувстват спокойни, когато отиват на училище, докато 42% се чувстват притеснени, когато отиват на училище. Дори около 20% са отговорили неопределено на въпроса.

Графика 17. Разпределение на отговорите при забелязване на летящи птици

Общо повече от половината деца (56%) не забелязват полета на птиците, докато гледат, или ги забелязват малко. Малко над една трета (38%) забелязват летяща птица.

Графика 18. Разпределение на отговорите за изпълнение на домакинските задължения

Малко повече от една трета от децата (36%) с удоволствие пишат домашните си, а 23% от децата заявяват, че пишат домашните си с неохота. Около 19% заявяват, че ги изпълняват с удоволствие, а 15% - че изпълняват домакинските си задължения с известна неохота.

Децата бяха попитани и за отношението им към помощта на съучениците си в класа. Мнозинството (42%) декларира, че забелязват, когато някой има нужда от помощ, а 25% декларира, че забелязват малко, когато някой от класа има нужда от помощ. Малцинството (26%) декларира, че няма да забележи изобщо или малко.

Графика 19. Разпределение на отговорите за забелязване, когато съученик има нужда от помощ

Почти 44% от децата заявяват, че играят с другите, а около половината от децата (50%) заявяват, че играят малко или изобщо не играят. Неопределен отговор са дали 6% от анкетираните.

Графика 20. Разпределение на отговорите за забавление с другите

Децата бяха попитани и как биха се почувствали, ако нещо се обърка. Мнозинството (50%) заявяват, че бързо се изнервят, като само 17% от децата биха запазили спокойствие и около 4% биха запазили донякъде спокойствие. Близо една пета от децата се обявиха за безразлични.

Графика 21. Разпределение на отговорите за начина на реакция, когато нещо се обърка

Почти половината (48%) от децата обичат да откриват нещо ново, когато отиват на екскурзия, а 27% заявяват, че когато са на екскурзия обичат да релаксират, а около 10% от децата обичат да релаксират малко на пътуването, отпуснете се.

Графика 22. Разпределение на отговорите за предпочитания към туристическа дейност

Ставите за уредноста и средување на детската соба се поделени. Кај мнозинството (45%) од децата собата е уредна, додека кај 40% од децата собата не е уредна.

Графика 23. Разпределение на отговорите за подреденоста на детската стая

Графика 24. Разпределение на отговорите за подпомагане на идентифицирането на нужда

Почти една трета (34%) от децата заявяват, че искат да помогнат на някой в нужда, а 24% от децата заявяват, че не биха помогнали на нуждаещ се. Около 11% са казали, че са безразлични.

Графика 25. Разпределение на отговорите за метод на отговор когато някой се шегува

В ситуация, в която някой разказва виц, малко повече от половината от децата (55%) заявяват, че се смеят с другите, 14%, че се смеят само малко и около 26%, че рядко се смеят на чужди шеги.

Графика 26. Разпределение на отговорите за обичайно усещане

По отношение на общото състояние на децата 42% се чувстват леко притеснени и 38% се чувстват леко спокойни, докато 8% се чувстват притеснени и 10% се чувстват спокойни.

Графика 27. Разпределение на отговорите за научаване на нови и трудни неща

По отношение на нагласите на децата за учене на нови и трудни неща може да се оцени, че разпределението на отговорите е относително сходно. Около една четвърт (26%) от децата са заявили, че не желаят да учат, а около една пета (23%) от децата са заявили, че искат да учат, но 22% са с некатегорично отношение по въпроса.

Графика 28. Разпределение на отговорите за начина на управление на парите, получени от детето

Во случај кога децата добиваат пари, речиси една третина од нив (32%) штедат, додека 14% од нив веднаш ги трошат и 20% малку трошат веднаш, а околу 6% не изјасниле став.

Графика 29. Разпределение на отговорите за заемане на играчка, кога детето има нова играчка

Ако детето получи нова играчка, 47% от тях заявяват, че не биха взели назаем от други, а 21% - че все пак биха взели назаем от други. Около 5% не са изразили мнение. Последният анкетен въпросник имаше за цел да оцени личностната идентичност на децата. Въпросникът се състоеше от 38 въпроса, които след това бяха категоризирани в пет групи за по-лесен анализ:

1. Въпроси за личностната идентичност при децата чрез общи характеристики;
2. Въпроси за личностната идентичност на децата чрез черти на характера;
3. Въпроси за личностната идентичност на децата чрез лични постижения;
4. Въпроси за личностната идентичност при децата чрез емоционално състояние;
5. Въпроси на личната идентичност чрез взаимоотношенията с другите и средата.

Таблица 17 представя описателна статистика за отговорите от първата група въпроси, така че в първата колона е представен номерът на въпроса от анкетната карта:

N=8	M	Min	Max	SD	Kurt	Skw
3	4.63	2.00	8.00	1.76	-0.93	0.29
7	6.37	2.00	9.00	2.03	-0.58	-0.64
9	6.25	2.00	9.00	2.09	-0.90	-0.47
11	6.79	2.00	9.00	2.06	-0.50	-0.78
13	6.87	2.00	9.00	1.76	0.09	-0.78
15	4.68	2.00	9.00	2.82	-1.46	0.55
25	6.65	2.00	9.00	1.93	-0.52	-0.61
26	7.26	3.00	9.00	1.79	-0.60	-0.82
M	6.19	2.13	8.88	2.03	-0.68	-0.41
Min	4.63	2.00	8.00	1.76	0.09	0.29
Max	7.26	3.00	9.00	2.82	-1.46	0.55
SD	0.93	0.33	0.33	0.32	0.42	0.49

Таблица 17. Описателна статистика за лична идентичност чрез общи характеристики

Най-ниската средна оценка (4,63) е отчетена за националност на семейството или лична националност, докато най-висока средна оценка (7,26) е отчетена за майчин език. Средната оценка за всички променливи в групата на общите характеристики е 6,19.

Най-ниският наблюдаван резултат е 2, докато най-високият наблюдаван резултат е 9. Най-ниското стандартно отклонение (1,76) се наблюдава за националност на семейството или лична националност, докато най-високото стандартно отклонение (2,82) се наблюдава за елемента „гражданин на моята страна“ .

Въз основа на изчислените индекси за асиметрия се вижда, че всички стойности са отрицателни, с изключение на два елемента „гражданин на моята страна“ със $Skw=0,55$ и националност на семейството или националност $Skw=0,29$.

Разпределението на резултатите е отрицателно асиметрично. Най-ниската стойност на асиметрия (0,29) е записана за елемента семейна националност или националност, докато най-високата стойност (-0,82) е записана за елемента майчин език.

По-голямата част от индексите варират в диапазона $0.50 < x < 1.00$, което показва значително асиметрично разпределение. Разпределението на резултатите също беше анализирано с Kurtosis.

Мезокуртичността се наблюдава за цвета на кожата на артикула, докато Платикуртичността се наблюдава за останалите изследвани елементи от този въпросник за проучване. Най-изразена равнина (-1,46) се наблюдава при елемента гражданин на моята страна.

Таблица 18 представя описателна статистика за отговорите от втората група въпроси, така че в първата колона е представен номерът на въпроса от анкетната карта.

N=13	M	Min	Max	SD	Kurt	Skw
2	6.33	2.00	9.00	2.17	-0.95	-0.53
4	6.20	2.00	9.00	1.71	-0.22	-0.41
6	6.24	2.00	9.00	2.03	-0.90	-0.36
8	7.11	2.00	9.00	1.69	-0.05	-0.81
10	6.34	2.00	9.00	2.20	-1.01	-0.47
12	6.93	2.00	9.00	1.74	-0.14	-0.74
14	7.23	3.00	9.00	1.83	-0.64	-0.81
16	7.18	3.00	9.00	1.76	-0.51	-0.78
22	6.57	2.00	9.00	2.33	-0.82	-0.69
27	4.36	2.00	9.00	2.74	-1.11	0.78
31	5.87	2.00	9.00	2.69	-1.58	-0.22
32	7.46	2.00	9.00	1.89	0.71	-1.29
36	6.67	2.00	9.00	2.22	-0.81	-0.69
M	6.50	2.15	9.00	2.08	-0.62	-0.54
Min	4.36	2.00	9.00	1.69	-0.05	-0.22
Max	7.46	3.00	9.00	2.74	-1.58	-1.29
SD	0.77	0.36	0.00	0.34	0.56	0.46

Таблица 18. Описателна статистика за лична идентичност чрез черти на характера

Средната оценка на всички айтеми в тази група е 6,5, като най-ниската средна оценка е 4,36 за айтема девиантно поведение, а най-високата средна оценка (7,46) е за айтема честност и откритост.

Средното стандартно отклонение за тази група е 2,08, докато най-ниското стандартно отклонение 1,69 е регистрирано за айтема, различен от другите, а най-високото стандартно отклонение (2,74) е записано за елемента девиантно поведение.

Средната стойност за Kurtosis е -0,62, така че общата крива на разпределение за тази група артикули е platykurtic. Най-ниският ексцес (-0,05) с мезокуртично разпределение се наблюдава за артикула, различен от другите, докато най-високият ексцес (-1,58) с платикуртично разпределение се наблюдава за артикула възможност да се помага на другите.

Що се отнася до асиметрията на разпределението, средният резултат за асиметрия е -0,54. Всички стойности са отрицателни, с изключение на стойността (0,78) за елемента девиантно поведение. По-голямата част от индексите варират в диапазона $0.50 < x < 1.00$, което показва значително асиметрично разпределение. Най-ниската стойност за несигурност (-0,22) е записана за елемента възможност да се помогне на другите, а най-високата стойност за несигурност (-1,29) е записана за честност и откритост.

Таблица 19 представя описателна статистика за отговорите от третата група въпроси, като в първата колона е представен номерът на въпроса от анкетната карта.

N=5	M	Min	Max	SD	Kurt	Skw
18	6.50	2.00	9.00	2.03	-0.83	-0.54
19	6.68	2.00	9.00	1.69	-0.19	-0.69
20	7.44	3.00	9.00	1.53	0.14	-0.94
23	6.87	2.00	9.00	1.95	-0.40	-0.78
37	7.31	3.00	9.00	1.86	-0.11	-1.00
M	6.96	2.40	9.00	1.81	-0.28	-0.79
Min	6.50	2.00	9.00	1.53	-0.11	-0.54
Max	7.44	3.00	9.00	2.03	-0.83	-1.00
SD	0.36	0.49	0.00	0.18	0.33	0.17

Таблица 19. Описателна статистика за лична идентичност чрез лични постижения

Средната оценка на всички позиции в тази група е 6,96, докато най-ниската средна оценка е 6,50, регистрирана за позицията образование и академични постижения, а най-високата средна оценка (7,44) е записана за позицията, която е в крак с най-новите тенденции в облеклото и технологичен напредък.

Средното стандартно отклонение за тази група е 1,81, докато най-ниското стандартно отклонение 1,53 е записано за елемента, който е в крак с най-новите тенденции в облеклото и технологичния напредък, а най-високото стандартно отклонение (2,03) е записано за елемента образование и академични постижения.

Средната стойност за Kurtosis е -0,28, така че общата крива на разпределение за тази група артикули е platykurtic. Най-ниската ексцесия (-0,11) с платикуртично разпределение се наблюдава за елемента социална активност, докато най-високата ексцесия (-0,83) с платикуртично разпределение се наблюдава за елемента образование и академични постижения. Що се отнася до асиметрията на разпределението, средният резултат за асиметрия е -0,79. Всички стойности са отрицателни и всички индекси варират в рамките на $0,50 < x < 1,00$, което показва значително асиметрично разпределение. Най-ниска стойност за асиметрия (-0,54) е отчетена за айтема образование и академични постижения, а най-висока стойност за асиметрия (-1,00) социално-активен.

В таблица 20 е представена описателна статистика за отговорите от четвърта група въпроси, като в първата колона е представен номерът на въпроса от анкетната карта.

Табела 20. Дескриптивна статистика за личен идентитет преку емоционална состојба

N=5	M	Min	Max	SD	Kurt	Skw
21	6.15	2.00	9.00	2.27	-1.08	-0.41
33	6.72	2.00	9.00	2.01	-0.83	-0.60
34	6.46	2.00	9.00	2.51	-1.14	-0.66
35	7.17	2.00	9.00	1.68	0.62	-1.10
38	7.15	2.00	9.00	1.88	-0.11	-0.88
M	6.73	2.00	9.00	2.07	-0.51	-0.73
Min	6.15	2.00	9.00	1.68	-0.11	-0.41
Max	7.17	2.00	9.00	2.51	-1.14	-1.10
SD	0.39	0.00	0.00	0.29	0.67	0.24

Средната оценка на всички айтеми в тази група е 6,73, докато най-ниската средна оценка е 6,15, записана за елемента, че детето получава това, което иска, когато го иска, а най-високата средна оценка (7,17) е записана за представянето на елемента негативни чувства.

Средното стандартно отклонение за тази група е 2,07, докато най-ниското стандартно отклонение 1,68 се наблюдава за представянето на негативни чувства по айтем, а най-високото стандартно отклонение (2,51) се наблюдава за нивото на тревожност по айтема. Средната стойност за Kurtosis е -0,51, така че общата крива на разпределение за тази група

елементи е платикуртична. Най-ниският ексцес (-0,11) с платикуртично разпределение се наблюдава за спокойствието на елемента в непредсказуема и опасна ситуация, докато най-високият ексцес (-1,14) с платикуртично разпределение се наблюдава за нивото на тревожност на елемента. Що се отнася до асиметрията на разпределението, средният резултат за асиметрия е -0,73. Всички стойности са отрицателни и всички индекси варират в рамките на $0,50 < x < 1,00$, което показва значително асиметрично разпределение. Най-ниската стойност за асиметрия (-0,41) е записана за елемента, че детето получава това, което иска, когато го иска, а най-високата стойност за асиметрия (-1,10) е записана за артикула представяне на негативни чувства.

Таблица 21 представя описателна статистика за отговорите от петата група въпроси, като в първата колона е представен номерът на въпроса от анкетната карта.

N=7	M	Min	Max	SD	Kurt	Skw
1	6.71	2.00	9.00	1.73	-0.18	-0.51
5	5.00	1.00	9.00	2.23	-1.06	0.44
17	6.86	2.00	9.00	1.83	-0.10	-0.78
24	6.57	2.00	9.00	1.88	-0.42	-0.60
28	7.34	3.00	9.00	1.76	-0.44	-0.89
29	7.25	2.00	9.00	1.69	0.04	-0.91
30	7.63	2.00	9.00	1.75	1.41	-1.47
M	6.77	2.00	9.00	1.84	-0.11	-0.67
Min	5.00	1.00	9.00	1.69	0.04	0.44
Max	7.63	3.00	9.00	2.23	1.41	-1.47
SD	0.80	0.53	0.00	0.17	0.70	0.54

Таблица 21. Описателна статистика за лична идентичност чрез взаимоотношения с другите и околната среда

Средната оценка на всички айтеми в тази група е 6,77, като най-ниската средна оценка е 5,00 отчетена за айтема принадлежност към различните групи, а най-високата средна оценка (7,63) е отчетена за айтема, че родителят е идол на детето.

Средното стандартно отклонение за тази група е 1,84, докато най-ниското стандартно отклонение 1,69 е регистрирано за разбирането на

родителите за потребностите на детето от айтема, а най-високото стандартно отклонение (2,23) е регистрирано за айтема принадлежност към други групи.

Средната стойност за Kurtosis е -0,11, така че цялостното разпределение на кривата за тази група от елементи е platykurtic. Най-ниският ексцес (0,04) с мезокуртично разпределение се наблюдава за елемента разбиране на родителите за нуждите на детето, докато най-високият ексцес (1,41) с лептокуртично разпределение се наблюдава за елемента родителят е идол на детето. Що се отнася до асиметрията на разпределението, средният резултат за асиметрия е -0,67. Всички стойности са отрицателни, с изключение на една стойност (0,44) за принадлежност на елемента към различни групи. Почти индексите варират в рамките на $0,50 < x < 1,00$, което показва значително асиметрично разпределение, и един индекс се наблюдава над 1,00, показващ голямо асиметрично разпределение, и една стойност под 0,50, показваща незначително асиметрично разпределение. Най-ниска стойност за асиметрия (0,44) е отчетена за членството на айтема в различни групи, а най-висока стойност за асиметрия (-1,47) е отчетена за айтема, че родителят е идол на детето.

4.2. Качествен анализ на резултатите

В тази глава се анализират констатациите на поставените хипотези.

За да се тества Хипотеза 1: *Майките по отношение на бащите показват повече характеристики на положително родителство, беше използван t-тест на средните стойности.*

Хипотеза 1	N	M	r	df	t _{stat}	t _{cr}	p
Майки	68	4,035	0,77	19	-1,95	2,09	0,07
Бащи	68	4,085					

Таблица 22. Разлики между майките и бащите в характеристиките на положителното родителство

Според резултатите от таблица 22 може да се заключи, че разликата не е статистически значима ($t(19) = -1.95$, $p = .07$), поради което хипотеза 1

се отхвърля. Майките не показват по-положителни характеристики на позитивното родителство от бащите.

За да се тества хипотеза 2: *Родителите по двойки са информирани за концепцията за положително родителство*, беше използван χ^2 тест.

χ^2_{cal}	3,6	$\chi^2_{cr} > \chi^2_{cal}$
χ^2_{cr}	5,99	$5,99 > 3,6$
p- стойност	0,17	$p > \alpha$
α	0,05	$0,17 > 0,05$

Таблица 23. Разлики в информираността между родителите относно концепцията за позитивно родителство

Въз основа на анализа, извършен с χ^2 -теста, може да се заключи, че условието $\chi^2_{cr} > \chi^2_{cal}$ е изпълнено при $\alpha = .05$, тоест хипотезата, която гласи *Родителите по двойки са информирани за концепцията за позитивно родителство*, **се потвърждава**.

За да тествате Хипотеза 3: *Малцинство родители в Р.С. Македония прилага положително родителство*, прилага се тестът χ^2 . За целта анкетната карта по Приложение №. 3 беше оценено. Средните резултати със стойност над 4,0 бяха отчетени като наблюдавани честоти за прилагане на положително родителство, докато средните резултати със стойност под 3,0 бяха отчетени като наблюдавани честоти за неприлагане на концепцията за положително родителство.

χ^2_{cal}	1,8	$\chi^2_{cr} > \chi^2_{cal}$
χ^2_{cr}	3,84	$3,84 > 1,8$
p- стойност	0,18	$p > \alpha$
α	0,05	$0,18 > 0,05$

Таблица 24. Разлики между родителите за прилагане на концепцията за позитивно родителство

Въз основа на анализа на χ^2 -теста може да се заключи, че условието $\chi^2_{cr} > \chi^2_{cal}$ е изпълнено при $\alpha = .05$, тоест хипотезата, която гласи

Малцинство на родителите в R.S. Македония прилага положително родителство е потвърдено.

За да се тества хипотеза 4: *Децата от женски пол имат по-голяма склонност да помагат на другите*, беше използван χ^2 тест, анализиращ данните от въпрос 10 от прикачения въпросник към проучването 5.

χ^2_{cal}	3,8	$\chi^2_{cr} > \chi^2_{cal}$ 3,8 > 9,49
χ^2_{cr}	9,49	
p- стойност	0,43	p > α
α	0,05	0,43 > 0,05

Таблица 25. Разлики между децата от мъжки и женски пол в помагането

Въз основа на направения анализ с χ^2 -теста може да се заключи, че условието $\chi^2_{cr} > \chi^2_{cal}$ е изпълнено при $\alpha = .05$, т.е. **потвърждава се** хипотезата, *че децата от женски пол са по-склонни да помагат на другите*.

За да се тества Хипотеза 5: *Децата от мъжки пол имат по-голяма склонност да се социализират*, е използван χ^2 тест, анализиращ данните от въпрос 1 от приложението към въпросник 5.

χ^2_{cal}	10,5	$\chi^2_{cr} < \chi^2_{cal}$ 10,5 < 9,49
χ^2_{cr}	9,49	
p- стойност	0,03	p < α
α	0,05	0,03 < 0,05

Таблица 26. Разлики между децата от мъжки и женски пол за общуване

Въз основа на анализа на χ^2 -теста може да се заключи, че условието $\chi^2_{cr} < \chi^2_{cal}$ е изпълнено при $\alpha = .05$, т.е. хипотезата, *че децата от мъжки пол имат по-голяма склонност към социализиране*, **не се потвърждава**.

За да се тества Хипотеза 6: *Бащите имат по-изразени характеристики на положително родителство, отколкото майките*, за да насърчават децата да повтарят неща, въпреки че преди това са били

неуспешни в нещо, беше използван t-тест, анализиращ данните от въпрос 4. от прикачения въпросник към проучването 3.

Хипотеза 6	N	M	r	df	t _{stat}	t _{cr}	p
Майки	68	3,84	0,40	67	0,697	1,996	0,48
Бащи	68	3,76					

Таблица 27. Разлики между майките и бащите в характеристиките на положителното родителство

Според резултатите от таблица 27 може да се заключи, че разликата не е статистически значима ($t(67) = 1.996$, $p = .48$), поради което хипотеза 6 **не се потвърждава**. Бащите не показват по-положителни характеристики на положителното родителство от майките в насърчаването на децата да повтарят нещата, въпреки че не са успели в нещо преди.

За да се тества Хипотеза 7: *Майките имат по-положителни родителски характеристики от бащите, за да насърчават децата да правят правилното нещо, дори когато това не е от полза за тях*, беше приложен t-тест, анализиращ данните от въпрос 7. от прикачения въпросник 3 към проучването.

Хипотеза 1	N	M	r	df	t _{stat}	t _{cr}	p
Майки	68	4,10	0,23	67	-0,29	1,99	0,77
Бащи	68	4,13					

Таблица 28. Разлики между майките и бащите в характеристиките на позитивно родителство

Според резултатите от таблица 28 може да се заключи, че разликата не е статистически значима ($t(67) = 1,99$, $p = ,77$), поради което хипотеза 7 **не се потвърждава**. Майките не показват по-положителни родителски черти от бащите в насърчаването на децата да постъпват правилно, дори когато това не им носи полза.

За проверка на хипотеза 8: *Групата лични постижения по отношение на емоционалното състояние има по-голямо влияние върху изграждането*

на личностна идентичност сред децата, беше използван t-тест с анализ на средните стойности от група въпроси в таблица 19 и таблица 20 от този документ.

Хипотеза 8	N	M	r	df	t _{stat}	t _{cr}	p
Лични постижения	5	6,96	0,35	4	1,06	2,78	0,35
Емоционално състояние	5	6,73					

Таблица 29. Разлики между майките и бащите в характеристиките на положителното родителство

Според резултатите от таблица 29 може да се заключи, че разликата не е статистически значима ($t(4) = 1,06$, $p = ,35$), поради което хипотеза 8 **не се потвърждава**. Личните постижения по отношение на емоционалното състояние не оказват по-голямо влияние върху изграждането на личностната идентичност.

За да се тества Хипотеза 9: *Майките, в сравнение с бащите, не прекарват качествено време с децата си*, беше използван χ^2 -тест, с анализ на данните от въпрос 5 от анкетната карта, приложение 4.

χ^2_{cal}	12,1	$\chi^2_{cr} < \chi^2_{cal}$ $3,84 < 12,1$
χ^2_{cr}	3,84	
p- стойност	$5.11 * 10^{-4}$	$p < \alpha$
α	0,05	$5.11 * 10^{-4} < 0,05$

Таблица 30. Разлики между майките и бащите в прекарването на качествено време с децата си

Въз основа на направения анализ с χ^2 -теста може да се заключи, че условието $\chi^2_{cr} < \chi^2_{cal}$ е изпълнено при $\alpha = .05$, тоест хипотезата, която гласи *Майките по отношение на бащите не прекарват качествено време с децата си* **е непотвърдено**.

За да се тества Хипотеза 10: *Бащите по отношение на майките позволяват взаимната връзка с детето да се развие повече по отношение*

на неговите нужди и интереси беше анализирана с χ^2 -тест, като се анализират данните от въпрос 9 от приложение 4.

χ^2_{cal}	1,4	$\chi^2_{cr} > \chi^2_{cal}$ 3,84 > 1,4
χ^2_{cr}	3,84	
p- стойност	0,23	$p > \alpha$
α	0,05	0,23 > 0,05

Таблица 31. Разлики между бащите и майките по отношение на взаимоотношенията с детето

Въз основа на анализа на χ^2 -теста може да се заключи, че условието $\chi^2_{cr} > \chi^2_{cal}$ е изпълнено при $\alpha = .05$, т.е. нуждите и интересите **се потвърждават**.

За да се тества хипотеза 11: *Деца от женски пол показват по-близки отношения с родителите си, отколкото децата от мъжки пол*, тя беше анализирана с χ^2 -тест, като се анализираха данните от въпрос 28 от прикачения въпросник 6 към проучването.

χ^2_{cal}	13,8	$\chi^2_{cr} < \chi^2_{cal}$ 12,6 < 13,8
χ^2_{cr}	12,6	
p- стойност	0,03	$p < \alpha$
α	0,05	0,03 < 0,05

Таблица 32. Разлики между децата от мъжки и женски пол по отношение на по-близка връзка с родителите

Въз основа на анализа на χ^2 -теста може да се заключи, че условието $\chi^2_{cr} < \chi^2_{cal}$ е изпълнено при $\alpha = .05$, т.е. хипотезата, *че децата от женски пол показват по-близки отношения с родителите си, отколкото децата от мъжки пол*, **не е потвърдена**.

5. ОБСЪЖДАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

В изследването на Илиевска (2015) е направен анализ на познаваемостта на възпитателната концепция – позитивно родителство в Р.С. Македония, информираност на родителите за концепцията за позитивно родителство и нейното възможно приложение. Нейните открития се използват в останалата част от тази глава за сравнителни цели. В нашето емпирично проучване родителите изразиха своята осведоменост относно концепцията за позитивно родителство. Според резултатите две трети не са информирани и не са запознати с тази образователна концепция, която все повече се прилага в Европа и се усещат ползите от прилагането ѝ. Този въпрос, тоест искът, анализира и Илиевска. Нейните констатации през 2015 г. показват, че родителите не са достатъчно запознати с образователната концепция за позитивно родителство, тоест около една трета от анкетираните родители са запознати с тази концепция, а около 83% могат да познаят какво означава позитивно родителство.

Времевият период между провеждането на нейните изследвания и нашите е около седем години. Въпреки че времето е относително, все пак може да се забележи липсата на нарастваща тенденция за кандидатстване или запознаване на родителите с предметно-образователната концепция. Това твърдение е свързано с нашата хипотеза 3 „Малцинство от родители в R.S. Македония прилага позитивно родителство“, което се потвърждава от твърдението, че много малък брой родители практикуват образователната концепция.

Можем да предположим, че стагнацията в нарастването на процента родители, които биха практикували позитивно родителство, може да се дължи на: неадекватен избор на размер на извадката и географско местоположение, недостатъчна осведоменост на родителите за тази образователна концепция, културен фактор за основи от традиционните семейство и исторически фактор от петвековно турско робство, което предполага възприемането на традиционни норми и трудното приемане на нормите от съвременното семейство за отглеждане на децата.

Анализът на положителните родителски практики беше разширен чрез определяне на връзката с възрастта на родителите и академичното образование. Млади родители (под 25 години) декларират, че не са запознати с тази образователна концепция или че са посещавали семинари и обучения по тази тема. Това не е неочаквана констатация за нас, като се

има предвид, че става въпрос за много млади родители, които на практика са завършили средно образование, тоест майката е забременяла по време на гимназията и е решила да задържи бебето.

На възраст от 25 до 30 години шест двойки и шестима родители декларират, че са запознати с концепцията за позитивно родителство, а само шест от тях са посещавали обучения или семинари. Тази констатация беше очаквана, като се има предвид, че очакванията ни бяха да идентифицираме това възпитание сред млади семейни двойки, които предпочитат да култивират нормите на модерното семейство.

На възраст между 30 и 40 години четири двойки и девет родители са практикували концепцията за позитивно родителство, докато само шестима родители са посещавали допълнително образователно обучение по тази тема. Академичното ниво на образование на родителите за тази възрастова група, които практикуват обучение с прилагане на позитивното родителство, е минимум с висша професионална степен. По отношение на финансовото състояние на семействата финансовите доходи са достатъчни за покриване на месечните разходи, с изключение на два случая, в които не са достатъчни и не са в добро финансово състояние.

На възраст от 40 до 50 години само една двойка и десет родители са практикували възпитанието на децата си чрез положително родителство. Интересно откритие е, че по-голямата част от родителите в тази възрастова група, които практикуват положително родителство, са бащи. В съотношение с академичната си степен на образование те са предимно с висше професионално или висше образование. В единия случай бащата е със средно образование, но финансовото им състояние не е достатъчно, тъй като само майката работи.

В края на краищата в тази ситуация половото разделение на домакинските роли е обърнато по отношение на традиционното семейство. Тоест майката е осигурявала финансовите приходи, а бащата е поемал домакинските задължения, което обяснява възпитателната му концепция. Обикновено в литературата се представя, че майките прилагат концепцията за позитивно родителство в посока изграждане на личностната идентичност на децата си. Следователно нашите открития са частично в съответствие със социалните очаквания, хипотеза 1 на нашето емпирично проучване и други изследвания.

Семействата, в които материалното състояние е добро и имат достатъчно финансови доходи за съществуване, по-често практикуват

отглеждане на децата си с положителни родителски характеристики, в сравнение със семействата, които нямат достатъчно финансови приходи. Съвсем очаквано е родителите, които имат финансова и екзистенциална сигурност, да бъдат по-малко тревожни и да имат по-добра връзка с децата си.

Остава обаче открит въпросът за по-нататъшна дискусия дали родителите и семействата, които са финансово обезпечени, успяват да отделят достатъчно време за децата си, дали повече или по-малко децата им остават на устройства, свързани с цифрови технологии, дали позволява на децата да получават това, което искат, когато искат, тоест биват глезени или родителите ги учат на ценности, въпреки че са във финансово положение. Същите въпроси за обсъждане се поставят и в обратния случай, когато семейството не е в добро финансово състояние.

В повечето случаи родителите по двойки са информирани за образователната концепция за позитивно родителство, докато само пет майки и шестима бащи са информирани отделно за концепцията. Това се отнася до хипотеза 1 „Майките по отношение на бащите показват повече характеристики на положителното родителство“ и хипотеза 2 „Родителите в двойка са информирани за концепцията за положително родителство“. Въз основа на твърденията може да се установи, че и двамата родители еднакво проявяват положителни родителски характеристики към децата си, така че хипотеза 1 се отхвърля. По отношение на хипотеза 2, базирана на твърденията за осъзнаване на позитивното родителство, тя беше потвърдена. Тази констатация може да се тълкува и като съвместна подкрепа на родителите в тяхната родителска роля.

В нашата анкетна карта родителите трябваше да отговорят дали са посещавали организирани обучения и семинари, допълнителни обучения и констатациите показват, че само 13% от родителите са посещавали обучения или семинари. В изследването на Илиевска (2015) отношението на родителите е разделено поравно между тези, които са посещавали семинари и обучения, и тези, които не са.

В сравнение с изследването на Илиевска (2015) се констатира намаляване на броя на родителите, които са посещавали, посещават обучения, работилници или обучения, свързани с позитивното родителство. Това е необяснимо движение на тенденцията, като се има предвид, че с програмата за предучилищно възпитание и образование, съгласно фиг. ° С. РМ № 46 от 06.03.2014 г. (Министерство на труда, 2014 г.) в обществените

детски заведения се организират различни видове ателиета за родители. Като фактор можем да приемем, че влияние оказва личното желание, воля, време и инвестиция на родителите, поради ниския процент на участие в обучения, работилници и образователни програми.

В нашето емпирично изследване беше изследван броят на децата в семейството, за да се провери връзката с практиката на позитивно родителство. С нарастването на броя на децата в семейството се наблюдава намаляване на броя на родителските двойки и родителите, които прилагат тази възпитателна концепция. Родителите с единствено дете са най-многобройни в практикуването на позитивно родителство, докато родителите с три и четири деца са най-малко.

За да се определи дали положителното родителство се практикува повече с деца от женски пол или с деца от мъжки пол, беше направен сравнителен кръстосан анализ на данните. Може да се заключи, че децата от мъжки и женски пол се отглеждат почти еднакво с концепцията за позитивно родителство. Това е в съответствие с нашите очаквания за получаване на такава констатация.

А именно, еднакво децата от двата пола трябва да получават еднакво отношение от родителите си и да се радват на образователната концепция за позитивно родителство. Ако се установи констатация, която предполага, че повече деца от женски пол се възпитават с положителна концепция, тогава ще възникне въпросът дали децата от мъжки пол трябва да бъдат дисциплинирани за грешките си и как това ще им се отрази в по-късен етап от развитието. Обратно, ако децата от мъжки пол се възпитават повече с концепцията за позитивно родителство, отколкото децата от женски пол, тогава могат ли децата от женски пол в по-късните етапи на своето развитие да се развият с потиснато самочувствие, страх от родителите и околната среда и да развият неадекватно възприятие към живота, страх от живота и околната среда.

Връзката на децата от мъжки и женски пол с техните родители беше анализирана с хипотеза 11. „Децата от женски пол показват по-близка връзка с родителите си, отколкото децата от мъжки пол“ въз основа на твърдение 28 от анкетен въпросник номер 6. Хипотезата не се потвърждава и подкрепя констатацията, че децата от двата пола се отглеждат еднакво с концепцията за позитивно родителство.

Поради това откритие връзката между положителното родителство и изграждането на лична идентичност не зависи от променливата „пол на

детето“ в нашето емпирично изследване. Това откритие може би е много важно за общества, които все още имат остатъчни вярвания в традиционните семейства и ролите на половете. Въпреки че емпиричното изследване е проведено на държавно ниво, все още съществува риск за удобството на извадката за идентифициране на тези фактори в RS. Македония.

А именно очакванията ни са позитивното родителство като възпитателна концепция да не се прилага в малките населени места, където е общоизвестно, че нивото на образование на жителите е сравнително ниско. На тези места населението все още се занимава със земеделие, а няколко поколения живеят в един дом, така че традиционният семеен модел е по-застъпен. Условиата за обучение на децата са ограничени, наличието на цифрови технологии е или много малко, или изобщо липсва.

Анкетната карта под номер 4 беше предназначена за оценка на връзката родител-дете. Подобни твърдения са анализирани в изследването на Илиевска (2015). Общият извод от нашето изследване е, че в някои твърдения родителите индиректно показват характеристики на авторитетен и авторитарен стил на родителство.

Почти три четвърти от родителите заявяват, че не отделят време от времето си, за да прекарат качествено време с децата си. Нашата констатация не е в съответствие с констатацията от изследването на Илиевска (2015), където 80% от анкетираните родители заявяват, че намират време за децата си независимо от всичко. Нашето откритие не беше очаквано, затова направихме кръстосано сравнителен анализ на това твърдение, като взехме предвид променливите: практикуване на концепцията за позитивно родителство, отделяне на време за прекарване на време с децата и заетостта на родителите. От направения анализ заключихме, че родителите, които декларират, че не отделят време за децата си, са работещи родители и в повечето случаи и двамата са заети.

След като установихме тази връзка, следващото ни очакване беше, че родителите, които декларират, че практикуват позитивно родителство, са по същество една четвърт от родителите, които отделят времето си, за да прекарват качествено време с детето/децата си. В по-нататъшната част от обсъждането на резултатите ще бъде анализирано влиянието на времето, което децата прекарват в цифровите технологии във връзка с финансовото състояние на семейството.

Нашето откритие, че по-голямата част от родителите не отделят време за децата си, корелира с проучване от 2020 г., проведено от Pew Research Center. Резултатите от обширното проучване бяха представени в статия от март 2020 г. от Auxier, Anderson, Perrin и Turner. От проведеното проучване научихме, че дори 45% от родителите смятат, че прекарват твърде малко време с децата си, а 5% от родителите декларират, че прекарват твърде много време с децата си. Сегментирани по пол, цели 53% от бащите декларират, че прекарват много малко време с децата си, а 38% от майките прекарват много малко време с тях. Тази констатация е в съответствие с нашата констатация.

Сегментирани по статус на заетост (на пълно работно време, на непълно работно време и безработни), по-голямата част от родителите (53%), които работят на пълен работен ден, съобщават, че не прекарват достатъчно време с детето си. По-голямата част от родителите (56%), които работят на непълен работен ден, декларират, че прекарват достатъчно време с децата си, а най-много (62%) са родителите, които са безработни и прекарват достатъчно време с децата си.

От това проучване може да се заключи, че трудовият статус на родителите има пряко влияние върху посвещаването на времето им с децата. Въз основа на това проучване, проведено няколко месеца преди провеждането на нашето проучване, може да се заключи, че нашите открития не са неочаквани.

В допълнение към този сравнителен анализ, нашата хипотеза 9, която гласи „Майките по отношение на бащите не прекарват качествено време с децата си“, не беше потвърдена, тъй като по същество емпиричното проучване показва, че и двамата родители не прекарват достатъчно качествено време с децата си .

Причините, поради които родителите прекарват по-малко качествено време с децата си, са: работа на пълен работен ден, заетост и на двамата родители, развитието на технологиите (напр. риалити телевизионни предавания, видеоигри, таблети, лаптопи и смартфони), повсеместното разпространение на смартфоните и тяхното масово използване.

Отворената връзка между родител и дете беше изследвана като част от тяхната връзка. Почти две трети от родителите заявяват, че вероятно биха изразили чувство на недоволство, гняв и осъждане, въпреки че биха изслушали детето си, което има различни възгледи от родителите. Около

три четвърти от родителите казаха, че вероятно ще развият чувство на гняв или осъждане в процеса на подкрепа и насърчаване на детето си.

Това предполага незачитане на индивидуалността на детето и потенциално ограничаване на свободното му изразяване в рамките на семейството. Освен това 54% от родителите декларират, че не биха позволили на детето да се развива според нуждите и интересите си. Това откритие повдига въпроса дали родителите могат правилно да разпознаят от какво се нуждае едно дете, какви са неговите интереси и съответно да му угодят и да му позволят да се развива.

Ако обаче детето крие от родителите си какво иска, от какво има нужда или се страхува да заяви открито, тогава родителят най-вероятно е наложил много строги отношения и потенциално дисциплиниращи мерки в ранното детско развитие, които не биха били категоризирани като здрави. Резултатите от нашето изследване бяха сравнени с тези на Илиевска (2015). В нейното изследване 90% от родителите позволяват на детето си свободно да се изразява в семейството, като по този начин зачитат индивидуалността на детето. Нейната констатация с нашата констатация не съответства.

Един основен фактор, на който може да се отдаде тази нежелана констатация, е времето, което родителите имат на разположение за децата си, а в горния анализ беше показано, че родителите не прекарват достатъчно време с децата си. Вторият фактор, който може да бъде свързан с неприемането на личностното развитие и индивидуалността на децата, е страхът на родителите за безопасността на децата в съвременното общество. Децата са изложени пряко на влиянието на средствата за масово осведомяване, наличието на съдържание в интернет, въпреки че има опция за родителски контрол, след това игрите на смартфона и платените реклами, които се появяват по време на игра.

Следователно може да се разбере, че родителите, ограничавайки или насочвайки развитието на детето по отношение на: неговата индивидуалност, индивидуални нагласи и мисли, се дължат на защитно-защитен механизъм от социални фактори.

Според получените резултати от нашето емпирично изследване може да се заключи, че наличието на семейно-конфликтна ситуация не е отчетено освен при 1% от анкетираните, които са имали проблем с девиантно поведение. Поради това може да се заключи, че променливата „травма от детството“ не фигурира в нашето изследване с влияние върху развитието на личностната идентичност на децата. Трудно детство, което би било

причинено от това, може да се приеме, че не засяга развитието на невротичните нужди, според теорията на Ериксън, в нашата извадка от деца.

Според теорията на Хорни се очаква дете, което е било малтретирано или пренебрегвано, тоест има травми от детството, да няма достатъчно самочувствие в живота. Поради това, при липсата на променливата за злоупотреба с деца, се очаква децата да имат по-висока степен на самочувствие в живота. Самоувереността на децата може да се изследва чрез отношението им към: училището, нуждата да помогнат на някого, доверието в приятелите, което може да се анализира чрез съвместната им игра, колко е важно за тях да казват истината, непокорството, независимостта от другите. По отношение на тези проучени аспекти могат да се направят няколко заключения чрез анализирани на приложение 6 и таблица 18.

Въз основа на аритметична стойност (6,33), децата се интересуват дали са бунтовници или не. Бунтарството най-често се дължи на потискане на чувствата и враждебно отношение към родителите, които не са показали на децата си искрена любов, връзка и здравословна дисциплина.

С кръстосано-сравнителен анализ на въпросниците от родителите на децата може да се установи, че децата, които се интересуват дали са непокорни, родителите имат най-малко академична квалификация за висше образование и икономическата ситуация в семейството е на средно ниво или малко над средното ниво.

Също така, деца на родители с докладвано девиантно поведение заявиха, че непокорството е важно за тяхната лична идентичност. Децата, които са непокорни и/или не се интересуват от тази черта на характера за своята идентичност, може да се каже, че имат проблем със самочувствието в живота. Изследователите Брук, Брук, Балка и Розенберг (2006) откриха в своите изследвания зависимост между непокорните деца и техните родители.

А именно, тяхното изследване предполага, че децата с бунтарско поведение имат родители, които проявяват антисоциални нагласи и са употребявали марихуана. В нашето изследване втората променлива не беше идентифицирана като налична, докато антисоциалните нагласи не бяха директно анализирани или наблюдавани чрез метод на интервю. Антисоциалните нагласи не бяха измерени или изследвани в нашето проучване, така че не можем да направим никакви заключения за

асоциация. Но ако вземем предвид, че родителите не отделят достатъчно време на децата си, не насочват индивидуалността на децата и леко не са съгласни с възгледите на децата си, които са различни от тези на родителите, можем да предположим, че това има индуциран ефект върху детското бунтарство. ..

А именно, очаквано е, че децата се бунтуват, когато не получават достатъчно внимание и любов от родителите си, затова търсят допълнително внимание с бунтарски реакции. Освен това се очаква с психосоциалното развитие децата да се бунтуват за неща, които не са позволени или не им подхождат и се налагат от родителите им. Въпреки че нямаме конфликтни семейства в нашите изследвания, все пак е възможно наличието на травма в детството поради други фактори. Пример за това би бил, че родителят му отказва правото на индивидуалност и начинът, по който го прави, тоест ако наказва детето, ако го информира с неподходящ тон, че не е съгласен, колко често несъгласието е и т.н.

През последните десетилетия обширни изследователски проучвания показват, че травмата в детството допринася за повишен риск от различни психични разстройства, които продължават в по-късен живот. Невротизмът е потвърден като един от психологическите процеси, при които детската травма играе роля в развитието на психиатрични състояния, дисфункционален подход, който причинява отрицателно когнитивно структуриране и грешки при обработката на данни (Takizawa, Maughan, & Arseneault, 2014; Essizoglu, Kosger, Aksaray и Akbaba Turkoglu, 2015).

По отношение на твърдението „да помогнеш на нуждаещ се“ за децата е сравнително важна част от личната им идентичност, въз основа на среден резултат от 5,87. Родителите, които учат децата си от малки да помагат на хора в нужда, е по-вероятно да имат желание да помогнат по-късно в тяхното развитие. Позитивното родителство в случая влияе пряко върху изграждането на личностната идентичност на децата. Децата, докато са малки, обикновено се учат от своите родители, родителски действия и житейски навици и ги възприемат като знания, копирайки връзката.

Хипотеза № е в тази посока. 4, който гласи „Децата от женски пол са по-склонни да помагат на другите“, което беше потвърдено в нашето емпирично изследване.

Според теорията на Ериксън, показвайки чувство на грижа от страна на родителите, децата усвояват тази компетентност в четвъртия си етап на психологическо развитие, докато в по-късните етапи я развиват като грижа.

Следователно се смята, че децата от женски пол развиват по-изразени чувства на подкрепа, помощ, емпатия и състрадание в сравнение с децата от мъжки пол, тъй като тези чувства са свързани по същество с майчинския инстинкт, който почти всяка жена притежава. В нашето емпирично проучване децата, чиито родители им отделят качествено време за игра, разговори и внимание, имат по-голям афинитет да помагат на хора в нужда, за разлика от групата деца, чиито родители съобщават, че не прекарват достатъчно качествено време с тях, техните деца. В тази ситуация децата гледат на своите родители като на идол, защото децата, може да се каже, че в тази взаимна връзка усещат помощта и подкрепата на родителите си за проблемите си. Следователно е по-вероятно децата да предложат помощ на някой в нужда. Това се оказа пристрастяващо в нашето емпирично проучване.

По отношение на независимостта на детето от другите, тя е изследвана с въпрос 16 от анкетната карта в приложение 6. Средната стойност на отговорите е 7,18, което предполага, че този аспект е важен за идентичността на детето. Развитието на независимостта на детето по същество насърчава увереността и самоувереността, а впоследствие и мотивацията и постоянството на детето в училище. Детето придобива чувство за контрол над живота си, като е независимо, както и чувство за значимост и принадлежност, което е много важно чувство за изграждане на социални взаимоотношения и принос към семейството, обществото и света. Всяко дете, което е развило чувство за независимост, развива нива на самосъзнание и чувствителност към другите, така че се развива и чувство за помощ на другите. Ако погледнете нашето откритие за това колко е важно децата да помагат на някого, тази средна аритметична стойност е по-ниска от средната аритметична стойност за независимост от другите. Оттук можем да заключим, че независимостта от другите е по-важна за децата за тяхната лична идентичност.

Тъй като независимостта представлява свобода, по някакъв начин тя учи децата на самомотивация да намират сами причини за постижения. От друга страна, независимостта позволява на децата да станат добри хора, вземащи решения, именно поради свободата да обмислят различни възможности, преди да изберат тази, която смятат за най-добра. По този повод бихме се позовали на тази полза.

От една страна, децата декларират, че за тях е важно да бъдат независими от другите, което предполага, че биха искали самостоятелно да

мислят, да формират нагласи и да вземат решения, а от друга страна, в анкетата за връзката между родителите и деца, родителите се заявяват, че не подкрепят и насърчават детето, което би изразило различни възгледи и мисли от родителите.

В тази насока изследователският въпрос за това как позитивното родителство влияе върху формирането на идентичността на децата ни отваря следните въпроси: Желание ли са отговорите на децата да бъдат независими от родителите си, които, от друга страна, не са съгласни с децата си, ако те изразяват различно мнение? нагласа и мислене? Родителите осъзнават ли колко е важно децата им да бъдат независими от другите, включително от родителите си? Родителите съзнават ли, че тази констатация предполага, че те не практикуват положително родителство, когато става въпрос за подкрепа, стимулиране и насърчаване на децата да развиват своята индивидуалност в изграждането на лични нагласи, мислене и бъдещо вземане на решения? За пореден път е необходимо да се подчертае, че родителите не са участвали в програмни обучения за практикуване на позитивно родителство.

Следователно нашето изследване се основава на идентифициране на характеристиките на положителното родителство сред родителите и определяне на въздействието му върху идентичността на децата. Нашето емпирично проучване не предвиждаше повторно проучване или интервюиране на респондентите, за да се проследят констатациите, поради което в методическия подход не беше предвиден метод на интервю за това изследване. Затова нашата препоръка е да продължим следващото си изследване в тази област и да проучим тези фактори, за да придобием повече знания за връзките.

Независимостта на детето се влияе от много фактори, които според автора Astuti (2009) се разделят на две групи: вътрешни фактори, които произхождат от децата, като: ген, произход, ред на раждане, физическо състояние, талант и интелектуален потенциал, зрелостта и пола на детето, докато външните фактори включват: родителство, училищна система и система на околната среда. Dirawan и Sunarty (2015) изследват как родителството влияе върху независимостта на децата. Техните открития показват, че децата придобиват най-голяма независимост, когато родителите практикуват първо позитивно родителство и второ демократично родителство.

Родителите, които имат характеристики на позитивно родителство, обикновено са комуникативни и интерактивни с децата си, така че те насърчават децата си да бъдат отговорни, грижат се за тях, стимулират ги към добри морални и човешки ценности. Книгата на Гордън (2000) и Джеймс (2002) също предполага, че характеристиките на положителното родителство влияят върху развитието на идентичността на детето, включително влиянието върху изграждането на независимост на детето.

По отношение на взаимодействието с децата, почти половината от родителите в нашето емпирично проучване заявяват, че не биха взаимодействали с детето си, докато го гледат как играе. Децата на тези родители заявиха, че времето им за съвместна игра с други деца и общуване не е много важна част от тяхната идентичност. В нашето емпирично изследване не се потвърди хипотеза 5, която гласи „Децата от мъжки пол са по-склонни да се социализират“.

От друга страна, останалите 48% от родителите, които съобщават, че общуват с децата си, докато играят, предполагат, че подкрепят позитивното родителство като образователна концепция. Със сравнителен и кръстосан анализ отговорите на анкетните карти на техните деца показват, че за тези деца времето, което прекарват в игра с приятелите си и общуване с тях, е много важно.

Известно е, че детската игра играе съществена роля в изграждането на личната идентичност на децата, особено и много положително, ако родителят участва в детската игра.

Върховният комисар по правата на човека към ООН е признал играта като право на всяко дете и се счита за важна за оптималното детско развитие (United Nations Human Rights, 1989).

Забързаният начин на живот се отразява и на детските игри, дори и на тези, които живеят с достатъчно и налични ресурси и в относително детско спокойствие. Поради това съществува риск децата да не получат защитните ползи от детската игра. Всяко дете заслужава възможността да развие своя уникален потенциал и да се възползва от играта. Играта позволява на децата да използват своята креативност, като същевременно развиват своето въображение, сръчност и физическа, когнитивна и емоционална сила.

Играта е важна за здравословното развитие на мозъка (Shonkoff & Phillips, 2000; Tamis-LeMonda, Shannon, Cabrera, & Lamb, 2004). А именно чрез играта децата в ранна възраст влизат в контакт и взаимодействат със света около тях. Играта позволява на децата да създават и изследват свят,

който да овладеят, след това да преодолеят страховете си, докато практикуват ролите на „възрастен“, а понякога и заедно с други деца (Blasi & Hurwitz, 2012; Isenberg & Quisenberry, 1988; Barnett, 1990; Erickson R., 1985; Pellegrini & Smith, 1998).

Като овладяват света, играта помага на децата да развият нови умения, които водят до подобро самочувствие и устойчивост за посрещане на бъдещи предизвикателства (Blasi & Hurwitz, 2012; Erickson R., 1985; Band & Weisz, 1988). Видяно в нашето емпирично проучване, може да се очаква, че децата, които не ценят играта като част от личната си идентичност, ще имат затруднения с: развиване на социални умения, намиране на приятели, желание за помощ, развиване на креативност, емоционална интелигентност и постигане на контакт. В допълнение, децата може да не развият достатъчно силно ниво на самоувереност и самоувереност, за да преодолеят непредвидими ситуации в играта, особено ако са очаквали родителска подкрепа и участие в играта.

Нашата извадка от анкетирани деца беше на възраст от 7 до 13 години. Още в този етап на психологическо развитие децата напускат свободната игра и започват игри, които са концептуализирани и протичат по правила. На този етап те придобиват самодисциплина, самоуважение и самоувереност. Вече се очаква чрез личен контрол на свободната игра децата да следват своите инстинкти, интереси и въображение. Свободната игра е много важна за децата, защото се отразява на тяхното здраве, общо благосъстояние и цялостното им развитие. Осъществявайки общ контакт с други деца, децата се учат как да взаимодействат, насърчават развитието на социални умения, справяне с непредсказуеми ситуации и изграждат своята независимост, самочувствие и устойчивост на ситуации. Видяно в нашето емпирично проучване, децата, които взаимодействат по време на игра с родителите си, обикновено са: по-щастливи, по-уверени, биха се свързали с другите и ще взаимодействат по-лесно, но също така подобряват емоционалната си интелигентност и имат по-висока степен на самочувствие и се чувстват по-малко тревожен.

По време на свободната игра децата се слушат, обръщат внимание на заобикалящата ги среда и споделят опит от предишни игри. На този етап децата изследват чувствата си, учат се как да изразяват себе си и започват да развиват своята емоционална интелигентност. Ролята на родителя в играта на детето е да участва, за да се свърже с детето си и да се забавлява. Въпреки това, в нашето емпирично проучване, нагласите на родителите

бяха почти еднакво разделени между наблюдението на детето им и взаимодействието с него.

Първият фактор, който трябва да се проучи е дали родителите искат да се привържат с децата си или искат да поддържат психологическа и емоционална дистанция. На твърдението „Изслушвам детето си, когато има проблем, предизвикателство в училище или с приятели“ родителите отговарят положително (60%) и на твърдението „Когато детето ми изрази мнение, аз го използвам, за да говоря с него, за да науча повече за неговите чувства и мнения, въпреки че се различават от моите“ са положителни (56%). Поради това можем да обобщим, че родителите искат да бъдат свързани и присъстващи за децата си. Следователно за първия фактор правим извода, че родителите не желаят да установяват психолого-емоционална дистанция с децата си.

Вторият фактор, който трябва да се проучи, е дали цифровите технологии пречат на родителя да посвещава неструктурирано време за игра с детето. Това е повсеместна кауза през 20-те години на 21 век. Съвсем наскоро започна да се провеждат изследвания, за да се изследва как родителите вземат решения относно достъпа на децата до използване на медиите и какъв тип контрол установяват.

Изследване на Coyne, Padilla-Walker, Day, Harper и Stockdale (2014) установи, че социалните медии могат да укрепят семейните връзки и чувството за свързаност. Родителите, които използват различни медии, имат потенциала да нарушат или заменят семейните взаимодействия и рутини, които защитават детското развитие, училищния успех и устойчивостта. Например, изследване на Rasmussen (2011) показва, че когато телевизорът е включен в стаята, вербалното взаимодействие между родител и дете намалява, а авторите Kirkorian, Pempek, Murphy, Schmidt и Anderson (2009) показват, че играта намалява. А именно, днешните деца прекарват средно между 6 и 9 часа в цифрови технологии, така че те прекарват средно повече време с цифрови технологии, отколкото с която и да е друга дейност.

Изследванията показват също, че има връзка между времето и финансовото състояние на семейството. А именно, деца от семейства с годишен доход под 35 000 долара прекарват около два часа повече в цифрови технологии в сравнение с деца, чието семейно финансово състояние регистрира доход над 100 000 долара (Rideout & Robb, 2022). Косвено това води до трудности в академичното обучение и забавено

развитие на детето. Очаква се родителите, които са с ниски доходи и са насочени да осигуряват достатъчно средства за дома, също да работят на повече от една работа.

В такъв случай те няма да имат време да се посветят на децата си, да не следят тяхното развитие и трудности. Ето защо, нямайки време за деца в борба за съществуване или почивка от работа, много по-лесна алтернатива днес е да му дадете смартфон или да пуснете телевизора, за да успокоите детето и да го заинтригувате, отколкото самите родители да бъдат с него и го успокоите. В нашето емпирично изследване не беше оценено колко време децата и родителите отделят на дигиталните технологии, поради което можем да приемем, че факторът – дигиталните технологии има своя дял във факта, че родителите не прекарват качествено време с децата от нашата емпирична проучване. Този подход към отглеждането на деца не е характеристика на положителното родителство и можем да очакваме, че има вид негативно въздействие върху личностната идентичност на децата.

Около 60% от родителите декларират, че в семейството има установени семейни правила, за да се запази взаимното уважение. Наличието на семейни правила може да допринесе за създаването на положителна домашна семейна атмосфера, като същите правила не нарушават индивидуалността на детето и стимулират чувството на уважение.

От друга страна, 36% от децата декларират, че с удоволствие изпълняват домакинските задължения, възложени им от родителите. При кръстосано-сравнителен анализ децата, които с удоволствие изпълняват домакинските задължения и искат да помогнат на родителите си, са деца на родители, които са заявили, че у дома има семейни правила.

А именно кръстосаният анализ на въпросниците показва, че децата на тези деца са важни за тяхната идентичност: връзката с родителите, да бъдат опора в семейните задължения и да помогнат, когато някой има нужда. Децата, които са израснали със семейни правила, дават различни отговори, когато ги питат дали стаята им е подредена или разхвърляна. Някои от тях отговориха, че стаята им е спретната, а някои, че зависи, а някои, че стаята им е малко разхвърляна.

От тази гледна точка е необходимо да се разбере възприятието на децата за „подредане“, тъй като това ще позволи на родителите и учителите да разберат интересите, тревогите и проблемите на децата (Griebeling, Jacobs, Kochanowski, & Vaughn, 2016). Децата прекарват повече

време у дома, отколкото където и да е другаде, а около една трета от живота им преминава в детската стая. Няма съмнение, че домът в очите на децата е дом, в който има любов, създават се спомени и радост, а уютът е незаменим.

Може да се каже, че това се постига допълнително хармонично чрез прилагане на здрави и правилни семейни правила, които се спазват, но и коригират чрез разговор и разбиране. Сред тези семейни правила често се включва и подреждането на детската стая. Смята се, че спретнатата и чиста стая предлага много предимства, включително: спестяване на физически усилия и време, намаляване на стреса и дискомфорта, подобряване на паметта и емоционалното състояние. Децата, които растат в дом с организирана структура, показват по-добра концентрация и умения за учене (Lowe, 2022 г.).

В нашето емпирично проучване беше показано, че децата в училищна възраст смятат академичните постижения за важна част от тяхната идентичност, но средният резултат е 6,5, което е умерено силно значимо. С подробен анализ на отговорите за подредеността на стаята и значимостта на академичните постижения с точки (6,7,8,9) беше показано, че децата, които имат подредени детски спални, образованието е важна част от тяхната идентичност. Следователно може да се заключи, че нашата констатация за връзката на академичните постижения, която се постига с развити умения за учене, е в зависимост от подредеността на спалнята на детето. По отношение на променливата "пол на детето", това откритие регистрира по-високи наблюдавани честоти при деца от женски пол.

Децата вече се чувстват компетентни на този етап на развитие и след като се почувстват компетентни, тяхната увереност и сигурност в техните решения и способности също нарастват. Очаква се тази група деца да бъде изградена и ще продължи да се изгражда като автономно дете, зряло за възрастта си да взема независимо оценени решения или да се консултира с родителя си по определена тема.

Оттук може да се заключи, че родителите, които култивират здрави семейни правила, децата им са готови да помогнат в семейните задължения. По отношение на този аспект децата бяха попитани колко е важно за тях да бъдат част от личната им идентичност, като оказват подкрепа в семейните отговорности. Средният резултат е 6,87, а някои от анкетираните деца отговарят с оценка 9, което предполага, че за някои е много важно да подкрепят семейството с домашни задължения и семейни ценности.

За по-задълбочено разбиране на статистическите данни е направен сравнителен анализ с децата, които декларират, че издръжката на семейните задължения е много важна част от личната им идентичност (въпрос 23 от приложение 6), издръжката на родител, когато детето биха изразили желание за приготвяне на семеен обяд (въпрос 3 от приложение 4), предварително оценена личностна индивидуалност и воля за изпълнение на домакинските задължения (въпрос 4 от приложение 5).

Децата, които декларират, че поддържането на семейните задължения е важна част от тяхната идентичност, са деца, които обикновено имат открити отношения с родителите си, готови са да говорят в общия смисъл на думата, култивират честност и уважение. Със самото изпълнение на семейните задължения те придобиват познания за семейните ценности, които при правилно възпитание и общуване се очаква да прилагат утре, когато имат свое семейство. Анализирани са анкетните карти на родителите на децата, които са заявили, че за тях е важно да поддържат семейните задължения.

Анализът показва, че най-често насърчаваните деца да планират семейния обяд са именно децата, за които подкрепата в семейните задължения е важна. Това предполага, че е установена добра и открита връзка родител-дете. Родителят, който насърчава детето да предложи семеен обяд, стимулира индивидуалността на детето, развитието на лично мнение и му дава поле за грешка, от която то да си вземе поука. Този родител се характеризира с търпение и разбиране на нуждите на детето си в развитието, той е готов да му даде свобода за развитие и пространство да прави грешки и да бъде там, за да го съветва за грешки.

Анализът обаче също така показва в този набор от данни, че родителите не отделят достатъчно качествено време на децата си. Оттук можем да видим, че от една страна родителите не отделят достатъчно качествено време на децата си, а от друга страна показват характеристиките на родител, който разбира, насърчава и подкрепя детето си в домашните му и му помага за изграждане на здрави семейни ценности. От децата, които са отгледани в среда с родители, които им помагат да разберат света, семейството и семейните ценности, значението и приноса на извършването на семейни дейности, би се очаквало да изпълняват задачите с желание.

За потвърждаване на това предположение беше анализиран въпросът, на който децата отговориха с какво желание изпълняват домакинските си задължения. Анализът на отговорите на въпросите показва, че по-голямата

част от отговорите „да, с удоволствие върша домакинската работа“ са свързани с родители, които насърчават децата, искат да говорят с тях, позволяват на децата да планират семейния обяд.

Оттук можем да заключим, че родителите играят роля в начина, по който децата възприемат семейните задължения, като тежест и нежелана дейност, или като пространство, в което научават нови ценности и придобиват нови знания за живота. Неминуемо е да се отбележи, че деца, чиито родители не проявяват топло, подкрепящо отношение към детето и не се фокусират върху изясняването и изграждането на семейните ценности, развиват съпротива и нежелание да помагат на родителите в дома, да предприемат и извършват семейни дейности.

От особено значение за равномерното разпределение на домашните дейности между децата от мъжки и женски пол. Ако майката учи сина си, че той трябва да ѝ помага в домакинската работа, а на следващия ден и жена си, той от малък печели уважение към жената и че трябва да вършат домакинските дейности заедно.

Освен това ролята на бащата е важна в тази сфера. Бащите, които активно помагат в домакинската работа и я споделят със съпругите си, показват на децата си, че трябва да култивират взаимна подкрепа, да не култивират разделение по пол при извършване на дейности, да не предизвикват чувство на деградация или омаловажаване. Това е особеност на съвременното семейство.

Средната оценка от 4,1 за въпроса „Моят партньор или съпруг/съпруга ме подкрепя, когато имам нужда“ можем да преценим, че подкрепя обсъжданите по-рано аспекти на подкрепата в домашните дейности и липсата на полово разделение на дейностите. Допълнително се подкрепя от високия резултат (4,1), че майките и бащите имат добри взаимоотношения с останалите членове на семейството, но и че нямат проблеми в брака или личните си отношения. Все пак могат да бъдат открити изолирани изключения, но поради ниската им честота в това емпирично изследване те няма да бъдат предмет на по-нататъшна оценка.

Неизбежно е да се спомене относно семейните и домашните дейности, че в някои националности все още се култивират традиционните полови разделения. Това в Р.С. Македония е характерна за членове на определен етнос, семейства с финансово-екзистенциални предизвикателства или семейства, произхождащи от селските райони. За получаване на данни и от този аспект беше направен кръстосано-

сравнителен анализ на анкетните карти. Родителите от албански произход също подкрепят семейните правила, докато децата им декларират в анкетната карта, че изпълняват домакинските задължения донякъде с нежелание и донякъде с желание. Чрез сегментиране на отговорите на децата по пол получихме данни, че предимно момичета изпълняват домашни дейности с желание, докато децата от мъжки пол ги изпълняват неволно.

В нашето емпирично изследване децата, които заявяват, че се забавляват с другите, на въпрос № 1 от приложение № 5 тоест те играят с другите, показват по-голяма информираност за тяхното емоционално състояние. Освен това на въпрос № 6 от приложение № 5 „когато другите се забавляват...“ деца, които се забавляват с другите, декларират, че играят с тях.

Децата заявиха, че за тяхната личност са много важни: представянето на негативни чувства и тревожност, тоест спокойствие в непредсказуеми ситуации. От психологическа гледна точка тези деца развиват осъзнаване на емоционалното си състояние и интелигентност, което би им помогнало да управляват емоциите си правилно и внимателно. Например дете с емоционално осъзнаване в момент на гняв и бунт е теоретично по-малко вероятно да покаже признаци на гняв и агресия. От друга страна, дете, което не е развило емоционално осъзнаване, в ситуация на гняв и бунт се очаква да прояви гняв и агресивност, като лай, викове, силен плач, неконтролирано невротично поведение и други подобни.

Деца с емоционално осъзнаване декларираха, че биха искали да помогнат на някой в нужда, а в класа си ще видят дали приятел има нужда от помощ и подкрепа. Оттук може да се заключи, че децата с развито емоционално съзнание и интелигентност са емпатични, проявяват повече внимание към средата, включват се в училищните дейности и изграждат положителни взаимоотношения със своите познати и приятели. Тази констатация е в съответствие с изследователската констатация на Raver, Garner, & Smith-Donald (2007) и Eggum et al. (2011).

Преподавателският персонал също играе роля в насърчаването на емоционалната интелигентност у децата. Учителите трябва да внимават, когато децата показват много тревожност, защото това пряко влияе върху концентрацията им за изпълнение на дадена задача. От друга страна, понякога наличието на неприятно чувство, като умерена фрустрация, може

да му помогне да развие състезателност, за да изпълни задача, която е трудна и предизвикателна.

От друга страна, децата, които се чувстват тъжни, имат по-голямо предразположение да развият чувство за съпричастност. Поради това както учителите, така и родителите са длъжни да помогнат на децата да разберат своите емоции, особено неприятните, за да могат да ги приемат и управляват. Авторите Brackett и Rivers (2014) предефинират теорията за емоционалната интелигентност, като идентифицират пет умения, които децата могат да подобрят, за да увеличат и подобрят емоционалната си интелигентност: разпознаване на лични емоции и емоции на други хора; разбиране на причините и последствията от емоциите; точно разпознаване на емоции и изразяване на емоции, които са подходящи за време, място и култура и регулиране на емоциите. Тези умения в психологията се считат за ядрото на моделирането на емоционалната интелигентност и преподаването на умения за емоционална интелигентност.

В нашето емпирично изследване емоционалната интелигентност не беше оценена, но емоционалното състояние като част от личностната идентичност на децата беше анализирано с няколко въпроса. Интересна констатация е, че някои от децата заявяват, че за тях изобщо не е важно дали получават това, което искат, когато го искат, а някои, че това е важно за тях. Децата, за които е важно да получават нещата, когато ги искат, също заявяват, че нивото на стрес и тревожност е важно за тях. Може да се предположи, че има връзка между тези аспекти.

А именно, съвсем очаквано е децата да проявяват тревожност, ако не получат нещата, които искат веднага. Най-често това явление се свързва със самотни деца, чиито родители са заети и финансовото им състояние е добро или имат възможност да спестяват в семейството. Чрез кръстосания анализ на отговорите на родителите на тези деца стигнахме до знанието, че родителите не отделят достатъчно време на децата си.

Това подкрепя хипотезата, че децата са разглезени, позволявайки им да правят неща, когато пожелаят, като компенсация за времето, което родителите не прекарват с децата. Въпреки че първоначално може да се прецени, че това разрешение на родителите е част от образователната концепция за позитивно родителство, то представлява скрит риск за развитието на личностната идентичност на децата. Децата могат да бъдат изградени като разглезени, които няма да бъдат търпеливи към училищната среда, а по-късно към любовните партньори и работната среда. Те могат да

задълбочат своя нарцисизъм, егоизъм и арогантност, защото постоянно биха очаквали да бъдат център на внимание и да получават нещата веднага.

Въз основа на степента на развит нарцисизъм, егоизъм и арогантност, в по-късен етап на психоразвитие те могат да проявят поведение с проблеми в уважението към другите. По отношение на това колко важно е за тях уважението към другите като част от личната им идентичност, средният резултат е 6,6%, което предполага, че е важно за някои от децата, но не и за някои. Със сравнителен анализ беше показано, че децата, които ценят уважението, следват и уважават семейните правила в почти всички случаи, независимо от пола на детето. От друга страна, високите резултати за аспекта "уважение към другите" в няколко случая се свързват с "честността" на децата. От психологическа гледна точка се очаква децата, които проявяват искрено уважение към другите, независимо дали са връстници или по-възрастни, да имат чувство за честност, тъй като неуважението може да се счита и за липса на човешки морал.

От друга страна, деца, които декларират, че получаването на това, което искат, когато го искат, не е важна част от личната им идентичност, споделят, че аспектът на тяхното представяне на негативни чувства е много важен за тях.

Това предполага развита емоционална интелигентност. Отрицателните емоции са неприятни емоционални реакции. Те включват: тъга, самота или съжаление, страх, несигурност, апатия, срам, гняв, вина или ревност, които затрудняват функционирането в ежедневието за постигане на целите (Американската асоциация на психолозите, 2022 г.). Чрез кръстосано-сравнителен анализ с отговорите на тази група деца с въпросник №. 5. установено е, че децата, за които е важно представянето на негативни чувства, мненията им са разделени, когато нещо се обърка. Някои от тях се изнервяха малко бързо, други отговаряха равнодушно, а на практика никой от тази група не заяви, че запазва спокойствие.

Това откритие беше неочаквано. А именно, нашата очаквана връзка беше, че тази група деца ще останат донякъде спокойни в ситуация, когато нещо се обърка. Поради това беше направен допълнителен кръстосан анализ с анкетните карти на родителите. За целта бяха избрани следните въпроси: 1, 4, 5, 7, 8 и 13 от анкетен въпросник №. 3. Статистическият анализ показва, че средният резултат за всеки от тези въпроси е около 4, което съответства на най-вече правилно твърдение за родителя, т.е. че родителят показва характеристики на положително родителство и в

самоличността на техните деца се идентифицира, че за тях не е важно да получават това, което искат, когато го искат, а наличието на негативни чувства е важно за тях.

Това е много логична черта при децата, като се има предвид, че родителите съобщават, че насърчават децата си да запазят хумора си в трудни моменти, насърчават ги да повтарят работата при всеки предишен неуспех, да бъдат ентузиазирани за всичко, което правят, насърчават ги винаги да правят правилното нещо дори когато няма лична полза от това, мотивира другите деца, когато имат групови занимания, и го насърчава да научи нещо, което е свързано със силните страни на детето.

В тази посока тествахме дали бащите имат по-изявени характеристики, за да насърчават децата да повтарят неща, в които преди това са били неуспешни чрез хипотеза №. 6, който гласи „Бащите имат по-положителни родителски характеристики от майките в насърчаването на децата да повтарят нещата, въпреки че преди това не са били успешни“.

Хипотезата не беше потвърдена, така че и двамата родители насърчават детето да повтаря нещата, да не се отказва и да не развива негативни чувства за провал. Констатацията на хипотеза №. 6 потвърждава казаното по-горе. Тук бихме посочили и хипотеза №. 7 „Майките имат по-изразени характеристики на положително родителство в сравнение с бащите да насърчават децата да правят неща, дори когато нямат полза от това“, което не беше потвърдено, но констатацията потвърждава обсъжданото по-рано и средният резултат също е приложен от 4.0 за родителите, които насърчават децата си да дадат втори шанс на други хора.

Можем да предположим, че когато детето се провали в дадена дейност, то ще изпитва негативни емоции. На този етап ролята на родителя е да му обясни как да се справи с този тип емоция. Родителят, на първо място, и учителският колектив, на второ място, трябва да му обяснят как да разбира емоциите си в ситуации, които са стресиращи и изпълнени с поредица от негативни емоции. На този етап връзката родител-дете е много важна, така че родителят да научи източника на чувството и реакцията да е по-подходяща.

Това се подкрепя в нашето емпирично изследване от нагласата на мнозинството родители, които се възползват от разговора с детето, който то ще започне по своя инициатива, за да научат повече за чувствата му и да го изслушат, когато има проблем. От друга страна обаче, противоречив

момент е, че мнозинството от родителите заявяват, че не могат да отделят време за детето си.

Това повдига въпроса дали, тъй като родителите не отделят време, за да прекарат качествено време с децата си, това може да се счита за причина децата да се чувстват нервни, когато нещо се обърка. А именно, това чувство може да се свърже с несигурност у детето, която не е изследвана като променлива в личностната идентичност на детето и свързана с позитивното родителство.

Последният въпрос от групата въпроси, свързани с емоционалното състояние на децата, беше колко е важно да запазят спокойствие в непредсказуема и опасна за личността им ситуация. Средният резултат е 7,15, което предполага, че по-голямата част от децата намират този аспект от своята идентичност за важен. Спокойствието на детето от психологическа гледна точка предполага, че то е способно да контролира яростта и гнева си, че е развило социални умения за решаване на проблеми и емоционална устойчивост. Но като се вземат предвид отговорите, че само 17% от общия брой деца-респонденти остават спокойни, а 50% се изнервят бързо, когато нещо се обърка, а 42% от децата-респонденти обикновено се чувстват леко притеснени, а 38% малко спокойствие, може да се види известна непоследователност в подкрепата на отговорите на различни анкетни карти.

Децата, в нашето изследване, които имат наличие на увреждане (19%) под формата на: аутизъм (54%), проблем със зрението (31%) и проблем със слуха (15%) заявяват, че обикновено се забавляват сами и когато отидете на училище се чувствате малко притеснени.

По отношение на възприемането на околната среда, децата с проблеми със зрението на въпроса „когато виждам птици да летят“ съобщават, че ги забелязват, което може да се предположи, че правят, следейки звуците на птиците. Децата аутисти в по-голямата си част заявяват, че не забелязват летящите птици и че когато нещата се объркат, бързо стават нервни. Освен това децата с аутизъм рядко намират шегите за смешни, когато някой се пошегува, докато децата със зрителни увреждания съобщават, че виждат шегите, когато някой се пошегува.

Следователно може да се направи психологически анализ, че децата с увредено зрение, въпреки че имат увреждане, което е пречка за тяхното приемане и включване в обществото, все пак може да се определи, че те имат положително развитие на своята личностна идентичност. Децата с

увредено зрение заявяват, че играят с другите, когато се забавляват, в зависимост от ситуацията. Според нашето предположение детската игра е допринесла най-много за положителното развитие на личностната идентичност сред тази група деца.

Играта е важен фактор за оформянето на идентичността на децата в ранните години на образование, особено през първите осем години, в които се извършва важно и основно развитие на мозъка, а липсата на игра и социални дейности в образованието може да има отрицателно въздействие върху познавателните способности развитие (Piaget, 1956), което е много важно за развитието на идентичността.

Във връзка с отговорите на родителите може да се установи, че има положителна корелация родител-дете при децата с установена посещаемост. Забележима е корелацията и при двамата родители, което предполага взаимна родителска подкрепа при отглеждането и грижите за дете с увреждане. Родителите на деца с увреждания заявиха, че се опитват да насърчават детето си да запази чувството за хумор, когато му е трудно, чувства се отхвърлено от приятелите си или не е прието в класа.

Родителите винаги насърчават децата с увреждания да казват истината, за да могат родителите да вземат правилно решение или да реагират своевременно. Те също така насърчават децата да не се отказват, когато се провалят в нещо. Тези отговори силно подсказват, че родителите присъстват и са наясно с развитието на детето си, привързани са към него, дават му подкрепа и топлина, така че децата да не се чувстват тревожни, депресирани и несигурни в света. От друга страна, децата с аутизъм, въпреки че родителите им съобщават, че ги насърчават и подкрепят, все още съобщават, че се чувстват нервни, когато ходят на училище.

Може да се предположи, че това се дължи на необходимостта да бъдат отделени от родителите, на които имат доверие и средата, в която се чувстват най-сигурни (дом). А именно децата с аутизъм имат по-слабо развито чувство за опасност от другите деца, да се фиксират върху интересни моменти, които искат да изследват или да се опитват да избягат от ситуации, които ги карат да бъдат нервни. Констатациите от нашето изследване върху практиката на позитивно родителство сред деца с идентифицирани увреждания показват, че тя е налице. Родителите са наясно как да подходят към детето си.

От получените резултати се установи, че родителите най-малко насърчават децата си да практикуват справедливост. Това отношение най-

често се регистрира от наблюдения на родители на възраст 30-40 години и 40-50 години. От гледна точка на нивото на образование то се свързва най-вече с родителите с висше образование. За това отношение на родителите, то може да се свърже с вярата и сигурността на родителите с правната система и правосъдието в Р. С. Македония, която в няколко публични случая се оказва провала на системата. Друг фактор е справедливостта в живота. В много случаи е доказано, че използването на „връзки“, за да спечелите нещо, води до несправедливост към друг човек.

Това е обичайна практика сред родителите за децата им в училище, което създава усещане за несправедливост към другите деца. Може да се каже, че това е един от основните фактори, поради които родителите не насърчават децата си да практикуват праведност. Свързвайки тези отговори с въпросника за връзката родител-дете, някои от родителите, които са заявили, че няма да насърчават детето си, всъщност смятат, че няма да дават постоянни насоки на детето си, за да покажат приемане.

Това може да се тълкува като разбирането на родителите към детето да се развива самостоятелно и да формира свои собствени нагласи за това кое е справедливо и кое не, което се подкрепя и от нагласата на родителите да позволяват на взаимоотношенията на детето да се развиват според неговите нужди и интереси. От друга страна, някои родители, които биха ги насърчили да бъдат коректни, споделят мнението, че биха изградили взаимоотношения с децата си, така че да се развиват според неговите нужди и интереси.

Това е свързано с виждането, че родителите биха искали да знаят повече за чувствата и мненията на детето, независимо дали те се различават от възгледите на родителите. Следователно може да се предположи, че причината за ниския резултат, получен в това проучване за насърчаване на справедливостта сред децата, се дължи на два фактора:

- Либералната и по-смела нагласа на родителите да не контролират децата си с родителски убеждения и очаквания, което показва наличието на авторитетен родителски стил;
- Социални фактори (доверие в правната и съдебната система и използване на "връзки" за придобиване на нещо).

Човек може да класифицира „честността“ като по-трудна ценност в днешното общество. Децата преживяват първата си битка с правосъдието в училище. Затова свързваме твърдението „Насърчавам детето си да се бори за това, което е справедливо“ в това изследване с твърдението „Обикновено, когато ходя на училище, се притеснявам / спокоен съм“, на което отговарят децата. Анализът предполага, че родителите, които практикуват положително родителство, за да стимулират и учат децата си на справедливост, включително да им помагат да преодолеят житейските пречки с приятели и в училище, децата им изпитват малко или никакво безпокойство, когато ходят на училище. Това предполага, че положителната връзка родител-дете пряко влияе върху развитието на личността на детето. Осъществява се по пътя на укрепване на доверието, изграждане на цел у детето (да се образова и да напредва академично).

Това, според теорията на Ериксън, трябва да започне с изграждане в ранна детска възраст, така че то вече да може да бъде компетентно на възраст от 5 до 12 години. Като се има предвид, че това твърдение има най-нисък резултат, т.е. родителите не биха насърчавали децата си да бъдат справедливи, нашата хипотеза, че децата не биха се чувствали спокойни, когато ходят на училище, се потвърждава, тъй като по-голямата част от децата (42%) декларират, че са те се чувстват тревожни, когато ходят на училище.

Според теорията на Ериксън може да се предположи, че те не са възприели психосоциалната криза за цел и воля и най-вероятно имат проблем с доверието в своите съученици или учителски персонал. Училищните постижения не са измервани, но може да се предположи, че тези деца биха били по-малко усърдни в постигането на училищни резултати, биха проявили по-малко инициативност в ученето и по този начин най-вероятно детето няма да достигне максималния си потенциал. От друга страна, родителите съобщават до голяма степен, че помагат на детето си с домашните, което показва положителна връзка родител-дете.

6. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследванията, свързани с определянето на връзката между родителството и детското поведение, са много важно поле за изучаване и напредък. Всеки родител има уникален личен родителски стил, който заедно съставлява разнообразието от родителски стилове и индивидуални вариации и тяхното въздействие върху детското развитие и взаимоотношения. Изследванията, насочени към разбиране на двупосочната природа на влиянието на връзката родител-дете, все още са ограничени.

От това емпирично изследване могат да се направят следните заключения:

- Запознаване на родителите с възпитателната концепция – позитивно родителство в Р.С. Македония е на много ниско ниво;
- Малка част от изследваните родители практикуват образователната концепция за позитивно родителство в РС. Македония;
- Възможни фактори за ниската степен на познаване и практикуване на образователната концепция „позитивно родителство” в РС. Македония са: размер на извадката от респонденти, недостатъчна осведоменост за тази концепция, възприемане на традиционни практики за семейство и възпитание поради културни фактори;
- Родителите, които са получили най-малко висше професионално образование, до трети академичен цикъл на обучение, се свързват най-вече с прилагането на образована концепция за позитивно родителство;
- Бащите на възраст от 40 до 50 години прилагат по-положително родителство с децата си, за разлика от съпругите си, докато този тип връзка не е установен в други възрастови групи;

- И двамата родители показват характеристики на положително родителство, тоест в нашето емпирично изследване не беше установено, че майките показват повече характеристики на положително родителство;
- Намалява броят на родителите, които посещават или са посещавали обучения и работилници по тази образователна концепция. Причините за това могат да бъдат свързани преди всичко с: личната воля, желание и време и инвестиция на родителите;
- В много от ситуациите, когато финансовото състояние на семействата е благоприятно, тогава се наблюдава прилагането на позитивното родителство. Това може да бъде свързано със спокойствието на родителите относно финансовото осигуряване на децата им и поради това те могат да се посветят на личностното развитие на децата, да се свържат повече с тях и да им проявят любов. От друга страна, семействата с по-ниска академична степен и по-неблагоприятно финансово положение също записват практиката на концепцията за позитивно родителство. В тази ситуация може да се свърже с възпитанието на децата да бъдат скромни и трудолюбиви;
- Чрез увеличаване на броя на децата в семейството се определя намаляване на броя на родителските двойки и родителите, които прилагат позитивно родителство при отглеждането на децата си;
- Не е установена разлика в отглеждането на деца от женски пол спрямо деца от мъжки пол с концепцията за позитивно родителство. Следователно можем да заключим, че връзката между позитивното родителство и изграждането на лична детска идентичност не зависи от променливата „пол на детето“.
- Родителите със завършено висше образование (който и да е от трите академични цикъла на обучение), независимо дали са информирани или не за концепцията за позитивно родителство, показват повече характеристики на авторитетен стил на родителство;

- Родителите със средно образование или висше образование показват характеристики на авторитарен стил, главно поради традиционните характеристики на ролите на майката и бащата в семейството, които все още присъстват днес в някои семейства с албанска и босненска националност, и имат и ниски финансови доходи;
- Днешните родители не прекарват достатъчно качествено време с децата си. Заетостта на родителите, особено когато и двамата са заети и тяхното домашно финансово състояние е ситуирано, показва правопрпорционална зависимост от времето на родителя да бъде с детето си. Факторите, които влияят на родителите и децата да прекарват качествено време заедно, са: работа на пълен работен ден, заетост и на двамата родители, повсеместното разпространение на цифровите технологии, основният избор за успокояване на детето с технологично устройство, а не с присъствието и ангажираността на родител и липса на време за домакински задължения и деца, поради забързания ритъм на живот;
- Родителите ограничават индивидуалността на детето и неговото развитие, което се предполага, че се дължи на времето, което родителите не могат да отделят на детето си, поради което те биха били по-малко способни да го разберат. Втората причина може да се приеме, че е свързана с повсеместното разпространение на цифровите технологии и тяхното негативно въздействие върху развитието на децата. Поради това ограничаването на развитието на индивидуалността на детето е свързано със защитно-защитен механизъм от социално-социални фактори;
- Деца, чиито родители отделят пълноценно време за игра, разговор и внимание, проявяват желание да помагат на нуждаещи се от помощ. Предполагаме, че децата научават от тази връзка какво е усещането да помогнеш на някого, защото родителите помагат на децата си да решат проблемите си и отделят достатъчно време;
- Установена е пряка зависимост между детската игра, като важен аспект на детската идентичност, и времето, което родителите прекарват в игра с децата си. Децата на родителите, които прекарват

времето си в игра с тях, намират за важно да играят заедно с приятелите си и обратното;

- При деца, за които съвместната игра с други деца и общуването не е много важна част от тяхната идентичност, може да се очаква, че ще бъде трудно: постигане на контакт и взаимодействие, развитие на социални умения, желание за помощ и приятелство, по-ниски ниво на самочувствие и самоувереност;

- Родители, които са свързани с децата си, т.е. изслушват ги за техните проблеми, взаимодействат с детето чрез игра и се свързват с него; стимулират го да изразява своите мнения и виждания; тъй като родителите показват здравословни дисциплинарни навици и уважение към семейните правила, техните деца декларират, че независимостта, пълната личностна индивидуалност, връзката им с родителите и разбирането на родителите за нуждите на децата са много важни за тях;

- Децата, чиито родители не са съгласни децата им да изразяват мисли, нагласи и чувства, които не са подобни на техните родители, често се чувстват самотни, забавляват се сами, т.е. затварят се в себе си и бързо се изнервят, когато нещо не е наред, което предполага на по-ниско ниво на самочувствие;

- Наличието на семейни правила позволява на децата да получат взаимно уважение и разбирателство, изграждане на връзка с родителите и външен кръг, но и да помогнат на някой в нужда. Семейните правила, които се въвеждат от родителите с разбиране, спокойствие и уважение към децата, имат положителен ефект върху формирането на личностната идентичност на детето;

- Повечето семейства имат изградени семейни правила, въз основа на които изграждат връзката родител-дете. Тази практика има положителен ефект върху децата, така че те да могат да изградят характер, който ще уважава правилата и семейните ценности;

- Децата на родители, които поддържат здравословни семейни правила, са готови да помогнат със семейните отговорности, насърчавайки равното разпределение на домашните дейности между децата от мъжки и женски пол;
- Връзката на академичните постижения е в зависимост от подредеността на детската спалня, като е по-често представена при децата от женски пол. Подредеността на детската спалня се свързва с наличието на семейни правила, които се прилагат в здравословна среда с уважение, разбиране и комуникация на връзката родител-дете;
- Децата на академично образовани родители обикновено се интересуват от своите академични постижения и нивото на образованието си. При тях също беше установено, че за тях е важно нивото на стрес и тревожност, което предполагаме, че е свързано с очакванията за постижения и изпълнение на очакванията. Въпреки че нивото на стрес, което изпитват, е важно за тях, за тях също е важно да запазят спокойствие в непредвидими ситуации;
- Връзката родител-дете се забелязваше предимно в слуха на детето, когато беше свързана тематично с негов проблем, училищен проблем или проблем с приятели. Това показва, че родителите искат да бъдат част от живота на децата си, да бъдат съпричастни, въпреки че днешното време налага едно изключително забързано, напрегнато и натоварващо ежедневие, което често кара родителите да реагират бурно пред децата си. Тази особеност на ежедневието се потвърждава от отговорите на родителите на въпросника, в който мнозинството заявяват, че не отделят време, за да прекарват пълноценно време с децата си;
- Анализът показва, че връзката родител-дете е малко по-слаба, когато става дума за подкрепа, изслушване и насърчаване на мнението на детето, тоест родителите биха изразили чувство на гняв и осъждане, ако детето няма подобни възгледи като родителят. Това показва стил на родителство, който би възпрепятствал самостоятелното развитие на децата и справянето им с житейски ситуации;

- Въпреки че е известно, че родителите имат бърз ритъм на живот и не биха прекарвали пълноценно време с децата си, те все пак искат да говорят с децата си, за да разберат техните чувства и емоции, когато децата проявяват инициатива. Те също биха искали да наблюдават децата си по време на игра и понякога да си взаимодействат. Това от психологическа гледна точка може да се анализира като желание на родителите да отделят повече внимание и време на децата си, да им помогнат в прокарването на житейския им път, но те са възпрепятствани от наложеното работно темпо и ежедневните проблеми. В някои общества това може да се отдаде и на липсата на традиционни семейства, тоест майката остава домакиня и е отговорна за децата, а бащата е отговорен за финансовите приходи;

- Някои родители биха искали да изслушат децата си и техните нужди и да покажат на детето приемане на неговите мисли и нагласи;

- Родителите имат важна роля в изграждането на уважение и възпитанието на семейните ценности сред децата. Положително влияние за постигането на това оказват: откритата връзка родител-дете, подкрепящото и насърчаващо отношение на родителя, родителската топлина и воля у детето. Наблюдава се пряка зависимост между децата, които с желание изпълняват домакинските задължения, и родителите, които присъстват до децата си и ги учат на значението на семейството.

Справка за Приносите на дисертационния си труд

Резултатите, получени от ова изследване, могат да бъдат използвани в посока откриване на консултативни центрове за родители, които ще бъдат насочени към насърчаване на позитивното родителство.

Очевидна е и необходимостта от прилагане на стил на родителство, който да дава възможност на децата за самостоятелно развитие и справяне с житейски ситуации.

Тази дисертация може да помогне за подобряване на родителския капацитет и по този начин за подобряване на бъдещето на нашите деца.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Баткоска, Л. (2005). *Методологија на научното истражување*. Охрид: Идеја-Комерц.
- Вишневский. (1976). *Демографическая революция*. Москва.
- Вујаклија, М. (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Илиевска, И. (2015). *Позитивно родителство - воспитен концепт во современото семејство*. Скопје: Институт за педагогија - УКИМ.
- Касапи. (2003). *Современо предучилишно воспитување и основно образование - состојби и перспективи*. Скопје: УКИМ - Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“.
- Министерство за труд. (2014). *Службен весник на РМ бр. 46*. Скопје: Собрание на Р.С. Македонија.
- Собрание на Р.С. Македонија. (1992). *Закон за семејство*. Скопје: Сл. в. на Р.М. бр. 80/1992, чл. 2.
- Adler, A. (2013b). *Understanding Human Nature (Psychology Revivals)*. London and New York : Routledge.
- Adler, A., & Jelliffe, S. E. (1917). *Study of Organ Inferiority and its Psychological Compensation: A Contribution to Clinical Medicine*. New York: Nervous and Mental Disease Publishing Company.
- American Psychological Association. (2022, 07 15). *Negative emotions*. Повратено од <https://dictionary.apa.org/negative-emotion>
- Anokhi. (н.д.). *Psychology Discussion*. Преземено 03 12, 2022 од Difference between Modern Family and Traditional Family | Psychology: <https://www.psychologydiscussion.net/difference-between/difference-between-modern-family-and-traditional-family-psychology/13671>

- Astuti. (2009). *Peranan Pola Asuh Orang Tua terhadap Pembentukan Kemandirian Belajar Peserta Didik SMK PGRI I Taman Kabupaten Pemalang Tahun Pelajaran 2008-2009*. Tegal: FKIP UPS Tegal.
- Auxier, B., Anderson, M., Perrin, A., & Turner, E. (2020, 07 28). *Pew Research Center*. Retrieved from 4. Parents' attitudes – and experiences – related to digital technology:
<https://www.pewresearch.org/internet/2020/07/28/parents-attitudes-and-experiences-related-to-digital-technology/>
- Band , E., & Weisz, J. (1988). How to feel better when it feels bad: children's perspectives on coping with everyday stress. *Dev Psychol*, 24(2), 247–253.
- Barnett, L. (1990). Developmental benefits of play for children. *J Leis Res*, 22, 138–153.
- Baumrind. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genet Psychol Monogr*, 75(1), 43-88.
- Baumrind. (1972). An exploratory study of socialization effects on black children: some black-white comparisons. *Child Dev*, 43(1), 261-7.
- Bee, H. (1992). *The developing child*. London: Harper Collins.
- Bell, & Chapman. (1986). Child effects in studies using experimental or brief longitudinal approaches to socialization. *Dev Psychol*, 22, 595-603.
- Benokraitis, N. (2015). *Marriages & families: changes, choices and constraints*. New Jersey: Pearson.
- Birch, Fisher, Grimm-Thomas, Johnson, Sawyer, & Markey. (2001). Confirmatory factor analysis of the Child Feeding Questionnaire: A measure of parental attitudes, beliefs and practices about child feeding and obesity proneness. *Appetite*, 36, 201-210.
- Blasi, M., & Hurwitz, S. (2012). For Parents Particularly: To Be Successful—Let Them Play! *Childhood Education*, 79(2), 101-102.

- Bodenmann, G., Cina, A., Ledermann, T., & Sanders, M. (2008). The efficacy of the Triple P-Positive Parenting Program in improving parenting and child behavior: A comparison with two other treatment conditions. *Behaviour Research and Therapy*, 46, 411-427.
- Bottomore. (1971). *Sociology, A Guide to problems and literature* (Tom second). London.
- Brook, J., Brook, D., Balka, E., & Rosenberg, G. (2006). Predictors of rebellious behavior in childhood parental drug use, peers, school environment, and child personality. *J Addict Dis*, 25(2), 77-87.
- Census. (2021, 08). *Census*. Повратено од Family : <https://www.census.gov/programs-surveys/cps/technical-documentation/subject-definitions.html#family>
- Centers for Disease Control and Prevention. (2021). *Positive parenting tips*. Retrieved 03 25, 2022, from CDC: <https://www.cdc.gov/ncbddd/childdevelopment/positiveparenting/index.html>
- Chen, J. (2021, 04 30). *Skewness*. Преземено 04 10, 2022 од Investopedia: <https://www.investopedia.com/terms/s/skewness.asp#:~:text=Skewness%20refers%20to%20a%20distortion,is%20said%20to%20be%20skewed.>
- Committee on the Rights of the Child. (2005). *Implementing Child Rights in Early Childhood, General Comment No. 7*. Geneva: United Nations.
- Coyne, S., Padilla-Walker, L., Day, R., Harper, J., & Stockdale, L. (2014). A friend request from dear old dad: associations between parent-child social networking and adolescent outcomes. *Cyberpsychol Behav Soc Netw*, 17(1), 8-13.
- Darling, & Steinber. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psycholl Bull*, 113, 487-496.

- Davison, K., Li, K., Baskin, M., Cox, T., & Affuso, O. (2011). Measuring parental support for children's physical activity in white and African American parents: the Activity Support Scale for Multiple Groups (ACTS-MG). *Prev Med, 57*(3), 39-43.
- Davis-Sowers, R. (2012). "It Just Kind of Like Falls in Your Hands": Factors that Influence Black Aunts' Decisions to Parent Their Nieces and Nephews. *Journal of Black studies, 43*(3), 231-250.
- Dunn, J. (2004). *Children's Friendships. The beginnings of intimacy*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Eggum, N., Eisenberg, N., Kao, K., Spinrad, T., Bolnick, R., Hofer, C., . . . Fabricius, W. (2011). Emotion Understanding, Theory of Mind, and Prosocial Orientation: Relations Over Time in Early Childhood. *The Journal of Positive Psychology, 6*(1), 4-16.
- Erickson, E. (1958). *Young man Luther: A study in psychoanalysis and history*. New York: Norton.
- Erickson, E. (1963). *Youth: Change and challenge*. New York: Basic books.
- Erickson, E. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Erickson, E. (1980). *Identity and the Life Cycle*. New York: Norton.
- Erickson, E. (1982). *The life cycle completed*. New York: W.W. Norton & Company .
- Erickson, R. (1985). Play contributes to the full emotional development of the child. *Education, 105*, 261-263.
- Erikson, E. (1950). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Erikson, E. (1959). *Psychological issues*. New York: International University Press.
- Erikson, E. (1964). *Insight and responsibility*. New York: Norton.

- Essizoglu, Kosger, Aksaray, & Akbaba Turkoglu. (2015). Relationship between dysfunctional attitudes and childhood traumas in women with depression. *Int J Soc Psychiatry, 61*, 796-801.
- European Parliament. (2004). *Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council*. Strasbourg: European Union.
- Fredrickson, B., Grewen, K., Coffey, K., Algoe, S., Firestine, A., Arevalo, J., . . . Cole, S. (2013). A functional genomic perspective on human well-being. *PNAS, 110* (33), 13684–13689.
- Geertz, C. (1975). From the Native's Point of View": On the Nature of Anthropological Understanding. In N. R. Goldberger, & J. B. Veroff (Eds.), *The Culture and Psychology Reader*. New York: New York University Press.
- Gordon, T. (2000). *Parent Effectiveness Training: The Proven Program for Raising Responsible Children*. New York: Random House Inc.
- Griebeling, S., Jacobs, J., Kochanowski, L., & Vaughn, L. (2016). What preschool children like best about school. *Dimensions of Early Childhood, 44*(2), 18-26.
- Griffith, J., & Powers, R. (1984). *An Adlerian lexicon: Fifty-nine terms associated with the individual psychology of Alfred Adler*. Chicago: The Americas Institute of Adlerian Studies.
- Gross, R., & Humphreys, P. (1992). *Psychology: The science of mind and behavior*. London: Hodder & Stoughton.
- Grotevant, & Carlson. (1989). *Family Assessment: A Guide to Methods and Measures*. New York: Guilford Press.
- Holden, & Edwards. (1989). Parental attitudes toward child rearing: Instruments, issues, and implications. *Psychol Bull, 106*, 29-58.
- Horney, K. (1937). *The Neurotic Personality Of Our Time*. New York: Norton.
- Horney, K. (1945). *Our inner conflicts*. New York: Norton.

- Horney, K. D. (1942). *Selfanalysis*. Routledge .
- Isenberg, J., & Quisenberry, N. (1988). Play: A necessity for all children. *Childhood Education*, 64(3), 138–145.
- James, M. (2002). *It's never too late to be happy*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company Inc.
- Jones, D., Zalot, A., Foster, S., Sterrett, E., & Chester, C. (2007). A review of childrearing in African American single mother families: The relevance of a co-parenting framework. *Journal of Child and Family Studies*, 16(5), 671–683.
- Kefir, N. (1981). Impasse/priority therapy. In R. Corsini, *Handbook of innovative psychotherapies*. New York: Wiley.
- Kenton, W. (2021, 10 31). *Kurtosis*. Преземено 11 04, 2022 од Investopedia: <https://www.investopedia.com/terms/k/kurtosis.asp>
- Kerig, & Lindahl. (2001). *Family Observational Coding Systems: Resources for Systemic Research*. NJ: Lawrence Erlbaum.
- Kirkorian, H., Pempek, T., Murphy, L., Schmidt, M., & Anderson , D. (2009). The impact of background television on parent-child interaction. *Child Dev*, 80(5), 1350-9.
- Kulkari, C. (2010). *The power of positive parenting*. Преземено 03 25, 2022 од Invest in Kids: <http://www.investinkids.ca/positiveparenting.html>
- Kyriazos, T., & Stalikas, A. (2019). Nicomachus-Positive Parenting (NPP): Development and Initial Validation of a Parenting Questionnaire within the Positive Psychology Framework. *Psychology*, 10, 2115-2165.
- Langer, S., Crain, L., Senso, M., Levy, R., & Sherwood, N. (2014). Predicting child physical activity and screen time: parental support for physical activity and general parenting styles. *J Pediatr Psychol.*, 39(6), 633-42.

- Lansford, Deater-Deckard, Dodge, Bates, & Pettit. (2004). Ethnic differences in the link between physical discipline and later adolescent externalizing behaviors. *J Child Psychol Psychiatry*, 45(4), 801-12.
- Lazarsfeld, S. (1966). The courage for imperfection. *American Journal of Individual Psychology*, 22(2), 163-5.
- LeCuyer, Swanson, Cole, & Kitzman. (2011). Effect of African- and European-American maternal attitudes and limit-setting strategies on children's self-regulation. *Res Nurs Health*, 468-82.
- Leeman, R., Patock-Peckham, J., Hoff, R., Krishnan-Sarin, S., Steinberg, M., Rugle, L., & Potenza, M. (2014). Perceived parental permissiveness toward gambling and risky behaviors in adolescents. *J Behav Addict.*, 3(2), 115-23.
- Leon, I. (2002). Adoption losses: Naturally occurring or socially constructed? *Child Development*, 73(2), 652-663.
- Lopez, N., Schembre, S., Belcher, B., O'Connor, S., Maher, J., Arbel, R., . . . Dunton, G. (2018). Parenting styles, food-related parenting practices, and children's healthy eating: A mediation analysis to examine relationships between parenting and child diet. *Appetite*, 128, 205-213.
- Lowe, P. N. (2022, 07 15). *7 Psychological Impacts Bedroom Interior Designs Have On Your Child's Development*. Повратено од Latitude Design: <https://latitudedesignsb.com/bedroom-interior-design-psychology/>
- Maccoby, & Martin. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In Mussen, & Hetherington (Eds.), *Handbook of child's psychology* (Vol. 4, pp. 1-101). New York: Wiley.
- Malačič, J. (1985). *Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile*. DZS.
- Mandara. (2003). The typological approach in child and family psychology: a review of theory, methods, and research. *Clin Child Fam Psychol Rev*, 6(2), 129-46.

- Martínez , I., & García, J. F. (2007). Impact of parenting styles on adolescents' self-esteem and internalization of values in Spain. *Span J Psychol.*, *10*(2), 338-48.
- Masud, H., Ahmad, M. S., Cho, K. W., & Fakhr, Z. (2019). Parenting Styles and Aggression Among Young Adolescents: A Systematic Review of Literature. *Community Ment Health J.*, *55*(6), 1015-1030.
- McDaniel, S., Campbell, T., Hopworth, J., & Lorenz, A. (2005). Basic Premises of Family-Oriented Primary Care. Bo *Family-Oriented Primary Care* (стр. 1-15). New York,: Springer.
- McLeod, S. (2017, 02 05). *Bowlby's attachment theory*. Повратено од Simply Psychology: <https://www.simplypsychology.org/simplypsychology.org-bowlby.pdf>
- McLeod, S. (2018, 08 05). *Mary ainsworth*. Retrieved from Simply Psychology: www.simplypsychology.org/mary-ainsworth.html
- Meyiwa, T. (2011). Constructing an alternative family unit: Families living with HIV/AIDS redefine African traditional parenting patterns. *Social Dynamics*, *37*(1), 165–177.
- Miell, D. (1990). The Self and the Social World. In D. Miell, *Introduction to Psychology*. London: Erlbaum.
- Miller, R., & Taylor, D. D. (2016). Does Adlerian Theory Stand the Test of Time?: Examining Individual Psychology From a Neuroscience Perspective. *The Journal of Humanistic Counseling*, *55*(2), 111-128.
- Morris, S. A., Silk, J., Steinberg, L., Myers, S., & Robinson, R. L. (2007). The Role of the Family Context in the Development of Emotion Regulation. *Soc. Dev.*, *16*(2), 361-388.
- Murdock, G. (1949). *Social structure*. Oxford: Macmilian.

- Musher-Eizenman, & Holub. (2007). Comprehensive feeding practices questionnaire: Validation of a new measure of parental feeding practices. *J Pediatr Psychol*, 32, 960-972.
- Nario-Redmond, M., Biernat, M., Eidelman, S., Palenske, & Debra. (2004). The Social and Personal Identities Scale: A Measure of the Differential Importance Ascribed to Social and Personal Self-Categorizations. *Self and Identity*, 3(2), 143-175.
- National Research Council. (2001). *Eager to Learn: Educating our Preschoolers*. Washington, DC: The National Academies.
- Nelson, R. (2022). Hormones & behavior. Bo Biswas-Diener, & Diener, *Noba textbook series: Psychology*. Champaign, IL: DEF publishers. Преземено 03 26, 2022 од Hormones & Behavior: <http://noba.to/c6gvwu9m>
- Nowak, C., & Heinrichs, N. (2008). A Comprehensive Meta-Analysis of Triple P-Positive Parenting Program Using Hierarchical Linear Modeling: Effectiveness and Moderating Variables. *Clin Child Fam Psychol Rev*, 11, 114-144.
- O'Connor, T., Hughes, S., Watson, K., Baranowski, T., Nicklas, T., Fischer, J., . . . Shewchuk, R. (2010). Parenting practices are associated with fruit and vegetable consumption in preschool children. *Public Health Nutr*, 13, 91-101.
- Ozer, & Benet-Martínez. (2006). Personality and the prediction of consequential outcomes. *Annu Rev Psychol*, 57, 401-21.
- Pellegrini, A., & Smith, P. (1998). The development of play during childhood: forms and possible functions. *Child Psychol Psychiatry Rev*, 3(2), 51-57.
- Piaget, J. (1956). *The child's conception of space*. New York: Macmillan.
- Piotrowski, J., Lapierre, M., & Linebarger, D. (2013). Investigating Correlates of SelfRegulation in Early Childhood with a Representative Sample of English-Speaking American Families. *J Child Fam Stud.*, 22(3), 423-436.

- Pong, S.-L., Johnston, J., & Chen, V. (2010). Authoritarian Parenting and Asian Adolescent School Performance: Insights from the US and Taiwan. *Int J Behav Dev*, 34(1), 62-72.
- Potkonjak, N., Furlan, I., Šimleša, P., & Knaflič, V. (1989). *Pedagoška enciklopedija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Prinz, R., Sanders, M., Shapiro, C., Whitaker, D., & Lutzker, J. (2009). population-based prevention of child maltreatment: the U.S. Triple p system population trial. *Prev Sci*, 10(1), 1-12.
- Rasmussen, N. (2011). TV viewing compared to book reading and toy playing reduces responsive maternal communication with toddlers and preschoolers. *Hum Commun Res*, 37(4), 465-487.
- Raver, C., Garner, P., & Smith-Donald, R. (2007). The Roles of Emotion Regulation and Emotion Knowledge for Children's Academic Readiness: Are the Links Causal?". In Pianta, Cox, & Snow, *School Readiness and the Transition to Kindergarten in the Era of Accountability* (pp. 121-47). Baltimore: MD: Brookes.
- Rideout, V., & Robb, M. (2022, 07 15). *The Common Sense Media: Media use by Tweens and Teens*. Повратено од Common Sense Media: <https://www.commonsensemedia.org/sites/default/files/research/report/2019-census-8-to-18-key-findings-updated.pdf>
- Rothausen, T. (1999). 'Family' in Organizational Research: A Review and Comparison of Definitions and Measures. *Journal of Organizational Behavior*, 20(6), 817-836.
- Ryan, & Deci. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *Am Psychol*, 55(1), 68-78.
- Sanders, M. (2008). Triple P-Positive Parenting Program as a public health approach to strengthening parenting. *Journal of Family Psychology*, 22(3), 506-517.

- Sanders, M., Murphy-Brennan, M., & McAuliffe, C. (2003). The development, evaluation and dissemination of a training program for general practitioners in evidence-based parent consultation skills. *International Journal of Mental Health Promotion*, 5, 13-20.
- Sanders, M., Ralph, A., Sofronoff, K., Gardiner, P., Thompson, R., Dwyer, S., & Birdwell, K. (2008). Every Family: A population approach to reducing behavioral and emotional problems in children making the transition to school. *Journal of Primary Prevention*, 197(222), 197-222.
- Sanders, Markie-Dadds, & Turner. (2003). Theoretical, scientific and clinical foundations of the Triple P—Positive Parenting Program: A population approach to the promotion of parenting competence. *Parenting Research and Practice Monograph*, 1, 1-21.
- Schaffer. (1977). *Mothering*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schaffer, R. (2006). *Key Concepts in Developmental Psychology*. London: Sage.
- Schor, E. (2003). Family Pediatrics: Report of the task force on the family. *Pediatrics*, 111(6), 1541-1571.
- Seay, A., Freysteinson, W., & McFarlane, J. (2014). Positive parenting. *Nurs Forum*, 49(3), 200-8.
- Seligman, M. (2002). *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment*. New York: Free Press.
- Šešić, B. (1988). *Osnovi metodologije društvenih nauka*. Beograd: Naučna knjiga.
- Shonkoff, J., & Phillips, D. (2000). *From Neurons to Neighborhoods: The Science of Early Childhood Development*. Washington: National Academies Press.
- Sikorski, A., McHenry, B., & McHenry, J. (2013). *A Counselor's Introduction to Neuroscience*. New York: Routledge.

- Singh, A. (2015). Psychological factors affecting personality development. *International Journal of Physical Education, Sports and Health*, 1(3), 78-80.
- Siraj-Blatchford, I. (2008). Understanding the relationship between curriculum, pedagogy and progression in learning in early childhood. *Hong Kong Journal of Early Childhood Education*, 7(2), 3-13.
- Starc, B. (2014). *Roditeljstvo u najboljem interesu djeteta i podrška roditeljima najmlađe djece*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- Stein, H., & Edwards, M. (2002). Adlerian psychotherapy. In M. Hersen, & W. Sledge, *Encyclopedia of Psychotherapy* (1st ed., Vol. 1, pp. 23-31). Netherlands: Elsevier Science.
- Stevanovic. (2000). *Obiteljska pedagogija*. Varazdinska Toplice: Tonimir.
- Stričević, I. (2011). Jačanje roditeljskih kompetencija kroz programe obrazovanja. In *Nove paradigme ranog odgoja* (pp. 3-4). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju.
- Sunarty, K., & Dirawan, G. D. (2015). Development Parenting Model to Increase the Independence of Children. *International Education Studies*, 8(10), 107-113.
- Takizawa, Maughan, & Arseneault. (2014). Adult health outcomes of childhood bullying victimization: evidence from a five-decade longitudinal British birth cohort. *Am J Psychiatry*, 171, 777-784.
- Tamis-LeMonda, C., Briggs, R., McClowry, S., & Snow, D. (2008). Challenges to the study of African American Parenting: Conceptualization, sampling, research approaches, measurement, and design. *Parent Sci Pract*, 8, 319-358.
- Tamis-LeMonda, C., Shannon, J., Cabrera, N., & Lamb, M. (2004). Fathers and mothers at play with their 2- and 3-year-olds: contributions to language and cognitive development. *Child Dev.*, 75, 1806-1820.

- Taylor, A., Wilson, C., Slater, A., & Mohr, P. (2011). Parent- and child-reported parenting. Associations with child weight-related outcomes. *Appetite*, 700-6.
- Taylor, D. D. (2013). *Confirming the constructs of the Adlerian personality priority assessment*. University of Texas. Retrieved from https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc283856/m2/1/high_res_d/dissertation.pdf
- Townsend, & Martin. (1983). Whatever happened to neurosis? An overview. *Professional Psychology: Research and Practice*, 14(3), 323-329.
- t-test for Independent Means*. (н.д.). Преземено 04 10, 2022 од Psychology: http://www.psychology.emory.edu/clinical/bliwise/Tutorials/TOM/means_tests/tind.htm#:~:text=Available%20Information,to%20know%20the%20population%20parameters.
- United Nations. (1973). *Manual VII - Methods of Projecting Households and Families*. New York: United Nations. Retrieved 03 16, 2022, from <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/manuals/economy/manual7/chapter1.pdf>
- United Nations. (1989). *The UN Convention on the Rights of the Child - Article 7.1*. London: UN.
- United Nations Human Rights. (1989, 11 20). *Convention on the Rights of the Child*. Повратено од General Assembly resolution 44/25: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
- Warin, J. (2010). Stories of Self: tracking children's identity and wellbeing through school years. *Education and Health*, 29(1).
- White, W. (1917). The theories of Freud, Jung and Adler: III. The Adlerian concept of the neuroses. *The Journal of abnormal psychology*, 12(3), 168.

- Whittingham, K., Sofronoff, K., Sheffield, J., & Sanders, M. (2008). Stepping Stones Triple P: An RCT of a parenting program with parents of a child diagnosed with an Autism Spectrum Disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(4), 469-480.
- Widiger, & Oltmanns. (2017). Neuroticism is a fundamental domain of personality with enormous public health implications. *World Psychiatry*, 144-145.
- Woodhead, M. (2008). Legal identity is conferred by birth registration. In L. Brooker, & M. Woodhead, *Developing Positive Identities: Diversity and Young Children. Early Childhood in Focus* (Vol. 3). Milton Keynes: Open University Press.
- Zelenika, R. (2000). *Metodologija I tehnologija izrade znanstvenog djela*. Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci.

10. Дали во семејството (татко и/или мајка) имаат проблем со злоупотреба на алкохол, опоидни супстанции, склони се кон семејно насилство, девијантно однесување?

Да

Не

11. Дали сте информирани за концептот на позитивно родителство?

Да

Не

12. Дали сте посетувале едукации или работилница за позитивно родителство?

Да

Не

13. Изберете која од наведените состојби е апликативна:

Злоупотреба на алкохол   Злоупотреба на опоидни супстанции

Семејно насилство   Девијантно однесување   Ништо од наведеното

ПРИЛОЖЕНИЕ 2. Проучване за получаване на социално - демографски данни за деца

1. Кој е твојот пол?

Машки   женски

2. Колку години имаш?

7   8   9   10   11   12   13

ПРИЛОЖЕНИЕ 3.

NICOMACHUS Анкета за положително родителство за родители с деца од 6 до 13г

Подолу се дадени 20 искази за Вас и Вашето семејство, со кои може да се согласувате, или да не се согласувате. Со примена на скала од 1 до 5, изјаснете се во однос на Вашето согласување со секој ајтем.

1= воопшто не е точно   2= воглавно е неточно

3= не можам да кажам дали е точно или е неточно

4= воглавно е точно   5= апсолутно е точно

1. Го охрабрувам моето дете да го задржи неговиот или нејзиниот хумор во тешки моменти.
2. Го охрабрувам моето дете да се бори за она што е праведно.
3. Го поттикнувам моето дете секогаш да ја кажува вистината.
4. Инсистирам моето дете да се обидува да направи повторно работи, во кои тој/таа претходно не бил успешен.
5. Го поттикнувам моето дете да биде ентузијастично со сè што прави.
6. Инсистирам моето дете да чита книги.
7. Го охрабрувам моето дете да ја направи правилната работа, дури и кога нема лична корист.
8. Го охрабрувам моето дете да мотивира и поддржува други, кога тој/таа учествува во групни активности.
9. Го охрабрувам моето дете да им дава втора шанса на другите луѓе.
10. Некои од посилните страни на моето дете се издвојуваат повеќе отколку други.
11. Подготвен сум да ги препознаам силните страни на моето дете.
12. Сметам дека сум доволно свесен за силните страни на моето дете.
13. Го охрабрувам моето да учи нешто што е поврзано со неговите/нејзините карактеристични силни страни.
14. Активностите надвор од училиште на моето дете ги негуваат нејзините/неговите карактерни силни страни.
15. Немам проблеми во мојот брак, или личниот однос.
16. Имам добар однос со други членови од моето семејство.
17. Мојот партнер, или сопруг/сопруга ме поддржува кога имам потреба.
18. Му помагам на моето дете со неговата/нејзината домашна задача.
19. Го носам моето дете на нејзините/неговите надворешни активности.
20. Наставниците на моето дете често ме известуваат.

ПРИЛОЖЕНИЕ 4. Анкетен въпросник за врзката между родители и деца

Размислете и одговорете на следните прашања од затворен тип.

1. Го сослушувам моето дете кога има проблем, или предизвик на училиште, или со пријатели.

Да Не

2. Го набљудувам моето дете кога си игра, но и стапувам во интеракција со него.

Да Не

3. Го поддржувам моето дете, кога ќе изрази желба да го испланира семејниот ручек.

Да Не

4. Кога моето дете ќе изрази мислење, го искористувам за разговор со него со цел да дознаам повеќе неговите чувства и мислења, иако се разликуваат од моите.

Да Не

5. Одвојувам од моето време за да поминам квалитетно време со моето дете во разговор, гледање заеднички филм, заедничко пазарање, заедничко готвење, купување нова облека и слични активности.

Да Не

6. Го поддржувам и охрабрувам моето дете за неговите миселња и чувства, без да покажам чувство на лутина, или осудување.

Да Не

7. Го сослушувам моето дете, иако има различни ставови и размислувања од моите, без да покажам незадоволство, лутина и осудување.

Да Не

8. Во семејството имаме воспоставени семејни правила, за меѓусебна грижа и почит.

Да Не

9. Дозволувам взаемниот однос со моето дете да се развива согласно неговите потреби и интереси.

Да Не

10. Му покажувам на моето дете прифаќање така што не му давам постојано насоки.

Да Не

ПРИЛОЖЕНИЕ 5. Анкетен вџпросник за измерване на личността на децата

На следните страници од овој анкетен прашалник се даде описи на различни ситуации, а ситуациите се претставени на сликите во кои ликот со марамата на риги ја игра главната улога. На пример ситуацијата „Кога врне...“

Играм игри на компјутер

Гледам телевизија

Размислете како најчесто се однесувате во таква ситуација. Дали сте повеќе како личноста со шал на сликата од лева страна, или како личноста на сликата од десна страна. Откако ќе ја изберете сликата, размислете дали вашето однесување е многу слично или само малку слично да го задржи изразот на ликот од избраната слика, а потоа пополнете го соодветниот квадар до оваа слика.

Внимание!

Можете да изберете само еден одговор во секоја ситуација. Ако се однесувате како на сликата лево, и понекогаш се однесувате како на сликата десно, можеби посоодветно е да изберете „различно“. Обидувајте се да го избегнувате средниот квадрат како одговор. Поради тоа размислете подробно како постапувате почесто.

1. Обично се забавувам...

Да малку зависи малку Да

Сам/ Сама

Со други

2. Обично кога одам на училиште...

Да малку зависи малку Да

Загрижен/а сум

Смирен/а сум

3. Кога гледам како птици летаат...

Да малку зависи малку Да

Не забележувам

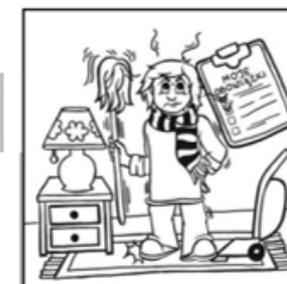
Забележувам

4. Домашните обврски ги исполнувам ...

Да малку зависи малку Да

Со задоволство

Неволно

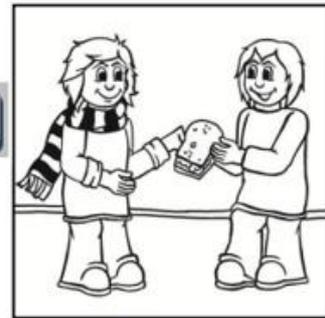
5. Кога не некој од моето одделение му треба нешто...

Не забележувам

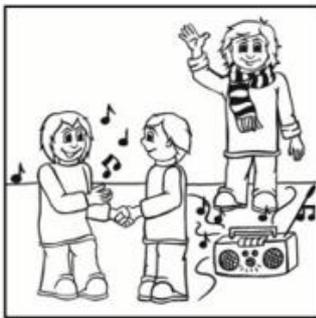

Да малку зависи малку Да

Забележувам

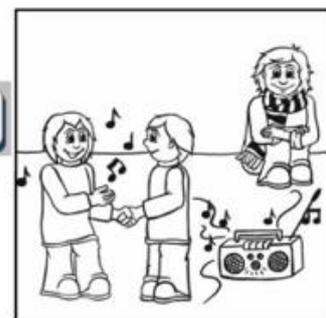
6. Кога другите се забавуваат...

Си играм со нив

Да малку зависи малку Да

Не си играм со нив

7. Кога ќе тргне нешто наопаку...

Останувам смирен

Да малку зависи малку Да

Брзо станувам нервозен

8. На патуваање ми се допаѓа...

да откривам нешто ново

Да малку зависи малку Да

се опуштам

9. Во мојата соба...

Неуредна е

Да малку зависи малку Да

Уредна е

10. Кога ќе видам дека можам некому да му помогнам...

помагам

Да малку зависи малку Да

не помагам

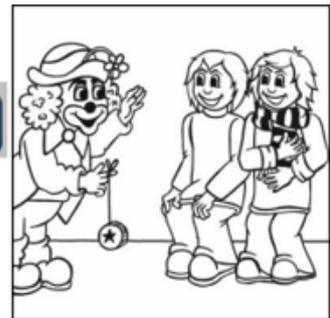
11. Кога некој се шегува...

Ретко гледам нешто
смешно во тоа

Да малку зависи малку Да

Се смеам со другите

12. Обично...

Смирен сум

Да малку зависи малку Да

Загрижен сум

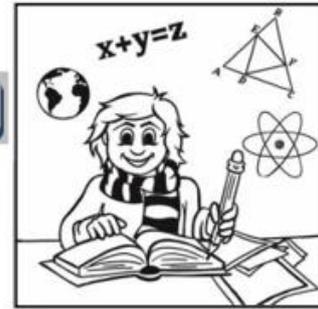
13. Нови и тешки работи...

Не сакам да учам

Да малку зависи малку Да

Сакам да учам

14. Кога добивам пари од некого...

Штедам

Да малку зависи малку Да

трошам веднаш

15. Кога имам нова играчка...

Не позајмувам од други

Да малку зависи малку Да

позајмувам од други

ПРИЛОЖЕНИЕ 6. Личностни идентичности при децата

Прашалникот е сочинет од различни прашања поврзани со неколку аспекти од себеси или личниот идентитет. Прашањата ги вклучуваат личните карактеристики и одлики, како и различни учества во група кои го дефинираат и опишуваат Вашето чувство за себеси.

На пример, да имате академски достигнувања може да биде важен дел за тоа како се гледате себеси, но може да биде повеќе или помалку важно во однос на другите делови кои го претставуваат твојот идентитет, како на пример тоа што се машко или женско, граѓанин, или член на семејство.

Одговорите на прашањата подолу како што сметате дека најмногу соодветствуваат на вас и се важни за вас. Не постојат точни или грешни одговори, а истите се и анонимни. Одговорите на прашањето со внесување на број покрај секој ајтем според следнава скала:

1   2   3   4   5   6   7   8   9

Не ми е воопшто
важно кој сум

Исклучително важно
ми е кој сум

1. _____ Сличностите кои ги девам со другите во мојата група
2. _____ Мојата бунтовност
3. _____ Мојата семејна националност или националности
4. _____ Мојата потреба да сум целосно различен и уникатен од сите други
5. _____ Моите членства во различни групи
6. _____ Мојата креативност
7. _____ Местата каде имам живеено.
8. _____ Моето чувство дека сум поразличен од другите.
9. _____ Моето чувство дека припаѓам во мојата расна група.
10. _____ Мојата комплетна индивидуалност.
11. _____ Мојата родова група.
12. _____ Мојата смелост.
13. _____ Мојата боја на кожа.
14. _____ Мојата неконформност.
15. _____ Граѓанин на мојата држава.
16. _____ Моето чувство на независност од другите.
17. _____ Прифаќањето од страна на моите другари и другарки.

18. _____ Моите едуцираност и академски достигнувања.
19. _____ Моите спортски достигнувања.
20. _____ Да сум во тек со најновите трендови на облека и технолошки достигнувања.
21. _____ Да го добијам тоа што го сакам, кога го сакам.
22. _____ Да покажувам почит и културно однесување кон другите.
23. _____ Да бидам поддршка во семејните обврски.
24. _____ Моето време за игра, дружење со пријатели и излегување.
25. _____ Мојата религија.
26. _____ Мојот мајчин јазик.
27. _____ Моето девијатно однесување.
28. _____ Мојот однос со родителите.
29. _____ Разбирањето на моите родители за моите потреби.
30. _____ Мојот родител е мојот идол.
31. _____ Мојата можност да помогнам кога некој има потреба.
32. _____ Мојата искреност и отвореност (да не лажам).
33. _____ Моето ниво на стрес.
34. _____ Моето ниво на вознемиреност.
35. _____ Застапеноста на моите негативни чувства
36. _____ Мојата чесност.
37. _____ Постојано да сум социјално активен.
38. _____ Да сум смирен во непредвидлива и опасна ситуација.